

ISSN 2233-1603

9 772233 160004

Brčko distrikt Bosne i Hercegovine

Internacionalni univerzitet BRČKO distrikt BiH

GODINA IX, BROJ **17** JUNI 2020.

NIRA

ČASOPIS ZA NAUKU, ISTRAŽIVANJE, RAZVOJ

17

Internacionalni univerzitet
Brčko distrikt BiH

NIR

Časopis za nauku–istraživanje–razvoj

godina IX, broj 17

Brčko, juni 2020.

SADRŽAJ

STUDIJE I ČLANCI

<i>Dr Šaban Nurić, Šejla Šećkanović</i> Narodna Republika Kina politička i ekonomska enigma budućnosti	7
<i>Dr Alman Kasumović, Dr Rahim Gadžić, Mr Aida Kasumović</i> Cjeloživotno učenje u sferi savremenog obrazovanja, društva znanja i održivog razvoja	23
<i>Mr Esmā Hasanbašić, Azima Biberkić, prof.</i> Organizacija vaspitno-obrazovnog rada u kombinovanom odjeljenju.....	37
<i>Gordana Blagojević, dipl. inž. saob., Mr Mevludin Omerčić, dipl. inž. saob.</i> Vozilo kao faktor bezbjednosti saobraćaja.....	49
<i>Mr Željko Petrović</i> Međunarodnopravni subjektivitet.....	55
<i>Mr Duško Travar, Mr Dejan Đorđević</i> Izvori poslovnog prava.....	69
<i>Željko Petrić, Šejla Hasanović</i> Modeli raspodjele putovanja u sistemima JGP-a.....	79
<i>Mr Gordana Aleksić, Mr Mladen Klječanin</i> Istraživanje upotrebe sigurnosnog pojasa na području opštine Teslić.....	93
<i>Mr Mevludin Omerčić, dipl. inž. saob., Gordana Blagojević, dipl. inž. saob.</i> Uticaj ljudskog faktora na stanje bezbijednog odvijanja saobraćaja.....	99
<i>Mr Edis Nišić</i> Neadekvatna percepcija pojma autonomija visokoškolskih ustanova sa područja Tuzlanskog kantona od strane članova akademske zajednice.....	105
Uputstvo za saradnike	115

CONTENTS

ARTICLES AND STUDIES

Šaban Nurić, Ph.D., Šejla Šećkanović People's Republic of China political and economic enigma of the future	7
Alman Kasumović, Ph.D., Rahim Gadžić, Ph.D., Aida Kasumović, M.Sc. Lifelong learning in the field of modern education, knowledge society and sustainable development.....	23
Esma Hasanbašić, M.Sc., Azima Biberkić, prof. Organization of educational work in the combined department.....	37
Gordana Blagojević, BSc. Traffic Engineer, Mevludin Omerčić, M.Sc., BSc. Traffic Engineer Vehicle as a factor of traffic safety.....	49
Željko Petrović, M.Sc. International legal subjectivity.....	55
Duško Travar, M.Sc., Dejan Đorđević, M.Sc. Sources of business law.....	69
Željko Petrić, Šejla Hasanović Travel distribution models in public utility systems.....	79
Gordana Aleksić, M.Sc., Mladen Klječanin, M.Sc. Research on the use of seat belts in the municipality of Teslić.....	93
Mevludin Omerčić, M.Sc., BSc. Traffic Engineer, Gordana Blagojević, BSc. Traffic Engineer The influence of the human factor on the state of safe traffic.....	99
Edis Nišić, M.Sc. Inadequate perception of the concept of autonomy of higher education institutions in the Tuzla Canton by members of the academic community	105
Instructions for submitting a journal	115

STUDIJE I ČLANCI

NARODNA REPUBLIKA KINA POLITIČKA I EKONOMSKA ENIGMA BUDUĆNOSTI

SAŽETAK: Kina se nalazi na istoku azijskog kontinenta, odnosno na zapadnoj obali Tihog okeana. Ukupna površina zemlje je 9,6 miliona kvadratnih kilometara. Pored kopna Kina posjeduje i teritorijalna mora: Bohaisko more, Žuto more, Istočno kinesko more i Južno kinesko more. Reljef Kine je složen i spušta se stepenasto od zapada ka istoku. Planine, visoravni i brda čine 65% zemljišta. Sedam, od 19 svjetskih planinskih vrhova visokih preko 8000 metara, se nalaze u Kini. Bogatstvo vodama pokazuje podatak da su rijeke dugačke 220.000 km. Postoji preko 5.000 rijeka sa slivom većim od 100 km² i više od 2800 jezera sa površinom većom od 1 km², a ukupna površina 13 jezera prelazi 1.000 km². Površina kineskih teritorijalnih mora je 4.730.000 km².

KLJUČNE RIJEČI: Kina, komunistička partija, pokrajine, regije, ekonomija, politika, razvoj.

1. Kina, politički i ekonomski resurs

Kina je podijeljena na tri prirodne cjeline kojima gravitiraju različite područne klime što govori dovoljno o njenoj veličini, potencijalu i geopolitičkom značaju na svjetskoj mapi.

Istočna monsunska oblast koja zauzima oko 45% zemljišta sa 90% obradivog zemljišta i 95% stanovništva. Glavnina oblasti leži na visinama manjim od 1.000 m, a nalazi se pod utjecajem monsunu, koji stvaraju vlažnu ili poluvlažnu klimu. Tu se nalazi najveći dio poljoprivrednog zemljišta sa prostranim ravninama i mnogo rijeka.

Zapadna suha oblast koja pokriva oko 30% ukupnog zemljišta, sa 10% ukupnog obradivog zemljišta i 4% od ukupnog stanovništva. Klima je suha ili polusuha. Prirodna vegetacija je uglavnom pustinjska stepa ili suhi pašnjaci, što čini ovu oblast pogodnom za stočarstvo.

Qinghai-Tibet alpska ledena oblast zauzima 25% cjelokune teritorije, sa 0,8% od ukupne obradive površine i 0,8% stanovništva Kine. Oblast ima prosječnu nadmorsku visinu od preko 4.000 m od kojih najveći dio pripada riječnim dolinama. Oblast je hladna sa izraženim glacijalnim reljefom.

2. Društvene promjene i njihov cilj

Komunistička partija Kine je osnovana 1. jula 1921. godine na tajnom sastanku u Šangaju, a na vlast je došla 1949. godine poslije građanskog rata, koji je okončan bjekstvom nacionalista poražene vlade na Tajvan. Ona je vladajuća partija u Kini i predstavlja interese cijele kineske nacije. Poslije 28 godina naporene borbe KPK je odvela kineske narode do pobjede u novoj demokratskoj revoluciji i osnivanja Narodne Republike Kine. Od tada je savladavala razne prepreke, pretvarajući Kinu od siromašne i zaostale polu-kolonijalne i polufeudalne države u socijalističku državu sa ubzanim razvojem. KPK ostvaruje ideološko i političko vođstvo. Partija razvija svoje ideje i politiku na osnovu koncentrisane volje naroda a zatim ih transformiše u državne zakone i odluke koje usvaja KPK. Ipak partija ne zauzima

mjesto Vlade u vođstvu države. Njene aktivnosti su u okviru ustava i zakona koje mora da poštuje. Svi članovi partije, kao i ostali građani su jednaki pred zakonom. Treća plenarna sednica XI Centralnog komiteta, održana u decembru 1978. godine, je odlučila da se partijski rad usmjeri na modernizaciju socijalizma, reforme i politiku otvaranja prema svijetu. Za vrijeme reformi i otvaranja i formiranja socijalističke tržišne ekonomije, KPK se sučeljavala sa oštrim probama. Partija se borila protiv korupcije i za uspostavljanje poštenja kao primarnog cilja u procesu samoizgrađivanja. Treća plenarna sjednica XIV Centralnog komiteta KPK održane 1993. godine, je ukazala da je borba protiv korupcije i izgradnja čiste administracije, osnovni uslov i važna garancija za uspostavljanje socijalističke tržišne ekonomske strukture, i ima vitalan značaj za uspjeh programa reformi i sudbinu partije i zemlje. Centralni komitet KPK je obratio veliku pažnju na usmjeravanje partijskih i državnih vođa da izvršavaju svoje dužnosti na čist i pošten način. Vođeni su brojni veliki postupci a radi zaustavljanja nezdravih tendencija koje su negativno uticale na narod.

Plenum XVI nacionalnog kongresa KPK je održan u Pekingu od 8. do 14. novembra 2002. godine. Generalni sekretar Jiang Zemin je podnio izvještaj o radu između dva kongresa pod naslovom "Izgradnja naprednog društva na zaobilazan način i stvaranje novih uslova za izgradnju socijalizma sa kineskim karakteristikama". U komentaru izvještaja rečeno je da su na suptilan način tretirane teme, kao što je geslo pod kojim treba voditi dalje promjene, kojim putem treba ići i koje ciljeve treba da ostvari KPK u novom vijeku. Izvještaj je faktički politička deklaracija i akcioni program KPK koji ima cilj da ujedinjen narod, kao i sve etničke grupe, vodi u pravcu daljeg razvoja u XXI vijeku. Kongres je prihvatio da vodeća ideološka misao KPK bude sadržana u "Tri predstavnika", marksizam-lenjinizam, misli Mao Ce Tunga i teoriji Deng Xiaoping-a. Najviši ideal i krajnji cilj KPK je ostvarenje komunizma.

Na XVI kongresa KPK 2132 delegata su glasanjem izabrali 198 članova i 158 alternativnih članova Centralnog komiteta. Takođe su izabrali 121 člana Centralne disciplinske komisije, Central Commission for Discipline Inspection. Za generalnog sekretara Centralnog komiteta KPK je izabran Hu Jintao.

Politbiro, Political Bureau of CPC Central Committee, i članovi stalnog komiteta su: Hu Jintao, Wu Bangguo, Wen Jiabao, Jia Qinglin, Zeng Qinghong, Huang Ju, Wu Guanzheng, Li Changchun i Luo Gan. Članovi su i: Wang Lequan, Eang Zhaoguo, Hui Liangyu (Hui), Liu Qi, Liu Yunshan, Li Changchun, Wu Yi, Wu Bangguo, Wu Guanzheng, Zhang Lichang, Zhang Dejiang, Chen Liangyu, Luo Gan, Zhou Yongkang, Hu Jintao, Yu Zhengsheng, He Guoqiang, Jia Qinglin, Guo Boxiong, Huang Ju, Cao Gangchuan, Zeng Qinghong, Zeng Peiyan i en Jiabao. Rezervni član je: Wang Gang.

U Centralnom komitetu ima 27 žena i 35 predstavnika etničkih manjina. Svi članovi XVI Centralnog komiteta, kao i njihovi zamjenici, su započeli svoj radni vijek poslije osnivanja KPK 1949. godine, uključujući i nekoliko članova koji su počeli da rade poslije početka reformi i politike otvaranja u kasnim sedamdesetim godinama XX vijeka. Njihova prosječna starost je 55,4 godine, od kojih je jedna petina ispod 50 godina starosti a 98,6% članova Komiteta ima najmanje srednju školsku spremu.

Sada KPK ima više od 66 miliona članova organizovanih u 3,54 miliona partijskih ogranaka. Novine Renmin Ribao, ljudi danas, je organ Centralnog komiteta a časopis Quishi je publikacija koja tretira teorijsku osnovu Komunističke partije. Kina od 1978. godine provodi reforme radi preorijentacije na tržišnu ekonomiju. Tokom 1978–2002. godine, kina je

godišnje uvećavala BDP po prosječnoj stopi od 8,5%. Godine 2001. imala je BDP od 5.500 milijardi USD, tj. BDP po stanovniku je iznosio 4.330 USD. Unatoč snažnoj industrijskoj promjeni, Kina je ipak ostala pretežno siromašna zemlja s velikim regionalnim razlikama. Najrazvijenije područje je u priobalnom pojasu koji privlači gotovo sva strana ulaganja. Kineske pokrajine znatno se razlikuju po vrijednosti ostvarenog BDP-a po stanovniku, naprimjer, 500 USD po stanovniku u Gansuu i Guizhouu i 24.000 USD u Hong Kongu. U privrednoj tranziciji znatno je promijenjena struktura BDP-a i zaposlenih. Krajem 2002.godine, prema udjelu BDP-u vodeća je industrija sa 48%, zatim usluge sa 32% i poljoprivreda 20%. U gradovima je nezaposlenost 10%. Procjenjuje se da je u seoskom području nezaposlenost puno veća. Strana ulaganja u Kinu tokom 1978-2002.godine iznosila su oko 400 milijardi USD, čime je Kina izbila na treće mjesto u svijetu po veličini stranih investicija. Prema prirodnim resursima Kina je jedna od najbogatijih zemalja. Posebno se izdvajaju izvori uglja, željezne rude, nafte, zemnog plina, žive, kositra, mangana, aluminija, cinka, i najveći hidropotencijal u svijetu. Glavni poljoprivredni proizvodi su: riža, pšenica, kukuruz, ječam, soja, krompir, sezam, uljana repica, lan, konoplja, šećerna trska, duhan. Uzgajaju se goveda, svinje, ovce, bivoli i perad, a značajnu ulogu ima i ribolov. Glavni industrijski proizvodi su, željezo, čelik, cement, brodovi, građevinski materijali, hemikalije, obuća, porculan, hrana, igračke, namještaj, papir itd.

3. Kina i geopolitika Evroazije

Već duže vrijeme, o Kini se veoma mnogo priča u dobrom i u lošem smislu, odnosno procjenjuje se njeno mjesto, značaj i uloga u zajednici drugih nacija i država u vremenu koje dolazi, kao i u novom odmjeravanju odnosa vojnih i političkih snaga na planeti. Izvjesno je to da Kina ni u kom pogledu nije zanemariva sila, kao i da ona nikoga ne ostavlja ravnodušnim. Kao velika sila 21. vijeka, Kina danas zabrinjava Ameriku, proziva Evropu, dok je sa Rusijom već iscrtala snažan geopolitički savez.

4. Preduslovi geopolitičke pozicije Kine

Više nego mnoge druge zemlje univerzuma, Kina je žrtva vječitih klišeja. Zapadni i evropski vojni stručnjaci koji je posmatraju, ne mogu ni da citiraju ime Kine, a da ne citiraju vječnog Sun Cua. Jedan dio desnice na Zapadu ne može o Kini da govori a da se pri tome ne prepadne kao «žute najezde», jedan dio evropske tzv. proameričke ljevice i danas Kinu proziva za Tjenanmen, spočitavajući joj nepoznavanje prava čovjeka, i najzad, jedna nedavna medijska kampanja u Francuskoj ubjeđivala je javnost da je tržište preplavljeno jeftinom kineskom robom, za nas stanovnike zapada, velika «ekonomska opasnost». Uprkos tome, i jedni i drugi i treći itekako su zadovoljni da Kini prodaju svoju najrazličitiju robu, jer je «Kina ipak isuviše velika», (China is too big), kako kaže Kisindžer. Roba koja se Kini sa zapada nudi kreće se od najviših preciznih tehnologija, preko transportnih i putničkih aviona, sve do znanja iz oblasti vinogradarstva. Budući da su Kinezi u doba Koncesija od Nijemaca već naslijedili sposobnosti za proizvodnju piva Tsingtao, oni sada uz pomoć Francuza ulaze u tehnologije proizvodnje kvalitetnog vina, u čemu savremenost uvijek dobro i viješto spajaju sa sopstvenom obnovljenom tradicijom. Takođe, ogromno tržište, od oko 500 miliona

potrošača čini u Kini samo polovinu svih korisnika mobilnih telefonskih aparata opredeljenih za finsku marku Nokia, uprkos tome što Kina i sama proizvodi nekoliko svojih modela. Avion finske avio kompanije permanentno je zato prisutan na prospektu futurističkog pekinškog aerodroma.

U sektoru automobilske industrije, svim velikim svijetskim markama olakšano je da zatrpavaju ogromno kinesko tržište u snažnoj ekspanziji, zbog mreže ultramodernih puteva i autoputeva. Od znaka društvenog statusa i uspješnosti Kinom danas krstare kvalitetni njemački Mercedesi, BMW-i, Audi-i, i američki proizvodi, Chrysler, General Motors, kao i sve kategorije automobilskih proizvoda susjednih zemalja, Koreje i Japana. Kinesko tržište je danas u tom domenu vjerovatno najbogatije na svijetu. Kineski vozni park razvija se brzinom svijetlosti, a saradnja sa Citroenom, koji trenutno zauzima gotovo monopol u kineskim taksijima, sve je jača i impozantnija. Takođe, modne kuće i proizvođači luksuznih parfimerijskih proizvoda, kao i mreže velikih francuskih i evropskih restorana, zauzeli su teren u ovoj ogromnoj zemlji, na zadovoljstvo bolje stojećeg sloja Kineza, dok su oni na nižoj socijalnoj ljestvici potrošači velikih kineskih uslužnih kuća, izgrađenih po uzoru na francuske marke, slične istim takvim radnjama u Tokiju ili Seulu. Najzad, najveća industrijska i trgovačka svijetska preduzeća danas ne predstavljaju više ništa ako ne posjeduju barem jednu poslovnu kancelariju u Pekingu i Šangaju.

Konfučijanski smisao za razmjenu i trgovinu u potpunosti dolazi do izražaja u kineskim odnosima sa svijetom. Na optužbu koja im je upućena da zapadnoevropske zemlje i tržišta preplavljaju jeftinim kineskim košuljama, kineski ministar trgovine i izvoza spremno odgovara da je za kupovinu samo jednog evropskog AIR-BUS aviona A 380 potrebno prodati 800 miliona kineskih košulja!

Naravno, zapadni potrošači su uprkos zamjerkama svojih vlada itekako zadovoljni kada mogu da nađu jeftinu kinesku robu, dok upravo oni koji Kinezima zamjeraju na njihovoj trgovačkoj sposobnosti, po svijetu svuda traže jeftinu radnu snagu. Njima tzv. industrijske «delokacije», koje oštećuju matične radnike zapadnih zemalja uopšte ne smetaju, niti im smeta jeftina radna snaga «zemalja u razvoju» koju surovo iskorištavaju i koja za male nadnice radi bez socijalne i bez sindikalne zaštite. Ali im zato smeta sposobnost Kine da plasira jeftine proizvode na sva svijetska tržišta. Kinezi su se u proizvodnji jednostavno pokazali sposobnijima i to treba priznati. Njihova vredna dijaspora preplavila je konfekcijske radnje širom Francuske, a njihova sposobnost da rade zajednički i u svoju opštu korist iracionalno smeta onima koji bi od konfučijanstva mogli nešto da nauče. Jasno, licemijerno je braniti slobodno tržište, a najvrednijoj zemlji svijeta osporavati snažan proboj na to isto slobodno tržište.

Kada zapadnoevropske zemlje Kinezima zamijeraju poluciju, odnosno ekološko zagađenje, Kinezi nas s pravom odmah podsjećaju na naša zapadna iskustva, kao i na činjenicu da su Sjedinjene Američke Države i dalje prvi zagađivači svijeta. Kinezi se ne brinu mnogo ni zbog naših zamijerki o pretjeranoj urbanizaciji, ili o radnim brigadama koje u fabrike polaze pjevajući, sa dozom nekadašnjeg militarizma. Oni su prosto zadržali ono što je bilo u skladu sa njihovom tradicijom. Imati posao Kinezi smatraju velikom privilegijom i oni su, u konfučijanskom duhu, srećni kada rade. Kina je danas preokupirana jačanjem industrije i povećanjem proizvodnje, uz poštovanje svih pravila Svjetske trgovinske organizacije u koju je primljena decembra 2001. godine, ali ono što je Kini najvažnije jeste reciprocitet i

uzajamnost u odnosima i trgovini sa zapadom. Može se reći da su za Kinu istorijski «Ratovi za opijum» koji simbolišu aroganciju i licemjerstvo britanskog imperijalizma, danas potpuno preuzetog od strane Amerike, davno završeni, a ponižavanje drugih naroda karakteristično za anglosaksonsku i zapadnu istoriju, Kinezi su dobro upamtili. Ali, ova stara nacija iz same zore čovječanstva, pokazuje nam upravo to da ni industrija, niti trgovina nisu, kao na liberalnom kapitalističkom Zapadu cilj i svrha sami sebi, već su oni samo način da se u zajednici naroda zasnuje i dokaže sopstvena snaga i zauzme odgovarajuće geopolitičko mjesto. Kina danas uspijeva da bude proizvodno sposobna i superiorna, ali za Kinu ta slijepa trka nije instrument mondijalizacije, kao što je to slučaj u našim zemljama, već, naprotiv, nacionalnog oporavka i samosvijeti.

Upravo, strepeći od jedne jake, industrijalizovane, nuklearno opremljene, specijalno i planetarno kosmički osposobljene Kine, Sjedinjene Američke Države pokušavaju ovoj sili da zabrane prodaju oružja i tehnički rafiniranih proizvoda. Embargo na oružje Kini održavan je od strane zapada zahvaljujući stalnom pritisku Vašingtona na svoje zapadne «saveznike» od vremena Tjenanmena, odnosno 1989.godine, kada su kineske demonstracije protumačene kao želja da se u Kini napravi demokratija zapadnog tipa. Međutim, ova ogromna zemlja iznutra i dalje nesmetano jača svoju tzv. «narodnu oslobodilačku armiju», a branu mogućoj anarhiji i dalje čini Komunistička Partija Kine kao nasljednik narodnih, oslobodilačkih pokreta i učenja Mao Ce Tunga. Kina je jedna od rijetkih zemalja, koja se, da bi doživjela ekonomski preporod, nije u potpunosti odričala svoje prošlosti. Ta drevna historijska tvorevina u kojoj je većinski i dominantan etnički element Han, uprkos tome, uspjela je da pomiri i održi ništa manje od 53 etničke zajednice, na ogromnim kontinentalnim i slabo naseljenim prostorima, kao što su Ksinđijang ili Tibet, koji se nikako ne ograničavaju samo na dio naseljen između Mongolije i ostrva Hainan.

Ova ogromna zemlja, upravo zahvaljujući svojoj sposobnoj državnoj strukturi, možemo reći državnom menadžmentu, je sačuvala iskustva prošlosti i drži uspješno pod kontrolom sve ono što bi sutra moglo da postane predmet separatista, kao što je bila juče Mandžurija. Uprkos činjenici da su pomenute regije mete zapadne diverzije, provociranja separatizama, nalik na žrtvovanu državu Ex Jugoslaviju, uprkos autonomnoj teritoriji Hong Konga gdje su Britanci ostavili svoje političke sluge, Kina ipak uspijeva da sve održi na okupu. Prodrijeti u kinesku tradicijsku i političku unutrašnjost izuzetno je teško, može se reći gotovo nemoguće, i sve emanacije Džordža Šoroša i inih tzv. «humanitarnih organizacija», «karitativnih trustova», «nevladinih organizacija», i slično, nalik onima koji su bjelodani u zemljama nastalim na tlu Ex jugoslavije, nedavno detektovani u Rusiji i Bjelorusiji, u Kini imaju potpuno Sizifovsku, uzaludnu misiju. Iz Kine se uglavnom izvoze strojevi, elektrooprema, tekstil i konfekcija, oružje, obuća, igračke, računari, ugalj. Glavninu uvoza čine industrijski strojevi, vozila, nafta i derivati, plastika i roba široke potrošnje. Kina najviše trguje sa SAD-om, Japanom, Evropskom Unijom, Kanadom, Australijom, Tajvanom, Indijom, Rusijom, Singapurom, Novim Zelandom, Malezijom i Korejom.

5. Stanovništvo u Kini

Prema popisu stanovništva Kina je 1953. godine imala 590.194.715 stanovnika, a 2000.godine 1.265.830.000 stanovnika, bez Hong Konga i Macaa. Po broju stanovnika Kina

je prva zemlja u svijetu. Prosječni godišnji porast broja stanovnika iznosi 1,07%. Po mjerenjima iz 2001.godine natalitet je 13,4%, mortalitet 6,4%, a smrtnost dojenčadi 39%. Stanovništva u dobi do 14 godina ima 22,9%, od 15 do 64 godina 70,1%, a starijih od 64 godine 7%. U poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu zaposleno je 45,2% radne snage, u rudarstvu, industriji i građevinarstvu 17,3%, a u uslužnim djelatnostima 37,5% radon sposobnih stanovnika. Nepismeno je 6,7% stanovništva. Kina ima 204 univerziteta u javnom, državnom vlasništvu i približno dva puta više u privatnom vlasništvu osnovanim u zadnjoj deceniji prošlog vijeka i dosadašnjem vremenu ovog vijekai, kao i oko 2200 visokih škola državnog, mješovitog i privatnog vlasništva. Čak 40 gradova ima više od 1 milion stanovnika.

6. Jezik i religija

Kineski je službeni jezik. Tradicionalna su kineska vjerovanja, koja su okupljala najveći broj stanovnika i praktično ih držali u planiranom kulturološkom trendu, glavnu ulogu u rečenom imaju, daoizam, (taoizam), konfučijanizam i budizam. Ta su se tri filozofsko-religijska sistema kroz historiju međusobno prožimala. U Tibetu je raširen poseban oblik budizma, tibetski budizam. Prema procjeni iz 1997.godine, oko 63,1% stanovnika jesu nereligiozni i ateisti, 20% su teisti i pripadnici kineskih tradicionalnih vjerovanja, 8,4% budisti, 5,6% kršćani, 1,5% muslimani i 1,1% ostali. Pored Kineza, koji čine oko 91,9% stanovništva, u Kini živi još 55 naroda na koje otpada 8,1% stanovnika.

7. Historija države Kine

Narodna Republika Kina je zemlja sa veoma dugom historijom, sjajnom civilizacijom i predivnim predjelima. Još pre 400.000 do 1.000.000 godina primitivni ljudi, uključujući Yuanmou čovjeka, Lantian čovjeka i pekinškog čovjeka, su živjeli na tlu današnje Kine. Zapisana historija Kine počinje u pradavnom 21. v. p.n.e. kada je ustoličena prva kineska dinastija, Xia dinastija.

Daleke 221.godine p.n.e. Shi Huang Di (259-210.g.p.n.e), prvi imperator dinastije Qin, je učinio kraj vlasteli koja je podijelila zemlju za vrijeme Perioda Zaraćenih Država, od 475-221.g.p.n.e. i osnovao dinastiju Qin, prvu centralizovanu autokratsku feudalnu imperiju u Kini. Od dinastije Qin do osnivanja Republike Kine 1912. godine dinastije su se smjenjivale:

1. Han (206.g. pre n.e. - 220.g. posle n.e.),
2. period Tri Kraljevstva (220-280.g.),
3. Jin dinastija (265-420.g.),
4. Sjeverno i Južno carstvo (420-581.g.),
5. Sui dinastija (581-618.g.),
6. Tang dinastija (618-907.g.),
7. period Pet dinastija (907-960.g.),
8. Song dinastija (960-1279.g.),
9. Yuan dinastija (1271-1368.g.),
10. Ming dinastija (1368-1644.g.) i
11. Qing dinastija (1644-1911).

Po svrgavanju posljednje dinastije Qing i uspostavljanu republike, republikanci ostaju na vlasti sve do 1949.godine kada vlast preuzima kineska Komunistička partija i proglašava Narodnu Republiku Kinu. Republikanci tada odlaze na Tajvan, na kome formiraju svoju vlast, a Tajvan proglašavaju Republikom Kinom. Tajvan i dalje nastoji da zadrži svoju nezavisnost, što izaziva političke nesporazume između Kine i SAD, koji ga podržava. Period od 1949.godine će prolaziti kroz specifične političke i ustavne mijene, ali u principu taj period do današnjeg dana predstavlja period modernog kineskog društva koje ima stalnu tendenciju razvoja i prelaska, iz nekada zatvorenog društva, u društvo i državu koja postaje jedan od najznačajnijih svjetskih subjekata, računajući u to i kinesko uklapanje u globalizacijske procese kao tendenciju postliberalnog kapitalističkog načina kompletne društvene reprodukcije.

Kako se kineska civilizacija razvijala tako je izgrađeno mnogo preljepih građevina i historijskih spomenika od kojih još mnoga krasi ovu drevnu zemlju. Veličanstveni stari arhitektonski kompleksi i veliki broj historijskih ostataka čine važnu osnovu za proučavanje kineske kulture i historije. Kina se prostire na 9,6 miliona kvadratnih kilometara, na dalekom istoku Azije, i zapadnoj obali Pacifika. Ima raznolike prirodne i geografske uslove, planinske masive i rijeke bogate florom i faunom. Izuzetni geografski uslovi su stvorili jedinstvene panorame koje oduševljavaju Kineze i mnoge posetioce iz inostranstva. Kineska duga historija je ostavila za sobom mnoštvo kulturne i prirodne baštine na dobrobit kineskog naroda a i ostatka svijeta. Danas je međutim, ova kuturna i prirodna baština ugrožena u smislu daljeg opstanka, kako zbog svoje starosti tako i zbog naglih promjena društvenih i ekonomskih uslova. Kina, kao i ostale države svijeta, pokušava da nađe način da svoju baštinu sačuva. Kina je prišla 1985.godine Konvenciji za očuvanje i zaštitu svjetske kulturne i prirodne baštine, skraćeno engleski, World Heritage Convention. Od 1987. godine do 2001.godine UNESCO JE prihvatio 27 lokacija u Kini, kao svjetsku kulturnu i prirodnu baštinu.

Kulturne baštine: Ming i Qing carske grobnice, Stara sela Anhui, Hram neba, Letnja palata, Zhoukoudian, postojbina pećinskog čovjeka, Zabranjeni grad, slika, Planinski predio, Chengde sa hramovima, Pećina Longmen, Kompleks gradjevina, planina Wudong, Planina Emei i gigantski Buda, Leshan, Veliki zid, Mauzolej prvog cara dinastije Qin sa ratnicima od terakote, Hram i grobnica Konfučija i stanište porodice Mansion, Stari grad Pingyao, Sistem navodnjavanja Dujiangyan i planina Qingcheng, Pećine Dazu, klesane stijene, Palata Potala, Tibet, Stari grad Lijiang itd.

Prirodne baštine: Planina Huangshan, Planina Wuyi, Pećine Mogao, Klasični vrtovi Suzhou, Čuda planine Lushan, Planina Taishan, Čudesni predjeli Huanglong, Dolina Jiuzhaigou, Wulingyuan itd.

8. Pravno-političko i ustavno uređenje u Kini

Politika Narodne Republike Kine se kontinuirano, planski, od dolaska komunista na vlast, odvija u okviru polupredsjedničkog sistema, pri čemu su predsjednik i premijer članovi najvišeg organa Komunističke partije i idejno pripadaju dominantnom stranačkom sistemu. Vlade je okosnica izvršne vlasti, zakonodavna vlast je povjerena tijelu koje ima ulogu vrhovnog političkog partiskog organa i funkciju parlamenta i Državnom savjetu, Vladi, što od

donošenja prvog Ustava 1954. godine predstavlja specifičnost kineskog ustavno-pravnog uređenja. Pravosudna vlast je formalno-pravno neovisna od izvršne i zakonodavne vlasti, mada komunistička jednopartijnost kao dominirajući faktor u usmjeravanju svih društvenih zbivanja ne ostavlja po strani ni pravosuđe u Kini.

Temeljni političko-pravni okvir savremene Kine predstavlja Ustav NR Kine iz 1975. godine, koji je rezultat velikih rasprava, konfrontacija i takozvanog rasčišćavanja unutra kineskog društva tog vremena. Pošto je ovo bio drugi ustav NR Kine, a njegovo donošenje je inspirisano kineskim komunističkim ubjeđenjem da svaka organizovana djelatnost “mora da ima svoja pravila” pa tako i država, što je ustvari sljedbeništvo političke filozofije kineskog komunističkog lidera Mao Ce Tunga, koji je takvo razmišljanje ugradio i u prvi kineski komunistički Ustav iz 1954.godine. U političkoj ocjeni, da Ustav iz 1954. godine “više ne odgovara u potpunosti” novi Ustav iz 1975. godine je definisao, “NR Kinu kao “socijalističku državu diktature proletarijata pod vođstvom radničke klase” koja se “zasniva na savezu radnika i seljaka” (član 1), za razliku od Ustava od 1954.godine, koji je NR Kinu određivao kao narodnu demokratsku državu”.¹ Ovaj Ustav po prvi put u istoriji socijalističke Kine jasno određuje podređenost položaja predstavničkih, zakonodavnih tijela Komunističkoj partiji i njenom rukovodstvu. Ovome kao najzornija ilustracija može da posluži činjenica da po Ustavu, partiski Kongres imenuje i razrješava Državni savjet Kine, Vladu, koji je po ustavu odgovoran Kongresu i njegovom stalnom komitetu. Po ovom Ustavu je ukinuta i funkcija predsjednika republike uz obrazloženje da Komunistička partija Kine kao avangarda radničke klase predstavlja rukovodeće jezgro u državi. Vrhovno komandovanje kineskom armijom ovaj Ustav je predao predsjedniku Centralnog komiteta komunističke partije Kine. Treći Ustav NR Kine je donešen 1978. godine, i on, “ostaje na osnovnim premisama prethodnih ustava, a to je isticanje velike uloge Partije uz naglašenu težnju za razvojem socijalističke demokracije”.²

Donošenje posljednjeg Ustava NR Kine obilježavaju promjene najvažnijih institucija pravno-političkog sistema Kine, kao što su, Nacionalni narodni kongres, Stalni komitet nacionalnog narodnog kongresa, vraćanje funkcije Predsjednika republike i jačanje neovisnosti funkcionisanja Državnog savjeta kao nosioca upravno-izvršne vlasti. Uvedena je i funkcija potpredsjednika države. Ovaj Ustav je svojim konceptom ozvaničio da, “bez obzira na sva ograničenja toga koncepta i činjenicu da Komunistička partija Kine još uvijek drži sve poluge vlasti u svojim rukama, u Kini danas, pored KPK postoje mnoge druge stranke, kao što su, Demokratski savez, Revolucionarni komitet Kuomintanga, Kineska seljačka stranka, Radnička demokratska partija, Partija puta pravičnosti, Kinesko udruženje za demokratsku nacionalnu izgradnju, te u ilegali partija za oslobođenje Tibeta, itd”.³

a. Zakonodavna vlast

Zakonodavna vlast je povjerena Nacionalnom narodnom kongresu, Stalnom komitetu nacionalnog narodnog kongresa i Državnom savjetu, što predstavlja specifičnost kineskog ustavno-pravnog uređenja.

¹ Dr Vučina Vasović, Savremeni politički sistemi, Savremena administracija, str. 271, Beograd 1976.

² Nijaz Duraković, Uporedni politički sistemi, str.308, Pravni fakultet Sarajevom, 2007. godine.

³ Isto, str.311.

b. Izvršna vlast

Politika Narodne Republike Kine se odvija u okviru funkcionisana polupredsjedničkog sistema kao faktičnog stanja, pri čemu su predsjednik i premijer članovi najvišeg organa Komunističke partije i idejno pripadaju dominantnom stranačkom sistemu. Izvršnu vlast vrši Državni savjet, koji je ustvari de facto i de jure Vlada Narodne Republike Kine. Glavne ovlasti Državnog savjeta su:

1. Operativno rukovodi radom ministarstava i drugih podređenih organa,
2. Kontrola i kordinacija rada lokalnih organa i institucija,
3. Kreiranje i provođenje nacionalnog plana i budžeta,
4. Briga o državnoj i javnoj bezbjednosti,
5. Imenuje odgovorne i ovlaštene državne činovnike,
6. Predlaže zakone, odluke i njihove dopune i izmjene,
7. Obavlja i sve druge poslove koje mu povjerava Nacionalni Kongres i njegov Stalni Savjet u funkciji zakonodavne vlasti.

c. Sudska vlast

Pravosudna vlast u NR Kini je formalno-pravno neovisna od izvršne i zakonodavne vlasti, mada komunistička jednopartijnost kao dominirajući faktor u usmjeravanju svih društvenih zbivanja ne ostavlja po strani ni pravosuđe.

9. Privreda u Kini

U toku 2000. godine vlade na svim nivoima Kine su počele sa primjenom niza mjera sa postizanjem glavnog cilja, rast domaće tražnje, aktivne fiskalne politike i osmišljene monetarne politike, uz velike napore da se unaprjedi socijalistički kulturni i etnički napredak. Združenim naporima svih etničkih grupa Kina je ostvarila svjež napredak u nacionalnoj ekonomiji u društvenom razvoju i izvršila očekivane ciljeve razvoja i reformi. Vodeći zadaci devetog petogodišnjeg plana, 1996-2000.godine su ispunjeni na svim poljima. Ekonomski rast je snažno ubrzan. Preliminarne procjene ukazuju da je bruto domaći proizvod (GDP)⁴ porastao na 8.940,4 milijardi juana tj. za 8% u odnosu na predhodnu godinu a na bazi uporedivih cijena, uz stopu rasta za 0,9% većom nego u toku 1999. godine. Primarna industrija je rasla po stopi od 2,4%, sekundarna industrija po stopi od 9,6%, a tercijalna industrija po stopi 7,8%. Prema trenutnom kursu kineski GDP je dostigao jedan trilion američkih dolara. Cijene na tržištu su prestale da radu i postale stabilnije. Aktivnosti na porastu zaposlenosti se i dalje pojačavaju. Ravnoteža u spoljnoj razmjeni je bila povoljna uz stalni porast stranih deviznih rezervi. Ekonomska efikasnost je značajno poboljšana a kvalitet ekonomskih odnosa je popravljen. Zadržan je trend rasta državnih prihoda od taksi. Industrijska preduzeća su ostvarila značajno veći porast profita. Glavni problemi koji su ostali u ekonomskom i društvenom razvoju su, kontradiktornost koja je rezultat iracionalne ekonomske stukture je još pristurna i odražava se kao nedostatak čvrstog oslonca za ekonomski napredak kao i nedostatak cjelovitog mehanizma za izvjestan rast društvene tražnje. Prihodi poljoprivrednika sporo rastu i još je veliki pritisak nezaposlenosti, što vodi ka

⁴ GDP, engleski, *Gross domestic product*.

niskim životnim uslovima dijela stanovništva. Preduzeća su još uvijek slaba u oblasti tehnološkog razvoja i prilagodljivosti tržištu, a neka rade u veoma teškim uslovima, i državna preduzeća se suočavaju sa teškim zadatkom transformacije njihovog operacionog mehanizma. Problemi, kao što su česte ozbiljne nesreće na poslu, proizvodnja proizvoda lošeg kvaliteta itd. tek treba da budu riješeni. Društvene i ekonomske potrebe takođe zahtjevaju dalja poboljšanja.

a. Industrija

Na naučnom i tehničkom polju se odvija brz razvoj.⁵ Ukupan broj od 2,81 miliona ljudi bio je angažovan u naučnim i tehnološkim aktivnostima, uključujući 1,56 milion naučnika i inženjera. Postignut je napredak u tehnološkim inovacijama. Ojačana je saradnja između preduzeća, univerziteta i istraživačkih instituta. Postignuta su svježja dostignuća u naučnom istraživanju i tehnološkom razvoju. Godina 2000. je bila svjedok velikih naučnih i tehnoloških dostignuća na saveznom i provincijalnom nivou. Ovo je uključilo 2.420 dostignuća u istraživanju osnovnih teorija, 26.020 rezultata u primjenjenoj tehnologiji i 820 rezultat u lakim naukama. Oko 300 dostignuća je dobilo državnu nagradu. Primljen je ukupan broj od 170.690 domaćih i stranih patenata, od čega je 105.344 autorizovano. Tehnološko tržište postalo je oštrije. Godine 2000. ukupan broj potpisanih tehnoloških ugovora bio je 265.000 sa vrijednošću transakcija od 63 milijarde jena, što je za 20% više u odnosu na prethodnu godinu. Napredak je postignut i u svemirskoj tehnologiji, sa šest uspješno lansiranih satelita.

Dalje, poboljšanje je ostvareno u tehničkim servisima, kao što su kontrola kvaliteta, standardizacija, meteorologija i vremenska prognoza. Na kraju 2000. godine u Kini je bilo 5.500 instituta za kontrolu kvaliteta, uključujući i 230 nacionalnih kontrolnih centara. Oko 927 državnih okeanskih stanica za posmatranje i monitoring sakupile su 20,7 miliona okeanografskih podataka. Istraživačka odjeljenja i odeljenja za mapiranje izdala su 1.150 vrsta mapa i 364 naslova.

b. Poljoprivreda

Pojačana je izmjena strukture poljoprivredne proizvodnje. Zahvaljujući veoma dobrim žetvama u četiri uzastopne godine Devetog petogodišnjeg planskog perioda, postignuta je ravnoteža između tražnje i ponude prehrambenih proizvoda uz višak žotarica u rodnim godinama. Mnogi lokalni proizvođači bitno promijenili proizvodni program kako bi ga usaglasili sa tržišnom tražnjom. Prvi put je zabilježeno da su poljoprivredni proizvodi koji su direktno namjenjeni tržištu dostigli 30% od ukupne proizvodnje. Proizvodnja žitarica u 2000. godini je pala na nivo od 462,51 milion tona što je za 9% manje nego predhodne godine, pre svega kao posljedica suše i smanjenih zasijanih površina. Od toga su ljetne žitarice ostvarile 107,5 miliona tona, to je pad od 9,3%, rani pirinač 37,47 miliona tona, pad od 8,3% i jesenje žitarice 317,54 miliona tona, pad od 9%. Najvažniji tržišni proizvodi, proizvodnja pamuka i uljarica je porasla a istovremeno je opala proizvodnja šećera. Zbog primjetnog oporavka domaće tekstilne industrije, porasla je tražnja za pamukom, što je za posljedicu

⁵ Vidni elementi zastoja industrijskog razvoja uzrokovani pandemijom COVID 19 su značajni, mada kinesko društvo čini da ovu krizu prevaziđe na osmišljen i vrlo kvalitetan način sa specifičnim mikro i makro ekonomskim intervencijama države.

imalo porast cijene pamuka. Povrtlarstvo bilježi snažan napredak uz vidljivu izmjenu strukture.

Ponuda povrća je dalje optimizovana boljim kvalitetom i uvođenjem novih sorti. Stočarstvo konstantno napreduje. Zbog oštrog pada cijene stočne hrane i relativno stabilne cijene svinjskog mesa, zabeilježen je porast proizvodnje svinja. Slično je zabilježeno i u proizvodnji goveda, ovaca i živine. Šumarstvo zadržava svoj značaj zbog realizacije projekata o zaštiti prirodne okoline i vraćanju nekada obradivih površina u šume i pašnjake, posebno u centralnim i zapadnim regionima. I dalje se ubrzavaju radovi na projektima navodnjavanja zemljišta i očuvanja vodenih izvora i rezervi. U 2000. godini je preko 800.000 hektara pretvoreno u obradive površine uz upotrebu sistema za navodnjavanje.

10. Organizacija lokalne samouprave

Narodna Republika Kina je podijeljena na 22 pokrajine. Vlada NR Kine smatra Tajvan svojom 23 pokrajinom nad kojom nema kontrolu. Osim pokrajina Kina se dijeli i na 5 autonomnih regija u kojima se nalaze manjine, te na 4 općine pod izravnom upravom vlade i na dvije posebne administrativne regije koje uživaju povećanu autonomiju. Navedene 22 provincije, autonomne regije i općine se obično nazivaju kontinentalnom Kinom, taj izraz isključuje Makao, Hong Kong i Tajvan.

a. Pokrajine

1. Anhui Anhuej,
2. Fuđjen,
3. Gansu,
4. Guangdung,
5. Guejdžou
6. Hajnan, otok, "S južne strane mora"
7. Hebej, "Sjeverno od rijeke"
8. Hejlungđjang, "Rijeka crnog zmaja"
9. Henan, "Južno od rijeke"
10. Hubej, "Sjeverno od jezera"
11. Hunan "Južno od jezera"
12. Đjansu
13. Đjansji, "Zapadno od rijeke"
14. Jilin /Kirin/
15. Ljaoning
16. Činghaj, "Modro/Tamnozeleno more (jezero)", Kokonur
17. Šaansji, pišu se dva "a" radi razlikovanja od Shanxi
18. Šandung, "Istočno od planine"
19. Šansji, "Zapadno od planine"
20. Sičuan /Sečuan/, "Četiri rijeke"
21. Junnan, ili "Južno od oblaka"
22. Džeđjang

b. Autonomna područja

1. Guangsji-Džuang, za manjinu Džuang
2. Nei Menggu, Unutarnja Mongolija, za mongolsku manjinu
3. Ningsja-Huej, za manjinu Hui
4. Sjindžang-Ujgur, Kineski Turkestan, za ujugursku manjinu
5. Xizang, Tibet, "Zapadna riznica"

c. Gradovi u rangu pokrajina

1. Peking, "Sjeverna prijestolnica"
2. Čungćing
3. Šanghaj /Šangaj/, "Na moru"
4. Tjendin /Tjencin/

d. Posebne administrativne regije

1. Hong Kong, "Mirisna luka"
2. Makao

e. Regije

1. Mandžurija
2. Sjeverna Kina
3. Južna Kina i
4. Vanjska Kina

Mandžurija

Uska obalna ravnica povezuje sjevernu Kinu i Mandžuriju. Središnja nizina, okružena visoravnima, jezgra je privrednog života. Klima je oštra, a travnatom ravnicom zimi pušu ledeni vjetrovi iz unutrašnjosti Azije, noseći velike količine prašine. Stepska crnica bogata je humusom pa je razvijena agrarna proizvodnja. Mandžurija je bogata i rudama zbog kojih su se u prošlosti sukobljavali Rusija, Kina i Japan. Zahvaljujući ovom bogatstvu u Mandžuriji se razvila metalurgija, tekstilna, prehrambena i hemijska industrija. Najveće središte je Shenyang sa 3,6 miliona stanovnika, te Harbin sa 2,44 miliona stanovnika.

Sjeverna Kina

U Sjevernoj Kini izdvaja se Sjevernokineska nizina s poluotokom Shandongom i Zapadnom visoravni. Nizina je vodeće poljoprivredno područje Kine zahvaljujući naslagama prapora. Po njoj su rasuta brojna sela u kojima živi većina stanovništva. U ovoj regiji se nalaze i velike zalihe fosilnih goriva pa je tu nastala jedna od vodećih industrijskih regija Kine s razvijenom hemijskom, metalurškom i elektrotehničkom industrijom. U njoj se nalazi i glavni grad Peking koji ima 5,77 miliona stanovnika i koji je intelektualno žarište zemlje te središte obrta i industrije i Tianjin sa 4,57 miliona stanovnika je veliko industrijsko središte.

Poluotok Shandong je brdovito područje južno od ušća Huang Hea poznato po intenzivnoj poljoprivredi, ali i rudnom bogatstvu. Ovdje se razvila velika industrijska regija.

Najveći gradovi su Jinan sa 1,48 miliona, Qingdao sa 1,46 miliona stanovnika koji je nastao iz male luke na obali. Zapadna visoravan je ploča prekrivena debelim naslagama prapora kroz koju vijuga Huang He. Ona je plodno poljoprivredno područje, premda su neki dijelovi suhi. Najvažniji gradovi su: Xi'an koji ima 1,98 miliona i Lanzhou sa 1,2 miliona stanovnika.

Južna Kina

U Južnoj Kini nema prapora, ali je klima povoljnija i redovito se dobivaju dvije žetve. Osim nizine Jangcea i Xi Jianga, prostor je brdovit s brojnim rječnim dolinama i kotlinama. Južna se Kina dijeli na područje Yangtzea i područje Xi Jianga te jugozapadnu visoravan. Yangtze najprije protječe kroz gusto naseljenu Crvenu zavalu u Sichuanu. Pogodna klima i tlo omogućuju raznovrsnu proizvodnju. Eksploatiše se i rudno bogatstvo na temelju kojega je razvijena raznovrsna industrija. Najveći gradovi su Chengdu i Chongqing. Nizina Yangtzea je izuzetno plodna i brižno obrađena. Najviše se uzgaja riža, ali i ostale kulture kao pšenica, pamuk i duhan. Gustoća stanovništva je velika, ovdje je smještena i većina kineske industrije, a razvijeni su mnogi veliki gradovi: Wuhan sa 3,28 miliona, Hangzho sa 1,1 milion, Nanking sa 2,09 miliona i Šangaj sa 7,6 miliona stanovnika. Delta Xi Jianga je također gusto naseljena, a tropska klima omogućuje uspješnu poljoprivrednu proizvodnju. Ovdje je smještena najvažnija industrijska regija. Najvažniji gradovi su Hong Kong i Guangzhou. Sjeverno od ovog područja je provincija Fujian, glasovita po kulturi čaja, a njezino vodeće središte je luka Fuzhou. Jugozapadni dio zemlje je brežuljkasta visoravan koja obuhvata provinciju Yunnan. Njezino glavno bogatstvo su rude, pa je ovdje pokrenut industrijski razvoj. Najveće gradsko središte je Kunming.

Vanjska Kina

U ovim provincijama je malo Kineza, a najveće su manjine Tibetanci i Ujguri. Autonomna pokrajina Tibet najvažniji je dio vanjske Kine. Tibetanci su srodni starosjediocima južne Kine. Stanovništvo se pretežno bavi zemljoradnjom i stočarstvom. Najveći grad Tibeta je Lhasa u dolini Brahmaputre, koja je središte jedne vrste budizma. Xinjiang je zapadna pokrajina Vanjske Kine, smještena sjeverno od Tibeta, a obuhvata Džunguriju i Tarimsku zavalu. Glavna privredna djelatnost je nomadsko stočarenje i ratarstvo. Ovaj kraj posjeduje i prirodna bogatstva među kojima se ističu nalazišta zlata i fosilnih goriva. Najveće gradsko naselje je Urumqi s razvijenom petrohemijskom industrijom i proizvodnjom sagova.

11. Zaključak

Savremenu Kinu karakteriše ubrzano otvaranje prema svijetu, liberalizacija domaćeg tržišta i proizvodnje kao i visok stepen kompatibilnosti privrednog sistema i pravne regulative sa sistemima Evropske Unije i Sjeverne Amerike, SAD-a i Kanade. Prethodno rečeno je omogućilo modernoj Kini da postane stvarni faktor međunarodnih odnosa, kako ekonomskih

tako i političkih. Svojom aktivnom ulogom jednog od osnivača Zajednice zemalja BRIK-a⁶ Kina je signalizirala ostatku svijeta da s njom mora računati, ne samo kao sa privrednim faktorom, već i s njenim političkim ambicijama i realnom vojnom i političkom snagom sada i u budućnosti.

LITERATURA

1. Almond, Gabriel and Sidney Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press, 1963.
2. Diverže Moris, *demokratija bez naroda*, "prevod, Gordana Popović, "Rad", Beograd, 1968.godine.
3. Debre Režis, *Uvod u mediologiju*, "Klio", Beograd, 2000.godine.
4. Duraković Nijaz, *Uporedni politički sistemi*, Pravni fakultet, Sarajevo, 2007.godine.
5. *Enciklopedija prava*, "Savremena administracija", Beograd, 1976.godine.
6. Đorđević Jovan, *Politički sistem*, "Savremena administracija", Beograd, 1977.godine.
7. Đorđević Jovan, *Socijalizam i sloboda*, "Prosveta", Beograd, 1982.godine.
8. Jovanović Slobodan, *Država*, "BIGZ", Beograd, 1996.godine.
9. *Leksikon novinarstva*, "Savremena administracija", Beograd, 1979.godine.
10. Lukić Radomir, *Teorija države i prava*, "savremena administracija", Beograd, 1964.godine.
11. Marković Mihajlo, *Kritička društvena nauka*, "BIGZ", Beograd, 1994.godine.
12. *Politička enciklopedija*, "Savremena administracija", Beograd, 1975.godine.
13. Sadiković Ćazim, *Konstitutivnost naroda*, "VBI", Sarajevo, 2000.godine.
14. Sotirović Velimir, Živoslav Adamović, *Metodologija naučnoistraživačkog rada*, 2. dopunjeno izdanje, Univerzitet u Novom Sadu, Tehnički fakultet "Mihajlo Pupin" Zrenjanin, 2005. godine.
15. Šaban Nurić, *Međunarodno javno pravo I i II*, Pravni fakultet Univerziteta u Travniku, 2010. godine
16. Šušar Stipe, *Socijalizam i nacije*, "Globus", Zagreb, 1988.godine.
17. Tadić Ljubomir, *Nauka o politici*, "BIGZ", Beograd, 1996.godine.
18. Trnka, Kasim, *Ustavno pravo*, Sarajevo, Fakultet za javnu upravu, Sarajevo, 2006. godine.

Izvori na engleskom jeziku:

1. Bozo, Frederic. "French Security Policy and the New European Order". In *Security and Strategy in the New Europe*, edited by Colin McInnes, 197-216. London: Routledge, 1992.
2. Braunterhal, Gerard. *Parties and Politics in Modern Germany*. Boulder: Westview Press, 1996.
3. Cohen, Samy. *La Monarchie Nucleaire: Les cou/isses de la po/itique etrangere sous la Ve Republique*. Paris: Hachette, 1986.
4. Dalvi, Sameera. "Germany". In *Neorealism Versus Strategic Culture*, edited by John Glenn, Darryl Howlett and Stuart PaDre, 204-223. Aldershot: Ashgate.

⁶ BRIK čine: Brazil, Indija, Rusija i Kina

5. Ehrhart, Hans-Georg. "France and NA TO: Change by Rapprochement? Asterix's Quarrel with the Roman Empire". Heft 121. Hamburg, Januar 2000.
6. Elliott, Kimberly Ann. "The Sanctions Glass: Half Fun or Completely Empty". *International Security* 23 (1998): 50-65;
7. Fearon, James D. "Domestic Political Audiences and the Escalation of International Disputes". *American Political Science Review* 88 (1994): 577-592.
8. Haass, Richard. *Economic Sanctions and American Diplomacy*. New York: A Council on Foreign Relations Book, 1998.
9. Incisa di Camerana, Ludovico. "Nuova geografia politica e interessi italiani". *Relazioni internazionali* 61 (1992): 58-61.
10. Kagan, Robert. *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. New York: Alfred A. Knopf, 2003.
11. Newell, James L. *Parties and Democracy in Italy*. Aldershot: Ashgate, 2000.

Saban Nuric, Ph.D

International University Brcko District

Sejla Seckanovic

International University Brcko District

PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA POLITICAL AND ECONOMIC ENIGMA OF THE FUTURE

ABSTRACT: China is located in the east of the Asian continent, ie on the west coast of the Pacific Ocean. The total area of the country is 9.6 million square kilometers. In addition to the mainland, China also has territorial seas: the Bohai Sea, the Yellow Sea, the East China Sea and the South China Sea. The relief of China is complex and descends gradually from west to east. Mountains, plateaus and hills make up 65% of the land. Seven of the world's 19 mountain peaks over 8,000 feet high are located in China. The richness of the waters is shown by the fact that the rivers are 220,000 km long. There are over 5,000 rivers with a catchment area of more than 100 km² and more than 2,800 lakes with an area of more than 1 km², and the total area of 13 lakes exceeds 1,000 km². The area of Chinese territorial seas is 4,730,000 km².

KEY WORDS: China, communist party, provinces, regions, economy, politics, development

Dr Alman Kasumović
Internacionalni univerzitet,
Brčko distrikt, BiH
e-mail: kasumovic.alman@gmail.com

UDC 05(045)(001.1>001.89) 497.6
Pregledni članak

Dr Rahim Gadžić
Internacionalni univerzitet,
Brčko distrikt, BiH
e-mail: rahim.gadzic@hotmail.com

Mr Aida Kasumović
OŠ „Han Bila“, Han Bila / Travnik
e-mail: aida.kasumovic1980@gmail.com

CJELOŽIVOTNO UČENJE U SFERI SAVREMENOG OBRAZOVANJA, DRUŠTVA ZNANJA I ODRŽIVOG RAZVOJA

SAŽETAK: Globalna dešavanja i promjene u svijetu, temeljene na geopolitičkim stavovima i pristupima imaju refleksije na sve sfere društva i društvenih odnosa. Konkretno, želimo se osvrnuti na refleksije koje se svakodnevno dešavaju u području odgoja i obrazovanja na globalnom planu. Globalne reforme obrazovanja u svijetu se kontinuirano dešavaju, a samo ćemo pomenuti reformu visokoškolskog obrazovanja (Bolonjski proces) i promociju koncepta cjeloživotnog učenja od strane Evropske komisije (Evropske unije).

O budućnosti odgoja i obrazovanja vrlo je teško prognozirati, ali se može očekivati modernizacija obrazovanja u svim pravcima. Obrazovni sistem mijenja svoju ulogu i postaje funkcionalniji, odnosno ima tendencije napretka i razvoja prema globalnom „društvu znanja“. Ovom razvoju obrazovanja doprinosi nagli tehnološki napredak i sistemsko uvođenje informacijsko-komunikacijskih tehnologija u obrazovanje.

Savremeno doba u kojem živimo i radimo donosi nam različite životne izazove i iskušenja sa kojima se moramo nositi, bez obzira na našu profesiju, pripadnost, opredjeljenost, stepen obrazovanja, prostor, vrijeme i druge okolnosti u kojima funkcionišemo, kao član društva i zajednice. Savremeno doba zahtjeva izgrađeno i razvijeno društvo sa spremnim i sposobnim građanima, koji su u stanju odgovoriti izazovima, problemima i potrebama koje im se nameću. Odgovor na pomenute izazove leži upravo na kontinuiranom učenju i usavršavanju, unapređenju nivoa znanja, sposobnosti i vještina, što nam svakako nudi globalni koncept cjeloživotnog učenja. Značaj i vrijednost koncepta cjeloživotnog učenja u području „društva znanja“ i „održivog razvoja“ zaista je neprocijenjiv, što će biti dijelom prikazano kroz ovaj stručni rad.

KLJUČNE RIJEČI: cjeloživotno učenje, društvo znanja, obrazovanje, odgoj, održivi razvoj, znanje.

1. Uvod

Cjeloživotno učenje jedan je novi koncept koji je prepoznatljiv u sferi savremenog obrazovanja, društva znanja i održivog razvoja u od izuzetnog značaja je za razvoj ličnosti, zajednice i društva u cjelini. Cjeloživotno učenje odnosi se na svaku aktivnost učenja tokom cijelog životnog vijeka (od rane mladosti do pozne starosti, pa i do smrti) radi unapređenja vlastitih znanja, vještina i sposobnosti (kompetencija), koje pojedincu osiguravaju aktivnu participaciju u savremenom društvu i društvenim odnosima. Riječ je o konceptu koji se nudi svima, bez obzira na starosnu dob, društveni i socijalni status, stepen obrazovanja, nacionalnu pripadnost, političku opredjeljenost, itd....

„Cjeloživotno učenje je opći pojam kojim su obuhvaćene sve vrste učenja i podučavanja.“ (*Memorandum o cjeloživotnom učenju*, 2000: 4).¹

Slijedom logičnih dešavanja i tendencija razvoja i napretka na svim poljima društva, uz koncept cjeloživotnog učenja najčešće se vezuju ciljevi iz oblasti ekonomije i privrednog razvoja (postizanje veće konkurentnosti na tržištu rada, veća zaposlenost, privredni rast, itd...). Naravno, uloga pojedinca u društvu, njegova društvena uključenost i aktivnost, kao i razvoj individualnih potencijala od vitalne je važnosti za razvoj društva u cjelini, te se ovoj činjenici treba posvetiti ozbiljna systemska pažnja i omogućiti svima da pokažu svoje kapacitete i kompetencije, koje su izuzetno važne za participiranje u savremenim tokovima i društvu temeljenom na znanju. Navedeno ukazuje na potrebu da društvo svoju opstojnost, razvoj i savremenost, treba graditi na znanju, kompetencijama i razvoju ljudskih potencijala, koji su svakako najveće bogatstvo i vrijednost savremenog društva i napredne zajednice.

Uz navedeno treba vezati nauku i naučni doprinos razvoju društva i zajednice o čemu Sotirović i sar. (2019) ističu: „U ukupnom ljudskom razvitku ništa nije tako značajno i bitno za čovjeka i ništa ne ostvaruje toliko duboke i dalekosežne uticaje, niti proizvodi tako velike i kapitalne posljedice na ukupna ljudski život, kao što to čine nauka i naučni rad u cjelini. A nauka je samo jedna od ljudskih invencija, jedan od specifičnih načina kojim se čovjek odnosi prema svijetu u kojem živi, ali istovremeno, i prema samom sebi, tj. prema smislu i svrsi sopstvenog postojanja i djelovanja u svijetu, onom svijetu, koji mu je dat od iskona, kao i onom koga on sam stvara, koji nije iskonski nego historijski svijet.“ (Sotirović i sar., 2019: 1).

Pomenuti pristup značaja nauke za čovjeka može se vezati za njegov identitet i potrebu ovladavanja određenim spektrom znanja, sposobnosti i vještina, koje mu omogućavaju opstojnost na zemlji kao jednoj posebnoj vrsti živih bića, koju krase razum, pamet, razmišljanje, prosuđivanje, itd..., što druga živa bića ne posjeduju. Naravno, ova činjenica daje obavezu čovjeku da svoje sposobnosti usklađuje sa društvenim zahtjevima i potrebama i da stalno unapređuje svoja znanja i kompetencije. Odgovor leži u kontinuiranom cjeloživotnom učenju, aktivnoj participaciji u „društvu znanja“ i svestranim težnjama prema „održivom razvoju“.

2. Cjeloživotno učenje i cjeloživotno obrazovanje – novi koncepti i izazovi savremenog obrazovanja

Sam pojam cjeloživotno učenje asocijativno ukazuje na sve moguće oblike učenja i podučavanja ljudi kroz cijelu životnu dob (od rođenja do pozne starosti – do smrti) koje se ostvaruje u različitim situacijama (ciljanim, namjernim, nenamjernim, iskustvenim, itd...), na različitim mjestima i naravno u različito vrijeme. Iz navedenog se može vidjeti da koncept cjeloživotnog učenja vezan za društvo u cjelini, obrazovne sisteme, život, porodicu i pojedinca kao faktora koji u najvećoj mjeri eksploatiraju benefite koje nudi cjeloživotno učenje. Doba u kojem trenutno živimo je vrlo dinamično, brzo i veoma izazovno, tako da smo

¹ *Memorandum o cjeloživotnom učenju* (2000). Europska komisija, Bruxelles: SEC 1832. definiše i ističe značaj koncepta cjeloživotnog učenja u sferi modernog pristupa obrazovanju.

jednostavno kao pojedinci u društvu i okruženju na neki način primorani da se krećemo u korak sa vremenom i da budemo aktivni sudionici vremena i izazova koje vrijeme nosi.

Cjeloživotno učenje u svom konceptualnom određenju je fenomen koji je predodređen svima koji žele raditi na vlastitom profesionalnom ili stručnom razvoju, kroz formalne ili neformalne oblike obrazovanja. Cjeloživotno učenje, kao odgovor na savremene izazove, potrebe tržišta, zaposlenost i održivi razvoj, namjenjeno je svima koji žele izgraditi ili unaprijediti svoje kompetencije i kvalifikacije, kako bi mogli odgovoriti zadacima i izazovima svoje profesije i izgraditi svoju poziciju u društvu. Prije svega namjenjeno je onima koji žele unaprijediti svoja znanja i kvalifikacije, te unaprijediti kvalitet rada na radnom mjestu, unaprijediti svoju poziciju u društvu, aktivno participirati u svim društvenim tokovima i poboljšati uslove života sebe i svoje porodice. Kada posmatramo koncept cjeloživotnog učenja u najširem smislu, njegove mogućnosti, široki spektar i vrijednosti, primjetno je da isto nije ograničeno prostorno i vremenski. „Dakle, obrazovanje i učenje ne mogu više biti ograničeni na određeno i nepromjenjivo mjesto i vrijeme, već se razvijaju cijeloga života. Jedna od zadaća društva koje uči je promišljanje društvenih postupaka koji sudjeluju u stvaranju i prenošenju znanja. Budući da zbog ubrzanog tehničkog napretka kompetencije vrlo brzo zastarjevaju, bilo bi dobro da se, umjesto nametanja definiranih spoznaja, u svim područjima znanja potiče usvajanje fleksibilnih oblika učenja. To je temelj na kojem će se graditi društva znanja i na kojem se definiraju oblici učenja i stjecanja znanja.“ (Šutalo, 2006: 57).

U ovom savremenom dobu, kao građani „društva znanja“ i različitih životnih izazova, primorani smo da kontinuirano učimo, nadograđujemo svoje kompetencije, kako bi bili prepoznatljivi i društveno prihvaćeni. Temeljne vrijednosti koncepta cjeloživotnog učenja koncentrisane su prema našim sposobnostima i stalnom učenju, što direktno djeluje na naš razvoj, sposobnost, međuljudske odnose, kulturne, društvene i socijalne vrijednosti.

„Suvremena ideja cjeloživotnog učenja izrazitije se oblikuje od 70-tih godina prošlog stoljeća. Kritičnost brojnih teoretičara prema školskom sustavu, afirmiranje izvanškolskih oblika učenja prate prijedlozi o produljenju učenja tijekom cijelog ljudskog života. Zahtijeva se uklanjanje zidova između škole i ostalih dijelova ljudskog života, između škole i rada.“ (Žiljak, 2005: 69).

Ideja cjeloživotnog učenja nastala je na temelju brojnih istraživanja različitih teoretičara i istraživača, koji su tražili odgovore na izazovne zahtjeve savremenog doba. Došlo se do pokazatelja da formalni školski sistem ne pruža dovoljna znanja, vještine i sposobnosti koje su potrebne da se odgovori na ozbiljne zahtjeve savremenog društva, uključujući multidisciplinarnu – raznovrsnu sposobnost radnika, veću zaposlenost i kontinuirano usavršavanje, shodno potrebama tržišta rada. Navedeno je ukazalo na potrebu kontinuiteta u učenju kroz cijeli radni vijek, sa ciljem usavršavanja i unapređenja kompetencija sa ciljem produktivnijeg rada i ostvarenja željenih rezultata. Neophodno je nastaviti usavršavanje nakon formalno završene škole kako bi bili konkurentni u „društvu znanja“. Formalno školovanje danas ne smije biti naša granica stečenih znanja i sposobnosti, odnosno ulaganje u znanje mora teći kroz cijeli radni i životni vijek. „Glavni razlog nastanka i primjene koncepcije cjeloživotnog obrazovanja, odnosno učenja, jesu sve brže tehnološke i društvene promjene

zbog kojih postojeće znanje, vještine, vrijednosti, stavovi i navike, sve brže zastarijevaju. Zbog toga je potrebno učiti čitav život, a ne samo u djetinjstvu i mladenaštvu. Budući da se mora učiti čitav život, ali se čitav život ne može ići u školu, obrazovanje se i odgoj u odrasloj dobi uglavnom ne odvijaju u školi, nego u neškolskim organizacijama, odnosno tamo gdje odrasla osoba radi i živi. Zato društvo, i to tim više što je više razvijeno, postaje društvom koje uči. Škola više nije jedino mjesto organiziranog učenja, pa se i reforma obrazovanja ne smije reducirati samo na preustroj školskog sustava.“ (Pastuović, 2006: 425).

Mnoga istraživanja i mišljenja teoretičara o kvaliteti školskog obrazovnog sistema za potrebe savremenog društva i održivog razvoja dovela su do ideja i opravdanih potreba u uspostavljanju dugoročnog životnog kontinuiteta u obrazovanju, edukaciji ili stručnom usavršavanju, kako bi bili konkurentni, „u trendu“ i prihvatljivi na internacionalnom planu. Mnogo je razloga zbog kojih smo prisiljeni da kontinuirano učimo i širimo svoja znanja, vještine i sposobnosti, a prije svega, želimo naglasiti nagli tehnološki i informacijsko-komunikacijski napredak, zatim uticaj međunarodnih procesa u području obrazovanja i održivog razvoja. Savremena društva mnogo ulažu u znanja i izgrađuju kapacitete za kontinuiranu edukaciju svojih radnika ili uposlenika, kako bi bili konkurentni prema zahtjevima tržišta rada i kako bi mogli odgovoriti potrebama tržišta i održivog razvoja.

Naravno, pojam cjeloživotno učenje je širi oblik koji, pored sistemski organiziranog učenja, uključuje i neke druge vidove neorganiziranog, neplaniranog, nenamjernog i spontanog usvajanja znanja, sposobnosti, vještina i iskustava. *Memorandum o cjeloživotnom učenju*² Europske komisije naglašava da: „Postoje tri vrste svrhovite aktivnosti učenja:

- *Formalno obrazovanje*, koje se odvija u različitim obrazovnim institucijama i putem kojega se stječu priznate diplome i kvalifikacije.
- *Neformalno obrazovanje*, koje se odvija neovisno od službenog obrazovnog sustava i obično ne vodi stjecanju službenih potvrda. Ono može biti organizirano na radnom mjestu i kroz aktivnost različitih društava ili udruženja kao što su organizacije mladih, sindikati ili političke stranke. Takvo obrazovanje može se dobiti, također, i putem organizacija i usluga koje služe kao nadopuna formalnom sustavu obrazovanja, kao što su glazbene škole, sportski klubovi ili privatne poduke kao priprema za polaganje ispita.
- *Informalno učenje* je prirodna pojava u svakodnevnom životu. Za razliku od formalnog i neformalnog obrazovanja, informalno učenje ne mora se odvijati svjesno, zbog čega ga ni pojedinci sami nužno ne prepoznaju kao faktor koji doprinosi njihovom znanju i vještinama.“ (*Memorandum o cjeloživotnom učenju*, 2000: 9).
- U određenju razlika pojmova cjeloživotno učenje i cjeloživotno obrazovanje, Žiljak (2005) naglašava da obrazovanje suštinski obuhvata samo organizirano učenje, a *učenje* je širi koncept koji uključuje i nenamjerno, neorganizirano i spontano stjecanje znanja, koje se može provoditi kroz cijeli život. Afirmacija

² *Memorandum o cjeloživotnom učenju* (2000), Europska komisija, Bruxelles: SEC 1832 (hrvatski prevod). A Memorandum of Lifelong Learning (2000), Commission of the European Communities, Brussels, 30. 10. 2000 SEC (2000) 1832 pojašnjava tri vrste cjeloživotnog učenja, kao svrhovite aktivnosti učenja.

koncepta cjeloživotnog učenja u Europi se dešava devedesetih godina kao politika koja odgovara na probleme ekonomske krize i povećanja nezaposlenosti. U tom razdoblju pomiče se fokus s obrazovanja, koje je institucionalizirani i organizirani proces, na cjeloživotno učenje, koje uključuje učenja u svim životnim okolnostima. (Žiljak, 2005).

Značaj cjeloživotnog učenja vidljiv je u svim sferama života i društvenih odnosa. Mnogi smatraju da nakon završetka formalnog obrazovanja više neće morati učiti ili podučavati se, ali u ovom savremenom dobu kada se granice znanja iz dana u dan proširuju, stvaraju se veće potrebe za novim vještinama i iskustvima, veća konkurentnost na tržištu rada i dr.

Konceptija cjeloživotnog učenja može se posmatrati u okvirima akademskog razvoja društva i u tom kontekstu Pastuović (2008) navodi: „Cjeloživotno učenje na akademskoj razini podrazumijeva mogućnost da student u svakoj fazi, a tijekom cijelog životnog vijeka, može nastaviti studij, pri čemu mu se priznaju prethodno postignute razine obrazovanja. Naime, nakon što završi preddiplomski studij (trogodišnji ili četverogodišnji), pristupnik se može uključiti na europsko tržište rada i nova znanja stjecati kroz permanentno učenje ili nastaviti učenje na diplomskom, a kasnije i na doktorskom studiju. Trajanje formalnih oblika visokoškolskog obrazovanja ne temelji se na jedinstvenom konceptu (prevladava koncept 3+2+3 ili 4+1+3, koji se odnosi na relacije prvostupnik / bachelor + magistar/master degree + doktor znanosti / Ph.D).“ (Pastuović, 2008: 190).

Cjeloživotno obrazovanje u svijetu je koncepcija i model unapređenja ličnih i profesionalnih kompetencija i razvoja, koja značajno doprinosi reformi i transformaciju društva u društvo koje uči – društvo temeljeno na znanju. Suštinski podržava kompleksan proces razvoja čovjeka i društva u cjelini u svim sferama društvenih odnosa, što predstavlja na neki način prirodan slijed razvoja multifunkcionalnog i multikulturalnog društva.

Kroz navedeno možemo vidjeti vrijednosti i značaj cjeloživotnog obrazovanja koji svoju koncepciju temelji na savremenim pristupima učenju, poučavanju, usavršavanju i općem obrazovanju. Prije svega, cilj je da se na neki način prevaziđu stereotipi koje nam nude tradicionalni oblici obrazovanja. Cilj je da građani društva, koje se temelji na znanju, budu obrazovani na način da usvajaju znanja koja su im potrebna za njihovu profesiju i koja će doprinijeti njihovoj egzistenciji, a samim tim i razvoju zajednice i društva u cjelini. S druge strane, potencira se jedan kontinuitet u učenju i usavršavanju kako bi bili konkurentni i naravno kako bi se kretali u korak sa vremenom, koje u ovom savremenom dobu nosi mnogo izazova i obaveza prema svim građanima.

U svim pomenutim odrednicima cjeloživotnog učenja i cjeloživotnog obrazovanja značajno je pomenuti smjernice i preporuke o učenju koje ističe Delors (1998): „Četiri su potporna doživotnog obrazovanja: učiti znati, učiti činiti, učiti živjeti s drugima i učiti biti. *Učiti znati* objedinjuje dovoljno široko *opće* znanje s mogućnošću dubinskog izučavanja malog broja predmeta. To ujedno znači i učiti učiti, kako bi se iskoristile mogućnosti koje obrazovanje pruža cijelog života. *Učiti činiti*, kako bi se postigle ne samo stručne kvalifikacije nego i kompetencije snalaženja u raznim situacijama kao i za timski rad. To ujedno znači i učiti činiti u kontekstu raznolikog društvenog i radnog iskustva mladih ljudi, koje može biti neformalno (kao posljedica lokalnog ili nacionalnog konteksta), ili formalno, a koje uključuje

predmete u kojima bi se izmjenjivalo učenje s radom. *Učiti živjeti zajedno*, poticanjem razumijevanja drugih ljudi i poštovanjem međuovisnosti – suradnjom na zajedničkim projektima i učenjem rješavanja sukoba – u duhu poštovanja za vrijednosti pluralizma, uzajamnog razumijevanja i mira. *Učiti biti*, kako bi se bolje razvijala osobnost i bilo u stanju djelovati samostalnije, utemeljenije i odgovornije. S time u vezi, obrazovanje ne smije zanemariti nijedan aspekt osobnog potencijala: pamćenje, zaključivanje, osjećaj za lijepo, tjelesne mogućnosti i komunikacijske sposobnosti. Sustavi formalnog obrazovanja često stavljaju naglasak na usvajanje znanja na uštrb drugih tipova učenja; ali je sad nužno osmisliti obrazovanje na sveobuhvatniji način. Takva bi vizija trebala prožimati i nadahnjivati buduće obrazovne reforme i obrazovnu politiku, i u odnosu na sadržaj i na metode.“ (Delors, 1998: 108).

Uz cjeloživotno učenje i cjeloživotno obrazovanje veže se više srodnih pojmova ili sinonima, od kojih izdvajamo sljedeće: životno obrazovanje, povratno obrazovanje, stalno obrazovanje, doživotno obrazovanje, permanentno obrazovanje, kontinuirano obrazovanje, itd... (slika 1).

Slika 1: Cjeloživotno učenje i cjeloživotno obrazovanje – sinonimi i srodni termini³

Cjeloživotno učenje kao koncept doživjelo je svoj poseban razvoj u posljednje četiri decenije, gdje se od jednostavne ideje i odgovora na potrebe pojedinca, zajednice i društva u cjelini, na neki način razvilo u perspektivno i sistemski uređeno načelo, pristup i vodilju uređenja i razvoja mnogih obrazovnih sistema u svijetu, gdje prije svega mislimo na obrazovne sisteme razvijenijih društava i država. Svoj pravi procvat koncept cjeloživotnog učenja doživio je 1996. godine, koju je Evropska zajednica proglasila godinom cjeloživotnog učenja, kada je došlo do ozbiljnih pomaka u koncepcijskom, organizacijskom i praktičnom smislu implementacije ovog izazovnog koncepta, koji će se poslije pokazati kao pravo rješenje i odgovor na izazovne zahtjeve savremenog društva i sve veće potrebe učenja i poučavanja u svim mogućim okolnostima, bez ozbiljnih barijera i granica. S druge strane,

³ Pregled sinonima i srodnih pojmova (termina) cjeloživotnog učenja i cjeloživotnog obrazovanja prikazali smo slikovito kako bismo imali jasniji pregled i prisustvo istih u komunikaciji. Pomenuti sinonimi se koriste u mnogim relevantnim referencama: Pastuović (1999), Čepić.

ovaj novi pristup usvajanju novih znanja i kompetencija treba osigurati jednake mogućnosti razvoja kompetencija i potencijala svakog člana društva, zaposlenje i aktivno učešće u društvenim tokovima, bez obzira na životnu dob, spol, rasu, pripadnost, opredjeljenost i druge faktore koji karakterišu aktivnog člana društvene zajednice.

Historija koncepcije cjeloživotnog učenja je zaista vrlo bogata zbog same činjenice da je pojam nastajao i razvijao se iz ranije pomenutih sinonima. Razvojem i istraživanjem ove koncepcije bave se savremena društva i mnoge međunarodne, vladine i nevladine organizacije (npr. Evropska komisija, UNESCO i OECD), koje zajedničkim interesima kontinuirano rade na promociji ovog globalnog projekta znanja koji ima svoje refleksije na čovjeka kao jedinku društva, zatim zaposlenost, ekonomiju i održivi razvoj, te društvo i društvene promjene u cjelini. Samo znanjem i sposobnostima možemo zajedno odgovoriti izazovima današnjice na svim životnim i društvenim poljima. Tehnološki napredak je značajno doprinio razvojnim pravcima koncepcije cjeloživotnog učenja, zbog same činjenice da ljudi sa svojim znanjima i sposobnostima trebaju pratiti tehnološki napredak i koristiti sve njegove benefite i vrijednosti.

3. Kompetencije koncepta cjeloživotnog učenja u sferi savremenih kompetencija XXI stoljeća – izazovi, vrijednosti i perspektive

Na početku je bitno da definišemo pojam „kompetencije“ obzirom da smo danas svjedoci vrlo širokog korištenja pomenutog pojma. Vrlo često se služimo ovim pojmom i na pogrešan način, te je neophodno prikazati njegovo pravo značenje. Prije svega, „kompetencije“ najjednostavnije možemo predstaviti kao skup znanja, sposobnosti, vještina i iskustava, koje pojedinac posjeduje kako bi mogao obavljati neki posao i osigurati egzistenciju sebi i svojoj porodici, kao i doprinijeti razvoju društva. „Pojam 'kompetencija' ne podrazumijeva samo znanja i vještine. On uključuje i sposobnost odgovaranja na kompleksne zahtjeve korištenjem i mobilizacijom psiholoških resursa (uključujući vještine i stavove) u određenom kontekstu. Na primjer, sposobnost učinkovitog komuniciranja ovisi o poznavanju jezika, praktičnim informacijskim vještinama i stavovima prema sugovorniku.“ (OECD, 2005: 4).

Jasno je da se ključne kompetencije mogu posmatrati u općem i specifičnom kontekstu. Kada govorimo o općim kompetencijama tada mislimo na osnovna znanja, sposobnosti i vještine pojedinca koje je stekao kroz formalne vidove obrazovanja, a naravno mogu se odnositi i na: opća znanja i primijenjenost u praksi, timski rad i efikasnu komunikaciju, poznavanje stranih jezika, informatičku pismenost, razvijenost interpersonalnih vještina, istraživačke sposobnosti, sposobnosti odlučivanja i upravljanja, kreativnost, inovativnost, prilagođavanje promjenama, itd... S druge strane, specifične kompetencije ličnosti označavaju posebno obrazovanje i osposobljenost pojedinca kroz formalne i neformalne oblike obrazovanja da se može uspješno i efikasno baviti određenom profesijom, odnosno baziraju se na struku i sposobnosti pojedinca u konkretnoj branši.

Pomenute kompetencije ulaze u koncept cjeloživotnog učenja i usko su vezane sa kompetencijama za XXI stoljeće, koje se kontinuirano nadograđuju kako dolazi do tehnološkog napretka i globalnih promjena u društvu. Sama pojava informatičke tehnologije i

interneta krajem XX stoljeća, doprinijela je globalnim i geostrateškim promjenama u cijelom svijetu u svim područjima života i društvenog razvoja. Intenzitet protoka informacija je u stalnom rastu, odnosno prebrzo dolazi do širenja svih vrsta informacija koje su potrebne širokoj populaciji u svim vremenskim i prostornim dimenzijama. Blagovremen i efikasan protok informacija jeste velika prednost i preduslov uspješnog participiranja u ovom modernom dobu. Naravno, ponovo je u fokusu čovjek sa svojim potencijalima, kao najveće bogatstvo društva, koji je najviše involviran u tehnološki napredak i razvoj svih aspekata društva i zajednice sa ciljem stvaranja povoljnih pretpostavki za efikasan, ekonomičan i prije svega, siguran život i ukupan razvoj društvene zajednice. Da bi čovjek ovladao određenim znanjima i sposobnostima, ponovo je u fokusu odgoj i obrazovanje, bez kojeg se ne može postati stručan, efikasan i produktivan član društva i zajednice.

Kada su u pitanju ključne kompetencije koje trebamo posjedovati kao građani savremenog doba, naglašavamo da se mnogi teoretičari bave istraživanjima u ovom pravcu, kako bi došli do najboljih rješenja i odgovora na izazove savremenog doba. Jedan od domaćih teoretičara, koji je značajnu pažnju posvetio kompetencijama za XXI stoljeće, jeste ugledni pedagog Nenad Suzić (2005) koji iste posmatra kroz prizmu kognitivnih, socijalnih, emocionalnih i radno-akcionih aspekata, koje u cjelosti podržavaju kompetencije koncepta cjeloživotnog učenja.

U nastavku ćemo prikazati *kompetencije koncepta cjeloživotnog učenja* sa osloncem na Preporuke Evropskog parlamenta i vijeća (2018). Ranije smo pomenuli da EU putem evropske komisije radi na kontinuiranoj promociji koncepcije cjeloživotnog učenja (Memorandum o cjeloživotnom učenju EK iz 2000. godine), kao odgovora na globalizacijske promjene, borbu protiv nezaposlenosti, privredni razvoj koncentrisan na znanju, a akcenat se stavlja na ljudske resurse kao najveće bogatstvo društva. Kroz ove preporuke i druga dokumenta koja se dotiču razvoja koncepta cjeloživotnog učenja, kroz cijelu životnu i radno-aktivnu dob čovjeka, naglasak se stavlja na unapređenje stepena efikasnosti u pogledu znanja, vještina i sposobnosti ličnosti unutar lične, građanske, društveno-socijalne, razvojne, socijalne i svake druge dimenzije, kao odgovora na širok spektar izazova savremenog doba. Globalizacijske i geostrateške promjene u svim sferama društva dovode do mnogih izazova koji zahtjevaju brze odgovore i reakcije njenih građana, što u konačnici dovodi do uspostavljanja ozbiljnih standarda koji zahtjevaju da svaki pojedinac treba posjedovati širok spektar kompetencija, kako bi bio u stanju odgovoriti pomenutim izazovima kao individua i aktivan član društva i zajednice. U preporukama Evropskog parlamenta i vijeća, kompetencije se definišu kao „kombinacija znanja, vještina i stavova, pri čemu:

a) znanje se sastoji od već postojećih činjenica i podataka, koncepata, ideja i teorija kojima se podupire razumijevanje određenog područja ili teme;

b) vještine se definišu kao sposobnost i mogućnost provođenja procesa i korištenja postojećim znanjem za postizanje rezultata;

c) stavovi opisuju spremnost na djelovanje ili reagiranje na ideje, osobe ili situacije te povezani način razmišljanja.“ (Preporuke Evropskog parlamenta i vijeća, 2018: 7).

Evropski parlament i vijeće su kroz Preporuke o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje (2018), kroz referentni okvir, utvrdili osam ključnih kompetencija:

4. Komunikacija na materinskom jeziku (kompetencija pismenosti);
5. Komunikacija na stranom jeziku (kompetencija višejezičnosti);
6. Matematička kompetencija i temeljne kompetencije u prirodnim naukama, tehnologiji i inženjerstvu;
7. Digitalne kompetencije;
8. Lična i socijalna kompetencija, te kompetencija učenja kako učiti;
9. Kompetencija građanstva (društvene i građanske kompetencije);
10. Smisao za inicijativu i poduzetništvo (poduzetnička kompetencija);
11. Kulturološka senzibilizacija i istraživanje (kompetencija kulturne svijeti i izražavanja).

U Preporukama Evropskog parlamenta i vijeća, detaljno se pojašnjava svaka od pomenutih kompetencija sa naglašavanjem odnosa znanja, vještina i stavova, a svakoj pojedinačnoj kompetenciji pristupa se krajnje detaljno i jasno, te im se pridaje ozbiljna pažnja uvažavajući činjenicu da svaka pojedinačna kompetencija daje značajan doprinos spremnosti građana za životne izazove i participiranje u savremenom društvu temeljenom na znanju.

Ako se osvrnemo na svaku od pomenutih kompetencija možemo uočiti da su jednako važne, povezane i uslovljene jedna drugom, jer zajednički doprinose stvaranju znanja, vještina, sposobnosti i iskustava pojedinca kako bi mogao adekvatno odgovoriti savremenim izazovima, potrebama zajednice i društva. Sve pomenute kompetencije sastavni su dio koncepta cjeloživotnog učenja i omogućavaju pojedincu da bude spreman odgovoriti različitim životnim izazovima i da ravnopravno sudjeluje u društvu i društvenim tokovima.

4. Cjeloživotno učenje u polju „društva znanja“ ili „društva koje uči“ – mogućnosti i perspektive društva temeljenog na znanju

O pojmu „društvo znanja“ ili „društvo koje uči“ i konekciji sa cjeloživotnim učenjem, mnogo je polemika i rasprava od strane različitih teoretičara, koji isto povezuju sa savremenim izazovima i zahtjevima obrazovanja, tehnološkim napretkom i potrebama održivog razvoja društva i zajednice. Globalizacijski tokovi i trendovi uspostavili su visoke standarde i ozbiljne zahtjeve pred obrazovanje u cjelini. Naime, društvo sada traži brže i efikasnije modele učenja i usvajanja znanja, dostupnost informacija i znanja svim članovima društva (bez obzira na starosnu dob), razvoj konceptata edukacije koji će omogućiti produkciju kompetentnog kadra za tržište rada, ekonomski i održivi razvoj. Traže se građani i stručnjaci koji će moći odgovoriti izazovnim tehnološkim dostignućima i velikim razvojnim programima. Naravno, ovdje su u fokusu učenje, znanje, kompetencije i svestran razvoj društva i zajednice.

O temeljnim odrednicama cjeloživotnog učenja i značaju Lisabonskog procesa koji je na neki način promovisao vrijednosti koncepta cjeloživotnog učenja u društvu znanja, Žiljak (2005) ističe: „Uloga cjeloživotnog učenja u europskim obrazovnim politikama nakon 2000. godine određena je Lisabonskim procesom. On je započeo sjednicom Europskog vijeća na kojoj je utvrđena strategija razvitka EU-a do 2010. godine s ciljem izgradnje najdinamičnijeg i najkonkurentnijeg svjetskog gospodarskog prostora temeljenog na znanju u kojem bi se povećala zaposlenost i životni standard.“ (Žiljak, 2005: 71).

Današnji se svijet nalazi na značajnoj prekretnici iz industrijskog društva u informaciono društvo i društvo znanja. Dok su u industrijskom društvu radna snaga i kapital dominirali kao ključni faktori proizvodnje, u informacionom društvu, koje se pojavilo u kasnim sedamdesetim godinama dvadesetog vijeka, ulogu ključnog faktora proizvodnje preuzima razvijeni informaciono-komunikacioni sektor. Krajem 20. i početkom 21. vijeka razvijeni ICT sektor više nije bio viđen kao jedan od najvažnijih pokretača promena. Ulogu ključnog faktora proizvodnje preuzelo je znanje ugrađeno u ljudima. Time informaciono društvo postepeno prerasta u društvo znanja. (Miljković, Sitarica, 2016).

Društvo znanja je jedan novi fenomen i pristup dolaska do željenih informacija i znanja neophodnih za izgradnju vlastitih potencija, kompetencija i osobina koje daju mogućnost participiranja u društvu koje teži napretku, prosperitetu, razvoju i sveukupnom blagostanju. Temelji pojma društva znanja javljaju se 1969. godine i tada je definisano da društvo temeljeno na znanju treba osigurati ravnopravan pristup informacijama, usvajanju, stvaranju i primjeni znanja svim članovima zajednice i društva, kako bi u cjelosti unaprijedili stanje u društvu i pratili globalna dešavanja u svijetu. U ovom konceptu znanje i sposobnosti članova društva postaju glavna snaga i najvrijedniji resurs, koje svakako treba biti dostupno svima, bez obzira na starosnu dob i druge osobine. Naravno, pomenute činjenice ukazuju na to da za uspješno „društvo znanja“ treba osigurati potrebne uslove i sveobuhvatnu podršku, koja će omogućiti prosperitetan razvoj zajednice i društva u cjelini.

„Društvo znanja može se stoga nazvati nasljednikom informacionog društva, kao što je informaciono društvo nasljednik industrijskog društva. Obzirom da se pojmovi društvo znanja i informaciono društvo dosta često koriste kao sinonimi, njih je potrebno preciznije definisati. Društvo znanja može se odrediti kao ono društvo u kome su ljudska znanja, stručnosti i sposobnosti najvažniji razvojni resurs i pokretač privrednih i društvenih promena. Informaciono društvo je ono društvo u kome informaciono-komunikacione tehnologije igraju ključnu ulogu u ekonomskom i društvenom razvoju.“ (Miljković, Sitarica, 2016: 291).

Znanja, vještine i sposobnosti, odnosno naše kompetencije, naš su glavni alat opstanka i aktivnog participiranja u društvu i društvenim tokovima, te stoga cjeloživotno učenje zaista postaje naš izazov i potreba, kako bismo bili u mogućnosti ravnopravno participirati u društvu temeljenom na znanju. Cjeloživotno učenje i društvo temeljeno na znanju imaju za cilj da razviju svoje građane do stepena koji će omogućiti njihovo učešće u društvenim, ekonomskim, političkim, privrednim, kulturološkim i drugim aspektima zajednice sa ciljem unapređenja ukupnog kvaliteta života svih građana.

5. Cjeloživotno učenje i obrazovanje u funkciji održivog razvoja društva

Kroz prethodna izlaganja više puta smo pominjali izazove savremenog doba, koji se ogledaju u različitim sferama, u koje svakako ulaze ekonomski – održivi razvoj i sve veći zahtjevi tržišta rada. Konkurentnost na tržištu rada zahtijeva efikasnu radnu snagu, različite profesije, nova zanimanja, kao i kontinuirano mijenjanje profila, kompetencija i vrijednih iskustva. Jedan od ključnih razloga nezaposlenosti danas predstavlja nedostatak znanja i praktičnih iskustava u korištenju naprednih tehnologija (IKT), pogotovo u manje razvijenim društvima i marginaliziranim zajednicama. Kroz kompetencije koncepta cjeloživotnog učenja i savremene kompetencije XXI stoljeća, naglasili smo da informatička pismenost i poznavanje stranih jezika danas predstavljaju osnovu pismenosti građana, a s druge strane, od posebne važnosti su za involviranje u savremena društva temeljena na znanju, održivom razvoju, ekonomskom napretku i uključenosti u globalizacijske procese. Naravno, veće kompetencije, znanja i kvalifikacije jedan su od ključnih faktora koji određuju i poziciju na tržištu rada i brži pronalazak posla, što u konačnici ima refleksije na ekonomski napredak i kontinuirani održivi razvoj.

„Sintagma „održivi razvoj“ postaje sve češće korištena složenica kao odgovor na socijalnoekološku krizu u kojoj se nalazi čovječanstvo u zadnjem desetljeću. Shvaćanje povezanosti čovjeka i njegova prirodnog okoliša postaje imperativom na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i globalnoj razini. Kako dosadašnje globalne strategije nisu bile operabilne, niti su potaknule toliko razgovora kao održivi razvoj, Cifrić (2002) smatra da održivi razvoj može biti poticajna i motivirajuća vodilja koja će proizvesti nove društvene energije. Govoreći o društvu, nezaobilazno je govoriti o uključivanju u integracijske procese što je posljedica globalizacijskog procesa. Sasvim je očito kako se rješavanje problema očuvanja i zaštite okoliša ne može ograničiti samo na područje unutar granica jedne države.“ (Smuda, 2008 – vidi kod Uzelac, Vujičić, svezak 3, 2008: 86).

Mnoge promjene na globalnom planu, kretanja, izazovi i krize, uzrokovale su da cjeloživotno učenje za održivi razvoj u svom konceptualnom obliku postane jedan od glavnih prioriteta zajednice i društva temeljenog na znanju. Održivi razvoj je ciljna odrednica svakog društva i nastoje se stvoriti pretpostavke koje će osigurati stabilan sistem obrazovanja, zdrave društveno-socijalne odnose, veću zaposlenost, kvalitetniju konkurentnost na tržištu rada i stabilnost društva u cjelini.

Na početku nam se nameće pitanja, šta u stvari predstavlja fenomen održivi razvoj, kroz koncepciju cjeloživotnog učenja. Mnogo je različitih pristupa definiranju pojma održivog razvoja, ali terminološki se može posmatrati kao stvarna potreba odgovora na izazove savremenog doba, te naravno zadovoljenje širokog spektra potreba. Koja su očekivanja od odgojno-obrazovnih ustanova u pogledu održivog razvoja, Šoljan (2007) odgovore temelji na nekoliko tvrdnji:

- „Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj nije jednokratno učenje i konačan rezultat uspjeha, nego trajna potreba za učenjem o održivom razvoju, odnosno potreba za razvijanjem angažiranosti djece i odraslih u učenju.

- Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj povezan je sa stalnim promjenama, njihova je veza osnova održivog razvoja, pa prema tome znanja o održivom razvoju koja se stječu nisu definitivna nego su stalno podložna promjenama.
- Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj pomaže da budemo u tijeku raznih postignuća, posebice znanstvenih, tehničkih, ekonomskih i drugih o održivom razvoju, ali i da upravljamo promjenama i raznovrsnim smjerokazima u budućnosti održivog razvoja.
- Odgoj i obrazovanje za održivi razvoj pokazuje tendenciju obuhvaćanja svih ljudi u svim životnim dobima, u čemu je čovjek glavni pokretač i korisnik svoga napretka, te da je njegova moć uvjetovana stalnim učenjem, odnosno razvojem osobnih sposobnosti u širem smislu.“ (Šoljan, 2007 – vidi kod: Uzelac, Vujičić, svezak 1, 2008: 3).

Odgoj i obrazovanje danas su pred ozbiljnim izazovom i sa vrlo kompleksnim zadacima koji trebaju omogućiti osposobljavanje građana (prvenstveno mladih ljudi) za ulogu aktivnog građanina u društvu znanja, razvijajući im kompetencije koje će im biti od pomoći pri suočavanju sa svim izazovima i nepoznicama koje donosi savremeno doba i brzi naučno-tehnološki napredak. Ovdje je izuzetno bitno naglasiti da su mladim članovima društva zaista potrebna relevantna znanja, sposobnosti i vještine, kako bi se kretali prema „društvu znanja“ i aktivno učestvovali u razvoju kapaciteta društva u kontekstu održivog razvoja.

6. Zaključna razmatranja

Ovaj rad je usmjeren na promociju značaja savremenog koncepta cjeloživotnog učenja i cjeloživotnog obrazovanja, gdje smo iznijeli različita mišljenja i stavove uglednih pedagoga, naučnika i istraživača, koji su se složili da se radi o jednom vrlo značajnom obrazovnom fenomenu budućnosti, koji unosi veliko osveženje u sistem odgoja i obrazovanja. Obrazovni sistem više nije orijentisan samo na formalne oblike školovanja, nego je putem ovog koncepta obrazovanje ljudi dobilo jednu novu dimenziju, koja omogućava ljudima kontinuirano školovanje i usavršavanje kroz cijelu životnu dob. Ovaj koncept je doprinos razvoja „društva znanja“, obzirom da su otvorene mogućnosti svima da individualno ulažu u svoje profesionalne kompetencije i da učestvuju u svim oblicima obrazovanja kroz cijeli život. Koncept je postao prepoznatljiv u našem društvu i obrazovnim sistemima i značajna pažnja cjeloživotnom učenju posvećuje se na visokoškolskim ustanovama, gdje se radi ozbiljna promocija ovog savremenog pristupa učenju i podučavanju, kroz nastavne planove i programe. Cjeloživotno učenje trebamo prihvatiti kao obrazovni imperativ i benefit koji nam donosi efikasnost, profesionalnost, kompetentnost, prilagodljivost, kreativnost, inovativnost, interaktivnost, socijalni razvoj i konkurentnost u društvu temeljenom na znanju. Održivi razvoj, posmatran kroz koncepciju cjeloživotnog učenja, podrazumijeva kontinuirani proces učenja i razvoja znanja, vještina, sposobnosti i iskustava, u kojem se traga za različitim pitanjima, problemima ili dilemama, te nude konkretni odgovori na zahtjeve tržišta rada, zapošljavanja i privrednog razvoja. Neophodno je osigurati održive uslove privrednog, ekonomskog i društveno-socijalnog razvoja zajednice, upotrebljavajući ljudske resurse kao

najveći kapital zajednice u izgradnji prosperitetne budućnosti temeljene na sveobuhvatnom napretku i blagostanju.

LITERATURA

- Čepić Renata: *Pedagogija cjeloživotnog učenja*. Nastavni materijal za kolegij: Peagogija cjeloživotnog učenja. Učiteljski fakultet Sveučilišta u Rijeci, preuzeto sa https://www.ufri.uniri.hr/files/nastava/nastavni_materijali/141117_Renata_Cepic_Nastavni_mat_erijal_PCO_LOCK.pdf (posjećeno 05. 04. 2020.).
- Delors, J. (ur.) (1996). *Learning: The Treasure Within*. Paris: UNESCO. (hrvatskiprijevod: Delors, J. (ur.) 1998. *Učenje – blago u nama*. Zagreb: Educa.).
- Preporuke Evropskog parlamenta i vijeća od 18. decembra 2006 (2006/962/EC) i 22. maja 2018. godine (2018/C 189/01) o ključnim kompetencijama za cjeloživotno učenje.
- Gadžić, R. (2018). *Uvod u pedagogiju*. Tešanj: Štamparija S d.o.o.
- Memorandum o cjeloživotnom učenju* (2000). Europska komisija, Bruxelles: SEC 1832(hrvatski prijevod) – Original: *A Memorandum on Lifelong Learning*, Commission of the European Communities, Brussels, 30. 10. 2000 SEC (2000) 1832.
- Kasumović, A. (2020). *Savremene tendencije kontinuiranog profesionalnog razvoja nastavnika u procesu cjeloživotnog učenja u osnovnim i srednjim školama na području srednjobosanskog kantona*, (Doktorska disertacija). Brčko distrikt BiH: Internacionalni univerzitet, Učiteljski fakultet.
- Miljković, M., Sitarica, A. (2016). *Društvo znanja*. Zbornik radova Učiteljskog fakulteta u Prizrenu – Leposavić, str. 283–293.
- OECD. (2005). *The Definition and Selection of Key Competencies: Executive Summary*, OECD 2005, Definiranje i odabir ključnih kompetencija, Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja – PISA centar (prevod na hrvatski jezik), Zagreb <http://www.oecd.org/dataoecd/47/61/35070367.pdf> (posjećeno 24. 03. 2020.).
- Pastuović, N. (1999). *Edukologija: integrativna znanost o sustavu cjeloživotnog obrazovanja i odgoja*. Zagreb : Nakladničko preduzeće „Znamen“.
- Pastuović, N. (2006). „Kako do društva koje uči“. *Odgovne znanosti*. Vol. 8, br. 2, str. 421–441. Zagreb: Učiteljski fakultet.
- Pastuović, N. (2008). „Cjeloživotno učenje i promjene u školovanju“. *Odgovne znanosti*. Vol. 10, br. 2, str. 253–267. Zagreb: Učiteljski fakultet.
- Sotirović, V. i sar. (2019). *Metodologija naučnih istraživanja*. Brčko distrikt BiH: Internacionalni univerzitet.
- Suzić, N. (2005). *Pedagogija za XXI vijek*. Banja Luka: TT.Centar.
- Šoljan, N. (2007). *Taksonomija svjetskih razvoja u obrazovanju prema (de)konstrukciji pedagogije*. U: V. Previšić, N. Šoljan, N. Hrvatić (ur.), *Pedagogija prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja* (str. 411–440). Zagreb: Hrvatsko pedagoško društvo.
- Španović, S. (2008). *Didaktičko oblikovanje udžbenika: od otkrivajućeg vođenja do samousmerenog učenja*. Novi Sad: Savez pedagoških društava Vojvodine.
- Štalo, V. i dr. (2006). „Obrazovanje odraslih u kontekstu cjeloživotnog učenja – Učenje za sve“. *Geod. list*, 1, str. 51–57. Zagreb.
- Uzelac, V., Vujičić, L. (2008). *Cjeloživotno učenje za održivi razvoj*. Svezak 1, 2 i 3. Rijeka: Učiteljski fakultet.
- Žiljak, T. (2005). „Politike cjeloživotnog učenja u Europskoj Uniji i Hrvatskoj“. *Političko obrazovanje*. Vol. 1, br. 1, str. 67–95.

Alman Kasumović, Ph.D.
Rahim Gadžić, Ph.D.
Aida Kasumović, M.Sc.

LIFELONG LEARNING IN THE FIELD OF MODERN EDUCATION, KNOWLEDGE SOCIETY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary

Global events and changes in the world, based on geopolitical attitudes and approaches have reflections on all spheres of society and social relations. Specifically, we want to look at the reflections that occur every day in the field of education on a global scale. Global education reforms in the world are happening continuously, and I will only mention the reform of higher education (Bologna process) and the promotion of the concept of lifelong learning by the European Commission (European Union).

It is very difficult to predict the future of upbringing and education, but it is to be expected that education will be modernized in all directions. The education system is changing its role and becoming more functional, ie it has tendencies of progress and development towards a global “knowledge society“. The rapid technological progress and the systematic introduction of information and communication technologies in education contribute to this development of education.

The modern age in which we live and work brings us various life challenges and temptations that we have to deal with, regardless of our profession, affiliation, commitment, level of education, space, time and other circumstances in which we function, as a member of society and community. The modern age requires a built and developed society with ready and capable citizens, who are able to respond to the challenges, problems and needs that arise. The answer to the mentioned challenges lies in continuous learning and improvement, improvement of the level of knowledge, abilities and skills, which certainly offers us a global concept of lifelong learning. The significance and value of the concept of lifelong learning in the field of “knowledge society” and “sustainable development” is really invaluable, which will be partly shown through this professional paper.

Key words: lifelong learning, knowledge society, education, upbringing, sustainable development, knowledge.

ORGANIZACIJA VASPITNO-OBRAZOVNOG RADA U KOMBINOVANOM ODJELJENJU

SAŽETAK U radu su sistematizovana postojeća znanja u teoriji i praksi u vezi sa specifičnostima rada u kombinovanom odjeljenju. Svjedoci smo da se u današnje vrijeme u mnogim, naročito seoskim sredinama, smanjuje broj učenika u školi, te je potreba za organizovanjem nastave u kombinovanim odjeljenjima sve veća.

Nastavni rad u kombinovanom odjeljenju je složen i teži od rada s jednim razredom. Rad u kombinovanom odjeljenju zahtijeva mnogo više vremena za pripremanje nastavnika, više nastavnih sredstava i pomagala, primjenu različitih metoda i tehnika i didaktičko-metodičkog znanja nastavnika. U našoj pedagoškoj teoriji, a ni na fakultetima, ne brine se dovoljno o osposobljavanju nastavnika razredne nastave za rad u kombinovanom odjeljenju.

U radu je dat prikaz broja kombinovanih odjeljenja u osnovnim školama na području grada Gradačca. Iz navedenog prikaza može se zaključiti da u kombinovanom odjeljenju radi svaki treći nastavnik razredne nastave ili 26,74 % nastavnika, što ukazuje na važnost boljeg osposobljavanja budućih nastavnika razredne nastave za rad u kombinovanom odjeljenju.

KLJUČNE RIJEČI: škola, kombinovano odjeljenje, nastavnik, učenik, organizacija, rad.

1. Uvod

Kombinovana odjeljenja jesu pedagoška realnost, ne samo naše zemlje, nego i mnogih drugih zemalja. Iako u kombinovanom odjeljenju radi gotovo svaki četvrti nastavnik razredne nastave, o takvoj se nastavi ne brine dovoljno ni u našoj pedagoškoj teoriji, a ni na fakultetima koji osposobljuju buduće nastavnike. Područne škole su najčešće škole s malo djece, nastava se obično provodi u kombinovanim odjeljenjima od dva, tri ili četiri razreda. Postoje i veće područne škole u kojima je nastava organizirana samo u čistim odjeljenjima. Ipak, karakteristično je za većinu područnih škola da se nastava provodi u kombinovanim odjeljenjima razredne nastave, o čemu će se u radu najviše i govoriti.

Velik dio nastavnika razredne nastave svoj radni vijek započne upravo u kombinovanim odjeljenjima. Kako za taj posao, tokom studiranja, nisu na adekvatan način osposobljeni, ne treba se čuditi što stalno slušamo, naročito od mladih prosvjetnih radnika koji rade u takvim odjeljenjima, na koji način da organizuju nastavu sa dva i više razreda u

zajedničkoj prostoriji. Nastavni rad u kombinovanom odjeljenju je složen i teži od rada nastavnika samo sa jednim razredom. To se ne odnosi samo na obradu nastavnih sadržaja (operativnu), provjeravanje i ocjenjivanje (verifikativnu) i primijenjenu naučenih znanja (aplikativnu), nego i na uvodni dio (preparativnu fazu) nastavnog rada. Rad u kombinovanom odjeljenju zahtijeva mnogo više vremena za pripremanje nastavnika, iziskuje raznovrsne nastavne aktivnosti, više nastavnih sredstava i pomagala, te strpljenja i znanja. Nastavnik mora biti osposobljen da u istom vremenskom periodu realizuje više nastavnih programa zavisno od broja kombinovanih razreda. Takođe, mora pravilno izraditi i raspored časova vodeći računa o najproduktivnijem vremenu i težini nastavnih predmeta tokom radnog dana. Kako nastavnik tako i učenici trebaju biti osposobljeni za pravilno korištenje različitih metoda i tehnika učenja. U kombinovanom odjeljenju je mali broj učenika, te su veće mogućnosti za individualni pristup kao i navikavanje učenika na samostalan rad. Zbog svega navedenog, težište nastave potrebno je prenijeti sa poučavanja na učenje, što ujedno predstavlja i prednost rada u kombinovanom odjeljenju.

2. Kombinovana odjeljenja – definisanje pojmova

U područnoj školi uglavnom se izvodi nastava od prvog do četvrtog razreda, tzv. razredna nastava, u čistim i u kombinovanim odjeljenjima, što ovisi o broju učenika. Kako su najčešće to škole s malo djece, nastava se obično provodi u kombinovanim odjeljenjima od dva, tri ili četiri razreda. Postoje i veće područne škole u kojima je nastava organizirana samo u čistim odjeljenjima. Ipak, karakteristično je za većinu područnih škola da se nastava provodi u kombinovanim odjeljenjima razredne nastave.

U posljednjih godinu dana, broj učenika u osnovnim školama u Tuzlanskom kantonu manji je za oko 1000, a uzimajući u obzir činjenicu da je ovakav negativan trend prisutan već godinama, nastava se sve češće, čak i u urbanim sredinama, počinje odvijati u kombinovanim odjeljenjima sa dva, tri pa čak i četiri razreda.

Kombinovana odjeljenja su pedagoška realnost kako naše tako i mnogih drugih zemalja, jer se smatraju realnim načinom organiziranja odgojno-obrazovnog rada u sredinama sa manje djece.

Različiti autori i zakonski i podzakonski akti uglavnom se slažu oko definisanja pojma „kombinovano odjeljenje“. Navest ćemo samo neke od definicija:

„Redovna škola može organizovati rad kombinovanih odjeljenja od I do IV razreda za istovremeno izvođenje nastave sa više razreda“ (Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju – prečišćeni tekst, *Službene novine*, 10/2020).

„Kombinovano odjeljenje – odjeljenje sastavljeno od učenika dva ili više razreda; formira se u školama sa manjim brojem učenika od predviđenog standardom“ (Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju, *Službeni glasnik Republike Srpske*, 44/17 od 16. 05. 2017).

„Ako, zbog malog broja učenika, nije moguće organizovati nastavu po razredima i odjeljenjima, odjeljenje se može formirati od učenika dva ili tri razreda (kombinovano odjeljenje). Kombinovano odjeljenje od dva razreda može imati do 20 učenika, a

kombinovano odjeljenje sastavljeno od tri razreda može imati do 15 učenika. O organizovanju kombinovanih odjeljenja odlučuje direktor škole, na prijedlog Nastavničkog vijeća“ (Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, *Službeni list Crne Gore*, br. 47/2017).

„Kombinovano odjeljenje je uzrasno i pedagoško-razvojno heterogena skupina učenika dva i više razreda sa kojima radi jedan nastavnik“ (Ćatić i Ramić, 1998: 23).

„Pod pojmom kombinirani odjel podrazumijeva se kombinacija dvaju ili triju razrednih odjela, a u školama s malim brojem učenika spajaju se prva četiri razredna odjela zajedno, u nepodijeljeni odjel“ (Lučić i Matijević, 2004: 19). Takvi se odjeli najčešće javljaju u seoskim područnim školama, a Markovac (2001) kao glavni razlog njihova postojanja, navodi mali broj učenika u razredima.

Kombinovana odjeljenja sačinjavaju učenici različite hronološke dobi. Kombinovana odjeljenja se, prema Lučić i Matijeviću (2004), organiziraju prema kriteriju dobi i broju učenika. Prema kriteriju dobi najčešće su kombinacije učenika prvog i drugog razreda, te trećeg i četvrtog, a to se još naziva bliža kombinacija. Kao razloge za organizaciju takve kombinacije navode „bliskost nastavnih programa, što omogućuje djelomično zajedničku organizaciju nastavnoga procesa, a u nekim nastavnim područjima i potpuno zajedničko planiranje i ostvarivanje odgojno-obrazovne djelatnosti te podjednako predznanje, podjednako razvijene sposobnosti i zanimanje učenika bliske starosne dobi“ (Lučić i Matijević, 2004: 19).

Ali, ovaj model spajanja razreda ima svoje nedostatke, jer „zbog mlađe strukture učenika otežano je izvođenje kvalitetnog samostalnog rada“ (Petrović, 2010: 268), a Bognar (1982) smatra važnim da nastavnik najviše pažnje posveti učenicima prvog razreda.

Razlog iz kojega se u nekim školama mogu naći kombinirana odjeljenja učenika prvog i trećeg razreda te drugog i četvrtog, jeste nedovoljan broj učenika određene dobi, tvrde Lučić i Matijević (2004). Neki didaktičari zalažu se za daljnje kombinacije, pa tako Filipović (citirano u Lučić i Matijević, 2004: 20) smatra da su učenici trećeg razreda dobno, intelektualno i socijalno razvijeni do te mjere da mogu samostalnim radom postići vidne rezultate, odnosno da uz pomoć nastavnika uspješno savladavaju zadatke i sadržaje koje nalaže nastavni plan i program. U ovom modelu „teže je stvoriti kompaktan kolektiv i provoditi odgojni rad, a rad u nastavi se gotovo isključivo svodi na podijeljeni način rada, što zahtijeva od nastavnika dosta napora, snalažljivosti i spretnosti (Bognar, 1982: 32).

Jedan od oblika rada u kombinovanom odjeljenju, koji navodi Markovac (2001), jeste tzv. rad u smjeni i pol. Dio nastave se u tom slučaju odvija u čistom, odnosno nekombinovanom odjeljenju. Najprije se izvodi nastava s učenicima jednog razreda, npr. od 8 do 10 sati, zatim se od 10 do 12 sati oba razreda spajaju i radi se zajedno, a od 12 do 14 sati ponovno se radi s jednim razredom, onim koji je došao u školu u 10 sati. Prema tome, nastava se u kombinaciji izvodi samo približno 2 školska časa, a sve ostalo vrijeme posvećeno je čistom odjeljenju jednog, odnosno drugog razreda. (Markovac, 2001: 109).

Najčešća kombinacija u praksi je kombinovano odjeljenje prvog i drugog te trećeg i četvrtog razreda. Problem prvog razreda može se riješiti „radom u tzv. 'smjeni i pol' u prvih nekoliko mjeseci na početku školske godine“ (Bognar, 1982: 33).

Prema Pedagoškim standardima i općim normativima za osnovni odgoj i obrazovanje TK – prečišćeni tekst (*Službene novine TK-a*, 2/18), određen je i najveći broj učenika:

- Kombinovano odjeljenje – dva razreda razredne nastave, minimalno 12, optimalno 17, maksimalno 22 učenika:
- Kombinovano odjeljenje – tri razreda razredne nastave, minimalno 10, optimalno 14, maksimalno 19 učenika:
- Kombinovano odjeljenje četiri razreda razredne nastave – minimalno 8, optimalno 10, maksimalno 12 učenika.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da su kombinovana odjeljenja takva odjeljenja u kojima istovremeno i u istoj učionici radi jedan nastavnik s dva ili više razreda.

U ovom radu želimo prikazati i jedan pozitivan primjer formiranja kombinovanog odjeljenja u Tuzlanskom kantonu (informacija preuzeta sa web stranice Vlade TK-a).

Osim formiranja kombinovanih odjeljenja u školama sa manjim brojem učenika, Vlada TK je 2018. godine dala saglasnost za organiziranje nastave osnovnog odgoja i obrazovanja u JU Univerzitetski klinički centar Tuzla, za učenike koji se nalaze na bolničkom liječenju.

Školske 2018/19. godine organizirano je kombinovano odjeljenje razredne nastave u JZU Univerzitetski klinički centar Tuzla, koje radi u sastavu JU Osnovna škola „Brčanska Malta“ Tuzla, a u odjeljenju radi jedan profesor razredne nastave. Kako su istakli nadležni Kliničkog centra Tuzla, na bolničkom liječenju u trajanju od 1–6 mjeseci u 2017. godine UKC Tuzla bilo je dvanaestoro djece školskog uzrasta. Tokom boravka u bolnici bili su isključeni iz procesa nastave, što im osim njihove bolesti, dodatno otežava normalno funkcionisanje i stavlja ih u neravnotežan položaj u odnosu na drugu djecu.

S obzirom da svako dijete ima pravo na obrazovanje, pa tako i za vrijeme boravka u bolnici, cilj Ministarstva obrazovanja i nauke TK-a bio je da učenicima, kroz nastavu u bolnici, pruži pozitivno iskustvo koje će učeniku omogućiti nastavak obrazovanja, te spriječiti strah od povratka u matičnu školu nakon izostanka s nastave.

„Učenik ne mora prekidati svoje obrazovanje samo zato što se nalazi na bolničkom liječenju, te mu se na ovaj način omogućava nastavak učenja u skladu s nastavnim planom i programom. Realizacija obrazovanja u bolnicama će doprinijeti psihičkom, emocionalnom i socijalnom oporavku učenika“ (Saopštenje iz Odjeljenja za informisanje Vlade TK).

3. Organizacija vaspitno-obrazovnog rada u kombinovanom odjeljenju

Rad u kombinovanom odjeljenju izvodi se po istim didaktičkim principima i istim nastavnim metodama kao i rad u odjeljenju koje čini samo jedan razred. Ali, za razliku od rada sa jednim razredom, istovremeni rad u istoj učionici sa dva i više razreda, ima izvjesnih specifičnosti.

Kao neke od odlika koje trebaju posjedovati nastavnici u kombinovanim odjeljenjima, Lučić i Matijević (2004) izdvajaju: temeljito pripremanje, raspoznavanje bitnog od nebitnog, sposobnost naizmjenične komunikacije, razvijene organizacijske sposobnosti i upravljanje različitim aktivnostima u isto vrijeme.

Strukturu nastavnog procesa u kombinovanom odjeljenju čini više časova koji se istovremeno odvijaju jedan pored drugog. Svaki od tih časova ima svoje posebne ciljeve i zadatke, svoje sadržaje, etape, metodiku i sl.

Neki didaktičari koriste termine „veliki čas“ kako bi označili čas u kombinovanom odjeljenju u cjelini i „mali čas“ da bi označili čas u svakom razredu pojedinačno. Dobru organizaciju i izvođenje časa nemoguće je zamisliti bez stvaralačkog odnosa nastavnika prema času i radne discipline učenika. Nesumljivo je da je organizacija časa u kombinovanom odjeljenju veoma složen zadatak za svakog nastavnika, a ta složenost se povećava porastom broja odjeljenja u kombinovanom odjeljenju.

3.1. Didaktički zahtjevi (principi) organizovanja časa u kombinovanom odjeljenju

Obzirom na činjenicu da u uslovima istovremenog rada sa dva i više razreda rijetko kada čas u svim razredima ima isti zadatak i namjenu, teško je govoriti o onakvoj vrsti „čistih“ časova obrade novog ili časova provjeravanja i utvrđivanja, kao što je slučaj u radu sa jednim razredom.

Metodička organizacija nastavnoga sata u kombinovanom odjeljenju ovisi i „o nastavnom sadržaju, o vrsti sata, o metodama, o izvorima, i o izmjenama socijalnih oblika“ (Lučić i Matijević, 2004: 27). Također je važno zapamtiti da „niti jednoga trenutka, niti jedan razred ili učenik ne bi smio biti bez svoga zadatka, obveze ili zaduženja“ (Petrović, 2010: 268). <https://image2.slideserve.com/4552861/vrsta-asova-u-kombinovanom-odjeljenju1-l.jpg>

U kombinovanom odjeljenju to će najčešće biti mješoviti čas na kome se i obrađuje novo gradivo i provjerava i utvrđuje pređeno gradivo. Obzirom na to da jedan od ovih oblika može preovladati na času, sve tipove časa u kombinovanom odjeljenju moguće je svesti na tri oblika: čas obrađivanja novog gradiva, čas obrade novog i ponavljanje pređenog gradiva i čas utvrđivanja gradiva.

Pored osnovnih, opštih principa i pravila kojih se treba pridržavati u nastavnom radu, u radu u kombinovanom odjeljenju postoje i posebni principi i zahtjevi kojih bi se svaki nastavnik trebao pridržavati. Ti principi su uslovljeni i proizilaze iz specifičnosti samih odjeljenja.

Krstivoje Špijunović, pozivajući se na Ladislava Bognara, navodi sljedeće didaktičke zahtjeve, koje možemo nazvati principima:

1. Jedan čas jedna nova nastavna jedinica.
2. Funkcionalna povezanost direktne i indirektne nastave.
3. Tihi rad obavezno treba provjeriti.
4. Duži direktni rad sa mlađim učenicima i sa razredom u kome se obrađuje novo gradivo.
5. Što su učenici mlađi to su etape njihovog samostalnog rada kraće i češće se smjenjuje direktni i individualni rad.

Pored ovih principa, možemo dodati da je obaveza pripremiti zadatke za samostalni rad i dopunske zadatke. Veoma važan elemenat nastavnog rada je izbor i sadržaj raznovrsnog materijala za samostalan rad učenika. To zahtijeva od nastavnika dosta razmišljanja o radu, dosta čitanja i pripremanja. Da se samostalan rad ne bi pretvorio u sredstvo za održavanje reda i mira, da ne bi služio da se njime samo ispuni vrijeme, nego da bi stvarno odgovarao svojoj pedagoškoj namjeni, on se nikako ne smije svesti na šablonski, dosadni rad. On mora biti raznovrstan, interesantan, i treba da sadrži poneki problem koji se može riješiti samo razmišljanjem, odnosno samostalnim naporom.

Ako se nastavnik pridržava opštih didaktičkih principa i prethodno navedenih posebnih principa rada u kombinovanom odjeljenju, uspjeh i rezultat u radu ne bi trebao da izostane.

3.2. Direktni i indirektni rad u kombinovanom odjeljenju

Osnovna karakteristika nastave u kombinovanom odjeljenju izmjena je neposrednog (direktnog) i posrednog (indirektnog) rada s učenicima, odnosno izmjena aktivnosti vođenih nastavnikom i samostalnih učeničkih aktivnosti. Lučić i Matijević (2004) navode da smjenjivanje tih oblika rada ovisi o organizaciji nastavnoga sata i dobi učenika, te ističu kako je u nekim situacijama potrebna češća izmjena.

U prvom i drugom razredu potrebno ih je češće izmjenjivati iz psiholoških razloga kako se učenici ne bi osjećali zapostavljeni i prepušteni sami sebi, zbog nemogućnosti duže usredotočenosti učenika na određene sadržaje i aktivnosti, zbog prirodne potrebe za izmjenama aktivnosti u toj dobi te zbog nedovoljno razvijenog samostalnog rada.

Dužina direktnog rada sa pojedinim razredom zavisi od pojedinih faktora. Ti faktori su: uzrasna dob učenika, sklop nastavnih i metodskih jedinica, metode, oblici i sredstva rada, tipovi nastavnih časova, težina i složenost nastavne građe koja se obrađuje, materijal koji je nastavnik pripremio za svaki razred za taj čas i tako dalje.

U svakom pripremanju za čas nastavnik daje okvire vremena potrebnog za smjenu direktnog i indirektnog rada koji je determinisan navedenim faktorima, ali je i promjenljiv. U zavisnosti od situacije na času, nastavnik može da izmjeni te vremenske okvire. Nikada se ne može tačno predvidjeti vrijeme svake etape časa, a u prvom redu vremenski okvir indirektnog rada. „Poželjno je da svaki čas ima što više faza i da su učenici što više angažovani u svakoj fazi časa“ (Ćatić i Ramić, 1998).

Poželjno je da na početku časa, oko dvije minute, nastavnik direktno radi sa svim razredima i da odmah neke razrede upućuje u samostalan ili individualan rad. Obično u etapi sugerije o kom se predmetu radi, podsjeti ih šta su prethodni čas radili i zadaje im zadatke za samostalan rad. Taj zadatak može biti kraći ili duži. Mogu potražiti naslov lekcije, pročitati je i razmisliti, ako je kraći tekst i pročitati više puta.

„Rad u kombinovanom odjeljenju zahtjeva veliku spremnost i snalažljivost nastavnika u organizaciji rada da bi nastavno vrijeme za sve učenike bilo potpuno iskorišteno. Bitno je da u svakom trenutku budu svi učenici angažovani, da samostalan rad jednog razreda omogućuje nastavniku direktan rad s drugim razredima, da se ravnomjerno izmjenjuje po razredima direktan i samostalan rad, da se postiže maksimalna efikasnost direktnog i indirektnog rada, da se iskoriste olakšice svuda gdje je to moguće, a da se pri tom respektuju specifične razlike nastavnog plana i programa po razredima“ (Šimleša, 1978: 373).

U odjeljenju sa više razreda, tri ili četiri, još je veći problem kod smanjivanja i broja faza. Neki razredi imaju više, a neki manje faza. Obično veći razredi imaju manji broj faza i one ne traju tako jednako pošto su stariji razredi sposobniji za samostalan rad, oni duže rade samostalno i imaju manje faza.

Kod rada sa dva razreda moguća je smjena više faza, u zavisnosti od prirode gradiva i zadataka koje nastavnik želi da ostvari. Prema opštem mišljenju, prva faza može trajati 10–15 minuta. Jedan razred samostalno radi npr. na rješavanju zadataka iz matematike, na čitanju i podvlačenju nepoznatih riječi, na čitanju teksta i sastavljanju pitanja, te odgovaranju na njih. Ovakav rad može se organizovati individualno, po parovima i po grupama. Drugi razred je za to vrijeme pod direktnim nadzorom nastavnika.

U sledećoj fazi, dolazi do rotacije razreda, to jest razred koji je u prvoj fazi radio direktno sad radi indirektno i obratno. Ova faza traje oko 15–20 minuta. U zadnjoj fazi opet dolazi do rotiranja razreda i razred koji je radio pod nadzorom nastavnika u prethodnoj fazi samostalno radi na kraćim zadacima. Ovakav rad trebalo bi da traje 15–20 minuta. Broj smjena i dužina faza mogu da se mijenjaju u zavisnosti od mnogih faktora koje smo naveli, ali trebalo bi nastojati da ih bude najmanje tri. U direktnom radu nastavnik bi trebalo da provjeri rezultate samostalnog rada učenika, da ispravi greške, pohvali i ocjeni učenike, te da objasni nepoznato i nejasno.

Kao najveće probleme u organizaciji indirektno (posredne) nastave, Bognar (1982) navodi neorganiziranje i nefunkcionalnost indirektno nastave, te vremensku neusklađenost direktno i indirektno nastave. On navodi da je neorganiziranje indirektno nastave

karakteristično za nastavnike početnike, te da zbog toga učenici jednog razreda nemaju svoj zadatak, najčešće u uvodnom dijelu. Nefunkcionalnost se pojavljuje kada učenici dobiju zadatak koji nije u skladu s vaspitno-obrazovnim zadacima, a tako je i nastao „neadekvatan naziv za indirektnu nastavu – 'tihi rad' po kojemu se može zaključiti da je važno samo to da djeca budu tiho“ (Bognar, 1982: 30). Neusklađenost direktne i indirektno nastave problem je koji nastaje kada nastavnik ne predvidi vrijeme trajanja svih aktivnosti, a Bognar (1982) ističe kako se to pojavljuje i kada nastavnik zbog nepoznavanja učenika zada previše zadataka ili prezahtjevne zadatke.

Važno je izbjegavati organizaciju rada u kojoj jedan razred cijeli nastavni sat radi samostalno dok učitelj neposredno radi s drugim razredom.

Neprestana izmjena direktne i indirektno nastave između dva ili više razreda zahtijeva od nastavnika veći psihički angažman. On mora posjedovati „veliku stručnost i umješnost i u racionalizaciji vremena, prostora, nastavnih izvora i pomagala, a i u rasporedu nastavnih sadržaja i socijalnih oblika“ (Lučić i Matijević, 2004: 207).

3.3. Uslovi uspješnog izvođenja časa

Prvi uslov za uspješnu realizaciju časa jeste jasno formulisanje ciljeva. Odmah po ulasku u učionicu, nastavnik saopštava usmeno ili pismeno zadatke učenicima koji će raditi samostalno, a sa učenicima sa kojima radi direktno saopštava cilj rada pri čemu ih treba zainteresovati za rad, probuditi pažnju i povećati radnu angažovanost. Radna angažovanost i raspoloženje, a samim tim i pažnja biće veća ako učenici uvide praktični značaj i potrebu rješavanja određenog zadatka za njih same. Bez interesa za rad nema ni pažnje ni radne angažovanosti, a samim tim neće biti ni uspjeha u radu, što je cilj svakog rada, pa prema tome i rada u nastavi.

Uspješna realizacija časa zavisi od prvih minuta na času, to jest od saopštavanja cilja rada i probuđivanja zainteresovanosti, pažnje i radne aktivnosti učenika. Kao što je prvi minut na času bitan za uspješno realizovanje časa i zadnji minut takođe ima veliki uticaj na realizaciju časa. Ni jedan čas se ne može završiti dok se ne obavi kontrola samostalnog rada i ne zada zadaća, jer učenici ne bi imali povratnu informaciju o svom radu niti bi se trudili da tačno urade i samostalan rad ne bi imao svrhu ni korist.

Prema Čatiću i Ramiću (1998), rad u kombinovanim odjeljenjima je teži od rada u jednorazrednim („čistim“) odjeljenjima zbog niza organizacionih i pedagoško-metodičkih specifičnosti. Ove specifičnosti imaju veliki uticaj kako na pripremanje nastavnika za rad, tako i na organizaciju i izvođenje nastavnog časa, metod i cjelokupni vaspitno-obrazovni proces, a samim tim i na rezultate rada.

Pred nastavnika se postavlja zahtjev da opšte didaktičke principe i postupke prilagođava specifičnim uslovima nastavnog rada (izbor sadržaja, odabiranje nastavnih formi i oblika, korištenje metodičkih postupaka u nastavnom procesu). Ovdje je riječ o primjeni postojećih metoda i didaktičkih postupaka u specifičnim uslovima, jer u predagoškoj teoriji i praksi ne postoje specifične metode rada u kombinovanim odjeljenjima.

Tokom pripremanja, organizovanja i izvođenja vaspitno-obrazovnog procesa u kombinovanim odjeljenjima, mora se voditi računa o osposobljavanju učenika za samostalan rad. Osposobljavanje učenika za samostalan rad prolazi kroz tri perioda: prvi koraci u samostalnom radu, izgrađivanje vještina, izgrađivanje navika. Učenici moraju da uoče potrebu i interesovanje za izgrađivanje date navike, da uoče njen značaj za sebe lično. Kada to uoče sami će nastojati da što prije ovladaju takvom navikom. <https://image2.slideserve.com/4552861/samostalni-rad-u-enika-i-racionalisanje-rada-u-kombinovanom-odjeljenju4-1.jpg>

Nastavnik treba da izvrši kontrolu samostalnog rada. Kontrola ukazuje na to u kojoj mjeri su učenici uspjeli da završe postavljene zadatke, da li su završili sve ono što bi i pod njegovim neposrednim rukovođenjem uradili, dokle su došli i odakle treba dalje nastaviti. Nastavnik ne treba da prelazi na rad u narednu fazu dok ne izvrši kontrolu rada iz prethodne faze. Ukoliko se na ovo ne obrati pažnja, obrazovni rad će biti neefikasan.

Znatan dio vremena u nastavnom procesu učenici provode radeći samostalno na određenim zadacima, nastavnik mora nastojati da stalno usavršava i unapređuje tu formu nastavnog rada i usklađuje je sa specifičnostima svoga odjeljenja. Uspjeh samostalnog rada zavisi od izbora i doziranja zadataka za samostalan rad. Veoma je važno da ti zadaci proizilaze iz prethodno obrađenog sadržaja, te da njihovim radom učenici samo nastave direktan rad nastavnika.

Zadaci za samostalan rad moraju biti primjereni i po strukturi pristupačni učeničkim znanjima i sposobnostima. Nastavnik mora da predvidi različite oblike samostalnog rada što će doprinijeti stvaranju većeg interesovanja za samostalan rad, a odstraniti monotonost i dosadu iz nastavnog procesa.

„Biti učenik u višerazrednom kombiniranom odjelu znači zajedničko sjedenje s više razreda u jednoj učionici, znači međusobnu suradnju, poštivanje pravila, pružanje pomoći i zajedničko otklanjanje mogućih smetnji“ (Lučić i Matijević, 2004: 39).

Samo dobro organizovan samostalan rad učenika, odmjerena i izbor nastavnog sadržaja, doprinose racionalizaciji rada u kombinovanom odjeljenju i obezbjeđuju realizovanje vaspitno-obrazovnih ciljeva i zadataka.

4. Pregled kombinovanih odjeljenja razredne nastave na području grada Gradačca

U našem obrazovnom sistemu kombinovana odjeljenja nisu novost, ali je činjenica da su ranije organizovana uglavnom u ruralnim sredinama, najčešće u područnim školama, za djecu u nižim razredima (razredna nastava).

Danas kombinovana odjeljenja postoje i u nekim centralnim školama grada Gradačca, pošto je osnovni kriterij za njihovo formiranje broj učenika. Riječ je još uvijek uglavnom o centralnim školama u ruralnim sredinama, ali već postoji potreba formiranja kombinovanih odjeljenja i u centralnim školama u urbanim sredinama.

Tabela 1. Prikaz kombinovanih odjeljenja razredne nastave na području grada Gradačca, u školskoj 2019/20. godini (podaci preuzeti sa web stranice Ministarstva obrazovanja i nauke TK-a: <https://montk.gov.ba/>)

ŠKOLA	CENTRALNA		PODRUČNE		UKUPNO ODJELJENJA	% KO
	ČO	KO	ČO	KO		
„Ivan Goran Kovačić“ Gradačac	14	0	0	4	18	22,22 %
„Hasan Kikić“ Gradačac	4	0	4	4	12	33,33 %
„Safvet-beg Bašagić“ Gradačac	13	0	4	4	21	19,04 %
„Musa Ćazim Ćatić“ Zelinja	2	1	4	3	10	40,00 %
„Edhem Mulabdić“ Međeđa	4	0	4	2	10	20,00 %
„Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak“ Srnice	0	2	4	3	9	55,55 %
„Hamdija Kreševljaković“ Kamberi	6	0	0	0	6	0
UKUPNO	43	3	20	20	86	26,74 %

Skraćenice:

ČO – čisto odjeljenje

KO – kombinovano odjeljenje

Iz Tabele 1 možemo vidjeti da na području grada Gradačac postoji sedam osnovnih škola, tri gradske i četiri prigradske. Kombinovanih odjeljenja najviše ima u prigradskim školama u Srnica 55,55 % i Zelinji 40,00 %, a slijede ih škola „Hasan Kikić“ sa 33,33 %, „Ivan Goran Kovačić“ 22,22 %, „Edhem Mulabdić“ 20,00 % i „Safvet-beg Bašagić“ sa 19,04 %. Ukupan broj odjeljenja razredne nastave u školama na području Gradačca je 86 odjeljenja, od toga 63 ili 73,25 % čistih odjeljenja i 23 ili 26,74 % kombinovanih odjeljenja.

Iz navedenih podataka, možemo zaključiti da skoro svaki treći nastavnik razredne nastave radi u kombinovanom odjeljenju. Prema ovim podacima, možemo vidjeti da se broj kombinovanih odjeljenja ne smije zanemariti.

5. Zaključna razmatranja

Broj učenika u našoj zemlji konstantno pada, pa je vjerojatno da će mnogo više kombinovanih odjeljenja biti u godinama koje dolaze. Demografska slika naše zemlje veoma je loša, a razlozi su mnogobrojni: natalitet je niži od mortaliteta, recesija, loši životni uslovi, neprestana migracija mladog i obrazovanog stanovništva. Svi ovi problemi utiču i na smanjenje broja učenika u školama.

Opadanjem broja učenika, javlja se problem koji dovodi do zatvaranja područnih škola, jer je jednostavnije za dvoje, troje učenika organizirati prijevoz do druge škole. Zatvaranje područnih škola nije problem samo za učenike koji će morati putovati, već i za tu sredinu, jer prestanak rada škole znači propadanje školske zgrade, nemogućnost daljnjeg života mladih ljudi koji odlaze u veća mjesta. Osim smanjenog broja učenika, takve područne škole povezane su i s problemima nastavnika koji su najčešće pripravnici ili putnici. Nastavnici ostaju u tim školama sve dok ne pronađu mjesto u centralnoj školi ili u većim naseljima. Područne škole nemaju direktora / direktoricu, pa je potrebno u toj školi imenovati nastavnika / nastavnicu koji će donekle obavljati pedagoško vođstvo, brinuti o životu i odgojno-obrazovnoj djelatnosti škole i ujedno osiguravati potrebne nastavne izvore za odgojno-obrazovni proces.

LITERATURA

- Bognar, L. (1982). *Nastava u područnoj školi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bognar, L. (1986). *Igra u nastavi u početku školovanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bognar, L., i Matijević, M. (2005). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ćatić, R., i Ramić, O. (1998). *Osnovnoškolska pedagogija*. Zenica: Pedagoška akademija.
- Lučić, K., Matijević, M. (2004). *Nastava u kombiniranim odjelima. Priručnik za učiteljice i učitelje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Markovac, J. (2001). *Metodika početne nastave matematike*. Zagreb: Školska knjiga.
- Matijević, M., Radovanović, D. (2011). *Nastava usmjerena na učenika*. Zagreb: Školske novine.
- Petrović, Đ. (2010). „Poticanje kreativnosti u kombiniranom razrednom odjelu“. *Život i škola*, 56(24), 267–281.
- Šimleša, P. (1973). *Pedagogija*. Zagreb: Pedagoško – književni zbor.

Web stranice

Pedagoški standardi i opši normativi za osnovni odgoj i obrazovanje

<http://www.vladatk.kim.ba/Ministarstva/MONKS/ps/OsnovneSkolePedagoskiStandardi2005.pdf>

Zakon o osnovnom odgoju i obrazovanju TK <https://www.paragraf.ba/propisi/tuzlanskog-kantona/zakon-o-osnovnom-odgoju-i-obrazovanju.html>

Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju RS <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-osnovnom-vaspitanju-i-obrazovanju-RS.pdf>

Web stranica Vlade TK <http://www.vladatk.kim.ba/>

Esma Hasanbašić, M.Sc.
Azima Biberkić, B.A.

THE WORK OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN COMBINED CLASSROOMS

Summary

This paper systematizes the existing knowledge in theory and practice regarding the specifics of work in the combined classrooms. We are witnessing that nowadays the number of students in schools is decreasing in many-especially rural areas, and the need for organizing classes in such classrooms is growing.

Teaching in the combined classroom is more complex and difficult than working with one class. It requires much more time for teachers to prepare, more resources, the application of different methods and techniques and didactic-methodological knowledge of teachers. In our pedagogical theory, as well as in the faculties, there is no concern for proper training of primary school teachers for work in the combined class.

The paper presents the number of combined classrooms in primary schools in Gradačac. From the above presentation, it can be seen that every third teacher (or 26.74 % of teachers) works in the combined classroom, which shows us that it is highly important for future primary school teachers to get better training for working in such classrooms.

Key words: school, combined classroom, teacher, student, organization, work.

VOZILO KAO FAKTOR BEZBJEDNOSTI SAOBRAĆAJA

SAŽETAK: Današnji automobili su primjenom savremenih tehnologija znatno bezbjedniji u odnosu na raniji period, no i pored toga saobraćajne nezgode na putevima su deveti po značaju uzročnik smrti i povređivanja u svijetu. Prema predviđanjima Svjetske zdravstvene organizacije, ako se ovakav trend nastavi do 2025. godine, biće na trećem mjestu ove nepopularne liste. Ovi podaci ukazuju na činjenicu da je razvoj automobila mnogo brži od razvoja svijesti čovjeka kao vozača i učesnika u saobraćaju u pogledu njegovog znanja i odgovornosti. Automobil kao faktor bezbjednosti svojom konstrukcijom u velikoj mjeri utiče na bezbjedno odvijanje saobraćaja. Istraživanja govore da neispravna vozila učestvuju do 5 % ukupnog broja saobraćajnih nezgoda. Međutim, taj postotak je znatno veći, jer se pri uviđajima nakon saobraćajne nezgode ne mogu do kraja odrediti pojedini parametri vozila kao uzročnika saobraćajne nezgode.

U radu su prikazani najuticajniji faktori koji utiču na tehničku ispravnost vozila.

KLJUČNE RIJEČI: bezbjednost saobraćaja, saobraćajne nezgode, tehnička ispravnost vozila.

1. Uvod

Saobraćaj je veoma složena pojava pri kojoj dolazi do mnogih konfliktnih situacija. Stanje bezbjednosti u drumskom saobraćaju nije zadovoljavajuće. Otežava ga i to što praktično cjelokupno stanovništvo određenog prostora učestvuje u saobraćaju na putevima.

Savremeni automobilizam posljedica je društvenog progresa modernog čovjeka, ali istovremeno proizvodi saobraćajne nezgode u kojima stradaju ljudi. Neki statistički podaci u svijetu pokazuju da se u 60–70 % slučajeva saobraćajne nezgode događaju zbog nepažnje vozača i pješaka, 20–40 % zbog neodgovarajućeg stanja puta ili elemenata puta neusklađenih s karakterom saobraćaja, te 10–15 % procenata zbog tehničke neispravnosti automobila.

Vozač i automobil predstavljaju sistem u kojem prvi ispunjava funkcije upravljačkog organa, a drugi predstavlja upravljački objekat. Upravljanje automobilom odvija se u uslovima neodređenog razvoja saobraćajnih situacija, a automobil kao objekat upravljanja ima promjenljive parametre. Takve promjene utiču na pažnju vozača, jer ga opterećuju dopunskim informacijama neophodnim za pravilnu ocjenu promjene putne situacije i za utvrđivanje zahtjeva neophodnih za izmjene algoritma upravljanja.

Danas u svijetu postoje različita mišljenja o tome u kom postotku učestvuju pojedini faktori kao uzročnici u nastanku saobraćajnih nezgoda. U svijetu se posvećuje velika pažnja uzrocima saobraćajnih nezgoda. Postoje znatna odstupanja u procjeni postotka učešća pojedinih faktora. Na bazi statističkih podataka, većina istraživača slaže se da na nastanak saobraćajne nezgode, neposredno ili u interakciji sa drugim faktorima, čovjek učestvuje u najvećem procentu.

Na bazi analize statističkih podataka većine istraživača u svijetu, može se zaključiti da saobraćajne nezgode čini:

- 85 % nepravilno ponašanje čovjeka ili kao vozača ili kao pješaka;
- 10 % stanje puta, uslovi i vremenske prilike;
- 5 % tehnički kvarovi na vozilu i ostali faktori.

Neispravnost vozila podrazumijeva neispravnost pojedinih uređaja i opreme na vozilu, kao, recimo, neispravnost kočnica, upravljačkog uređaja i neispravnost svjetlosno-signalnih uređaja. Slična istraživanja treba provesti za vozila i za put u vezi s nastajanjem saobraćajnih nezgoda i učešćem neispravnosti uređaja opreme i pojedinih sklopova na nastanak saobraćajnih nezgoda

2. Vozilo kao faktor bezbjednosti saobraćaja

Jedan od ključnih problema u analizi uzroka i posljedica saobraćajnih nezgoda jeste u utvrđivanju šta je uzrok a šta posljedica, pogotovo kada je u pitanju stanje vozila. U praksi postoje procedure za utvrđivanje uzroka saobraćajnih nezgoda na osnovu policijsko-sudskih nalaza iz uviđaja, odnosno istrage. Pored toga, stanje vozila koje je učestvovalo u nekoj saobraćajnoj nezgodi, prije nezgode uglavnom je nepoznato, a ono sigurno ima velikog uticaja na mogućnost nastanka saobraćajne nezgode. Zato postoji potreba da se ekspertizom utvrdi međusobna veza između stanja tehničke ispravnosti vozila prije saobraćajne nezgode i stvarnog uzroka njenog događanja.

U smislu poboljšavanja svih tehničkih i bezbjednosnih performansi na motornim vozilima, danas su već razvijene nove tehnologije na vozilima koje imaju dodatne funkcije prikupljanja i obrade podataka iz okoline i automatizaciju prilagođavanja kao pomoć ili zamjenu čovjeka, te ih kao takve nazivamo inteligentnim vozilima. Takva vozila koja se samostalno mogu kretati putem van ili unutar urbanih područja postoje i danas, ali nisu u širokoj upotrebi. Naime, kao primjer sve veće upotrebe inteligentnih vozila jesu automobili koji imaju ugrađene dodatke kao senzore i uređaje za samostalno parkiranje koji postaju svakodnevnica (Nurić, Muratović, Aleksić, Mulahuseinović, Ivanović, 2018). Ona nude znatne mogućnosti za povećanje bezbjednosti operativnog učinka i udobnosti vozača. Rješenja inteligentnog vozila uključuju: automatsko upravljanje vozilom, držanje sigurnosnog razmaka i elektronsko vođenje autobusa i teretnih vozila posebnim saobraćajnim trakama.

Sistemi aktivne bezbjednosti: elementi kočnog i hodnog sistema, uključujući točkove i pneumatike, elastično oslanjanje, upravljanje i dr., imaju prvorazredni uticaj na bezbjedno kretanje vozila u saobraćaju i nastanak saobraćajnih nezgoda. Otkazi navedenih sistema nisu uzročnici za više od 10 % ukupnog broja saobraćajnih nezgoda (*Executive summary of the ETAC study*, 2004). Međutim, zbog veoma velikog broja vozila koja učestvuju u saobraćaju, ovi uzroci su i dalje veoma značajni, pa se smatra da je veći uticaj ovih faktora u zemljama u kojima je stanje voznog parka lošije, odnosno gdje su vozila starija i gdje je njihova tehnička ispravnost upitna. Ove faktore moguće je kvantifikovati.

3. Kočioni sistem vozila

Kočioni sistem sastavni je i značajni dio svih motornih i priključnih vozila, i veoma je uticajan na njihovu opštu funkciju i kvalitet. Pored zaustavljanja, kočioni sistem ima i druge zadatke, a prije svega da sa ostalim sistemima omogući upravljanje brzinom kretanja vozila, odnosno podešavanje njegove brzine kretanja u skladu sa uslovima saobraćaja, željama vozača i drugim okolnostima. Zadatak kočionog sistema može da se definiše na više načina:

- „Kočni sistem ima zadatak da obezbijedi usporavanje i zaustavljanje vozila, sa usporenjima koja odgovaraju potrebama i raspoloživom prijanjanju uz stabilno kretanje vozila za vrijeme kočenja“.
- Sa stanovišta bezbjednosti saobraćaja, „Zadatak kočionog sistema je da spriječi saobraćajnu nezgodu u okolnostima kada je kočenje moguće i kada pojava saobraćajne nezgode zavisi od usporenja i stabilnosti vozila za vrijeme kočenja“.
- Sa stanovišta uslova u kojima se odvija proces kočenja, „Kočni sistem motornog ili priključnog vozila treba da izvršava svoje zadatke, tj. da izvršava funkciju cilja, pod svim uslovima puta i okoline u kojima vozilo može da se koristi, tj. u kojima može da izvršava svoje zadatke“.
- Sa stanovišta komfora, „Obezbijediti potreban komfor putnika pri kočenju, a za to je potrebno obezbijediti ravnomijeran porast kočione sile koji je proporcionalan pritisku na pedalu.“
- Dug vijek trajanja (Todorović, 1988).

Zbog ovakvih zadataka, kočioni sistemi imaju izuzetno veliki značaj, posebno sa stanovišta bezbjednosti saobraćaja. U ovom pogledu, posebno je važan zadatak kočionih sistema da u trenucima neočekivane opasnosti na putu omogući vozaču da vozilo zaustavi na što kraćem rastojanju, te da tako izbjegne nezgodu sa drugim vozilom ili objektom. Uslov koji treba da ispuni svaki kočioni sistem jeste da uz maksimalnu moguću efikasnost ne ugrozi stabilnost kretanja i upravljivost vozila pri kočenju, a ovo će biti ostvareno samo u slučaju kada se pri kočenju ne ugrozi osnovna funkcija točka, a to je njegovo kotrljanje po podlozi uz kvalitetno riješeno oslanjanje (vješanje) i vođenje točka kao i elementima za prigušenje oscilacija.

4. Sistem za upravljanje točkovima

Sistem za upravljanje ima zadatak da mijenja i održava pravac kretanja vozila, te osigurava neophodan manevar vozila. U opštem slučaju, sistem za upravljanje sastoji se od sklopova:

Savremeni mehanizmi za upravljanje moraju ispuniti sljedeće zahtjeve:

- obezbijediti stabilno kretanje vozila prilikom vožnje po pravcu. Točak upravljača u položaju pravolinijskog kretanja treba da ima minimalan slobodan hod;
- obezbijediti malu silu na točku upravljača (F_v): kod putničkih vozila 4–7 daN, kod teretnih vozila i autobusa 15–20 daN, a kod teretnih vozila veće nosivosti i do 30–40 daN;
- kinematika mehanizma za upravljanje mora prilikom kretanja u krivini da osigura kotrljanje svih upravljačkih točkova vozila bez klizanja kako bi se spriječilo brzo trošenje pneumatika;
- spontano vraćati upravljačke točkove nakon izlaska iz krivolinijskog položaja u položaj pravolinijskog kretanja pod dejstvom stabilizirajućeg momenta;
- mehanizam mora ublažiti udare izazvane neravninama puta, tako da se na točak upravljača prenesu samo neznatne sile koje neće zamarati vozača i time smanjiti sigurnost kretanja vozila.

4.1. Pneumatici

Pneumatici za vozila imaju značajnu ulogu (vrijednost – zadatak). Na performanse pneumatika utiče mnoštvo parametara, koji se globalno mogu nazvati uslovi eksploatacije i održavanja. Vozilo preko pneumatika ima niz dodirnih tačaka sa tлом. Pravilan izbor i održavanje pneumatika bitno utiču na bezbjednost i rentabilnost eksploatacije i upotrebe (Jovanović, Reljić, Domanović, Petrović, Marinković).

5. Stanje tehničke ispravnosti vozila

Statistička istraživanja uloge tehničke neispravnosti vozila namijenjena je ocjeni efikasnosti vozila. Iako je neispravnost vozila u osnovi rijetko jedini uzročnik sobračajnih nezgoda, u interakciji s drugim faktorima, ona uveliko doprinosi njihovom nastanku. Veliki broj istraživanja u svijetu pokazuje da su starija vozila sve češće tehnički neispravna i da postaju sve simptomačniji faktor rizika u saobraćaju.

U sljedećoj tabeli prikazan je ukupan broj neispravnosti na svim vozilima u Republici Srpskoj s kvarovima na pojedinim sistemima i uređajima vozila, u vremenu od 2009. do 2015. godine.

Tabela 1. Tehničke neispravnosti na vozilima u Republici Srpskoj (2009–2015).

Uređaji i oprema na vozilu	Broj neispravnosti po godinama							Ukupan broj neispravnosti po sistemima u periodu 2009–2015.	U odnosu na ukupan broj svih neispravnosti na vozilima u periodu 2009–2015. (%)
	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.		
Sistem za kočenje	953	5299	8991	21239	35185	31230	39501	142398	34,8
Sistem za upravljanje	125	723	1410	2942	5180	4519	6062	20961	5,1
Uređaji za osvijetljavanje i svjetlosnu signalizaciju	431	2447	4764	12755	25796	26592	40315	113100	27,7
Uređaji koji omogućuju normalnu vidljivost	93	556	1131	2696	4832	4898	7428	21634	5,3
Samonosiva karoserija te šasija s kabinom i nadogradnjom	41	191	195	270	343	277	277	1594	0,4
Elementi vješanja, osovine, točkovi	224	1263	2256	6242	12595	12708	17763	53051	13,0
Motor	21	131	241	564	994	921	1318	4190	1,0
Buka vozila	22	85	104	258	356	301	338	1464	0,4
Elektrouređaji i elektroinstalacije	2	81	133	512	936	1167	1992	4823	1,2
Prenosni mehanizam	7	46	76	189	332	303	398	1351	0,3
Kontrolni signalni uređaji	32	171	252	613	1237	1295	2054	5654	1,4
Ispitivanje izduvnih gasova motornih vozila	73	259	390	1034	1878	1510	1710	6854	1,7
Uređaj za spajanje vučnog i priključnog vozila	0	25	30	90	348	185	215	893	0,2
Ostali uređaji i dijelovi vozila	60	440	551	1304	2847	3011	4295	12508	3,1
Oprema vozila	44	246	441	1411	3236	3927	7266	16571	4,1
Uređaj za plin	8	60	127	219	409	483	645	1951	0,5
Broj neispravnosti	2136	12023	21092	52338	96504	93327	131577	408997	100

Statistika prosječnih neispravnosti pojedinih uređaja na vozilima u Republici Srpskoj bilježi stalni porast kvarova i procenta neispravnosti uređaja i opreme na vozilima, a pogotovo sistema za kočenje i zaustavljanje, gdje ovaj procenat iznosi čak 34,8 % u posmatranom periodu. Prosječni procentualni udio pojedinih neispravnosti u ukupnom broju svih neispravnosti na vozilima je sljedeći: sistem za kočenje 34,8 %: uređaji za osvijetljavanje i svjetlosnu signalizaciju 27,7 %: elementi vješanja osovine, točkovi 13 %: uređaji za upravljanje 5,1 % itd.

6. Zaključna razmatranja

Brojni su slučajevi u kojima okrivljeni ili optuženi za nezgodu traže za sebe alibi okrivljujući za saobraćajnu nezgodu neispravnost kočionog sistema. Tumačenje ovakvih tvrdnji u visokom stepenu zasniva se na „znanju“ o kočenju, o tome kako kočioni sistemi izgledaju i šta rade, a mnogo manje od toga da li je forenzičkim ispitivanjem dokazana ta ili neka druga hipoteza. To, međutim, ne znači da forenzičko ispitivanje ne treba izvršiti već naprotiv – njime se „obezbeđuju dokazi“ uz čiju se pomoć prelazi na objektivno dokazivanje.

U našoj i inostranoj praksi se među laicima, ali i pojedinim stručnjacima, nedovoljno razumije da su „otkazi kočenja u stvarnosti veoma rijetki“, pa to povećava odgovornost forenzičkih inženjera da ovo moraju stalno dokazivati.

Kočioni sistem opremljen je sa dva nezavisna kočiona sistema čime je praktično nemoguće da iznenada otkazu sve kočnice. Naravno, ostaje mogućnost da neke kočnice otkazu, dok ostale rade normalno, pa se stoga može konstatovati da radna kočnica nije u potpunom otkazu ako nema više od jednog otkaza, ali obično se smatra da je jedna neispravnost u jednom trenutku dovoljna za analize ove vrste.

LITERATURA

- Blumenthal, M. (1968). "Dimensions of the Traffic Safety Problem". *Traffic Safety Research Review*, March 1968, USA.
- Duboka, Č. (2009). „Otkazi kočenja kao uzrok neispravnosti vozila“. Beograd: Laboratorija za automobilsko forenzičko inženjerstvo „LAFI“, Laboratorija za frikcione, kočnice i hodne sisteme „FRIMEKS“.
- National Highway Traffic Safety Administration, U.S. Department of Transportation. The Pneumatic Tire. Washington, DC: NHTSA; Avgust 2005: Chapter 1
- Nurić, Š., Muratović, H., Aleksić, S., Mulahuseinović, R., Ivanović, D. (2018). *Teorija konvergencije (konvergencija menadžmenta i prava, inteligentni transportni sistemi u drumskom saobraćaju) kao bitni faktori razvoja ujedinjene Evrope*. Brčko: Internacionalni univerzitet.

Gordana Blagojević
Mevludin Omerčić, M.Sc.

VEHICLE AS A FACTOR OF TRAFFIC SAFETY

Summary

Today's cars are much safer when using modern technologies than in the previous period, but still road accidents are the ninth most important cause of death and injury in the world. According to the World Health Organization, if this trend continues until 2025, it will be in third place on this unpopular list. This data points to the fact that the development of a car is much faster than the development of the awareness of a person as a driver and traffic participant in terms of his knowledge and responsibility. The car as a factor of safety, by its construction, greatly influences the safe flow of traffic. Research shows that faulty vehicles account for up to 5% of the total number of traffic accidents. However, this percentage is much higher because in the post-accident investigations certain parameters of the vehicle as the causer of the traffic accident cannot be fully determined.

This paper presents the most influential factors that affect the technical safety of a vehicle.

Key words: traffic safety, traffic accidents, technical safety of vehicles.

MEĐUNARODNOPRAVNI SUBJEKTIVITET

SAŽETAK: Ovaj rad se bavi aktuelnim pitanjima međunarodnog subjektiviteta. Vršiti se analiza teorija i suvremenih shvatanja međunarodnog subjektiviteta. Danas je sve teže odrediti da li određeni subjekt ima međunarodni subjektivitet. Države i dalje su najbitniji subjekti međunarodnog prava, ali nisu jedini, te same države nastupaju u međunarodnoj zajednici koja se u mnogo čemu promjenila. Sve je veći broj međunarodnih organizacija kao subjekata međunarodnog prava koje imaju sve veću ulogu u međunarodnoj zajednici. U radu se posebno obradio status protektorata i njihovog međunarodnog subjektiviteta, posebno iz razloga što se za neke države kao što je Bosna i Hercegovina često tvrdi da su svojevrsni protektorati međunarodne zajednice. Analizira se i neovisnost država kao osnov međunarodnog subjektiviteta država.

KLJUČNE RIJEČI: međunarodno pravo, međunarodna zajednica, država, subjektivitet, sposobnost, neovisnost.

1. Uvod

Subjekti međunarodnog prava jesu subjekti koji posjeduju pravnu i djelatnu sposobnost u međunarodnom pravnom poretku. Subjekti međunarodnog prava predstavljaju glavne nosioce aktivnosti na međunarodnoj sceni. Država predstavlja najstariji i najvažniji subjekt međunarodnog prava. Država posjeduje pravnu sposobnost, što znači da može biti nosilac prava i obveza, dok djelatna sposobnost znači da je u mogućnosti da samostalno ističe svoje zahtjeve prema drugim subjektima, zaključuje međunarodne ugovore i druge pravne poslove, kao i da bude stvaralac međunarodnog prava, te da snosi odgovornost za povrede tog prava. Država je sposobna da sudjeluje u izmjeni i stvaranju općeg i partikularnog međunarodnog prava. Država na osnovu svojstva subjekta međunarodnog prava ima sposobnost da neposredno i samostalno odgovara za kršenje obveza po međunarodnom pravu. (Degan, 2011: 205)

Država je ključni subjekt svih političkih i ekonomskih odnosa u međunarodnoj zajednici. Ovi odnosi zasnivaju se na interakciji više država koje stupaju i u interakciju sa međunarodnim organizacijama. Složenost međunarodnih odnosa dovela je do toga da je kod pojedinih država, posebno država na prostoru Europe došlo do povećanja političke i ekonomske međuovisnosti. (Stiglic, 2002: 23)

Međunarodna zajednica sastavljena je od nacionalnih zajednica, odnosno država čiji se putevi ukrštaju. Države su povezane prirodom svakodnevnih problema i procesa, od kretanja ideja i kulturnih dobara, pa sve do postizanja financijske stabilnosti, zaštite životnog okoliša i drugih oblasti koje dotiču sve države. Države kao subjekti međunarodnog prava uključene su u proces globalizacije koji je zahvatio cjelokupnu međunarodnu zajednicu. Globalizacija nije jednodimenzionalan fenomen i nema samo ekonomski karakter, nego ima dodira i sa međunarodnim pravom i pravdom. U današnjoj međunarodnoj zajednici u kojoj postoje

međunarodne organizacije kao što su Ujedinjeni narodi i Europska unija, postoje ustanovljena pravila koja se odnose na oružane sukobe, pravila za zaštitu ljudskih prava, životnog okoliša i dr. Osnivanjem međunarodnih institucija kao što je npr. Međunarodnih kazneni sud, nastaje novi sistem vrijednosti i odnosa među državama koji treba da se temelji na međunarodnim zakonima, pravima i odgovornostima. (Todorović, 2006: 180)

Međunarodnu zajednicu u 20. stoljeću karakteriše borba za ljudska prava, a sa druge strane to je najbrutalnije stoljeće u pogledu njihovog kršenja. Međunarodni odnosi su tako uspostavljeni da se često ljudska prava krše pod izgovorom njihove zaštite. Velike sile u odnosima jednih prema drugima u kritičnim situacijama u vanjskoj politici često optužuju druge države za povrede ljudskih prava, kako bi mogle da poduzmu mjere koje su mimo važećeg međunarodnog prava. Ljudska prava su u današnjoj međunarodnoj zajednici postala instrument zloupotrebe u odnosima suprostavljenih strana. U takvim uslovima države kao subjekti prava stupaju u međusobne odnose koji su često daleko od prava i pravde, a češće su u interesu političkih ciljeva određenih država. (Čukalović, 2003: 525)

Država je najvažnija društvena organizacija i definirati državu kao društvenopravnu organizaciju znači utvrditi njena specifična obilježja u odnosu na suvremeni pravni poredak i u odnosu na druge društvene organizacije. Prema tome, državu možemo posmatrati kao simbiozu njene teritorije, stalnog stanovništva i suverene vlasti, a svaku organizaciju koja posjeduje ova tri elementa, po međunarodnom pravu, možemo smatrati državom koja posjeduje međunarodnopravni subjektivitet.

2. Opće odlike međunarodnopravnog subjektiviteta

Subjekti prava uspostavljaju pravne odnose u okviru pravnih poredaka, te predstavljaju ključnu kategoriju prava kao društvenog fenomena. I unutarnje i međunarodno pravo imaju svoje subjekte kojima se nešto daje u korist i u obvezu. Kod unutarnjih pravnih poredaka pitanje ko će imati pravni subjektivitet ovisi od konkretnog pravnog sistema, dok u međunarodnom pravnom poretku u cjelini je određeno ko ima međunarodnopravni subjektivitet. (Harris, 2007: 102–109) Od posebnog je značaja ko ima svojstvo međunarodnopravnog subjektiviteta, jer u međunarodnopravnom poretku priznanjem međunarodnopravnog subjektiviteta, podrazumijeva se samo priznanje subjekta, čime se potvrđuje njegov značaj u međunarodnoj zajednici. (Klabbers, 2009: 54–55)

Pojam subjekta u smislu međunarodnog prava ne treba poistovjetiti sa pojmom subjekta međunarodnih odnosa. Ove dvije kategorije mogu se u velikom broju slučajeva podudarati, ali između njih postoji razlika. Međunarodnopravni subjektivitet upućuje na subjekt, koji je u smislu međunarodnog prava nositelj prava i obveza, a sa druge strane, subjekat međunarodnih odnosa je svaki onaj subjekt koji ima sposobnost izvornog i stvarnog djelovanja na međunarodnom planu. Učesnici međunarodnih odnosa u suvremenoj teoriji nisu samo države, već svi oni subjekti koji mogu da utječu i na kreiranje i izražavanje svojih pozicija na nivou međunarodne politike. (Revel, 2006: 6–8) Praktično svi subjekti međunarodnog prava mogu da budu subjekti međunarodnih odnosa, ali svi subjekti međunarodnih odnosa ne mogu da budu subjekti međunarodnog prava. Tako pojedine

međunarodne korporacije imaju veliki međunarodni utjecaj i ekonomsku moć, ali nisu subjekti međunarodnog prava. Oni ipak u uslovima globalizacije imaju jako veliki utjecaj na same međunarodne odnose. Treba istaći da su bez obzira na sve promjene u međunarodnoj zajednici države vodeći subjekti međunarodnog prava.

Dimitrijević V. i Stojanović R. naglašavaju postojanje razlike između subjekata međunarodnih odnosa i subjekata međunarodnog prava, tako što ističu da je za subjekte međunarodnog prava bitno ko može biti nositelj međunarodnih prava i obveza, dok je za subjekte međunarodnih odnosa bitna sposobnost izvornog i stvarnog djelovanja u svjetskim razmjerama. Subjekt međunarodnih odnosa mora biti neovisan od drugih takvih subjekata, prije svega država, a razlika između jakog utjecaja drugog subjekta i ništenja subjektiviteta veoma je mala, pa treba utvrditi ima li uopće neovisnog procesa odlučivanja. (Dimitrijević i Stojanović, 1996: 83–85) Ako ipak odlučivanja nema, riječ je samo o pokušaju da se stvori prividan subjekt međunarodnih odnosa i međunarodnopravnog subjektiviteta. U pogledu pitanja međunarodnopravnog subjektiviteta, pored konvencionalnog i običajnog međunarodnog prava, treba poći i od prakse Međunarodnog suda pravde. U tom pogledu može se zaključiti da je pretežan dio pravne prakse Međunarodnog suda pravde zauzeo stav o državi kao glavnom subjektu međunarodnog prava. (Brölmann, 2007: 181)

Djelovanje u međunarodnim odnosima na način uređen normama međunarodnog prava u velikoj mjeri ovisi od činjenice da li dati subjekt posjeduje međunarodnopravni subjektivitet. Bitno je utvrditi da li je ovaj subjekt priznat za subjekta međunarodnog prava što omogućava da stiče prava određena međunarodnim pravom, odnosno da bude nositelj međunarodnih obveza. Za razliku od unutarnjeg prava u kome postoje organi i drugi nosioci ovlasti, koji određuju ko i šta se smatraju subjektima pravnog poretka, na međunarodnom planu ne postoji ovlašćeni organ koji bi propisao ko može posjedovati međunarodnopravni subjektivitet. U toj mjeri se ovo pitanje i čini kompleksnije za njegovo praktično ostvarivanje, jer međunarodni odnosi koji počivaju na pretpostavkama suverene jednakosti država ne mogu se izmiriti sa uspostavljanjem nekog nositelja moći koji bi priznao nekome pravni subjektivitet. (Tiunov, 2010: 324) Sagledavajući razlog postojanja kategorije međunarodnopravnog subjektiviteta, nužno je istaći da pored, čisto pravne dimenzije, postoji i određena etička perspektiva ovog fenomena. Subjektivitet u međunarodnom pravu, naime, predstavlja garanciju da je njegov nositelj priznat za punopravnog učesnika međunarodnih odnosa i na taj način aktivnog sudionika u kreiranju povijesnog i političkog realiteta. On omogućava opstajanje u globalnoj zajednici i aktivno djelovanje u suradnji sa drugim subjektima koji postoje na ovom planu. (Cassese, 2005: 71)

Problematika međunarodnopravnog subjektiviteta specifična je i zbog toga što bi subjekt međunarodnog prava trebao da posjeduje i nadležnost za stvaranje prava, što se ne može reći za subjekte unutarnjeg prava. Ovo je direktna posljedica decentralizovanog karaktera međunarodne zajednice kao prostora u kojem nastaje međunarodno pravo, jer ne postoji međunarodni zakonodavac koji bi na autoritaran i uniforman način uređivao pravno relevantne međunarodne odnose. Naime, međunarodno pravo u prvom redu stvaraju države svojom voljom putem različitih formalnih izvora međunarodnog prava. Takođe, u zadnjem stoljeću su i međunarodne organizacije postale značajan nositelj normativne aktivnosti u međunarodnom pravnom poretku. (Portmann, 2010: 8–9)

Kada je riječ o međunarodnom pravu, bitno je razlikovanje konkretne vrste subjekta čiji se subjektivitet razmatra. Prije svega, bitno je razjasniti da li je u pitanju država ili međunarodna organizacija, čiji pravni subjektivitet priznaje pozitivno međunarodno pravo ili neki drugi subjekt koji posjeduje određene ovlasti za djelovanje u međunarodnom pravu, a čiji je pravni subjektivitet upitan. Stoga se u praksi i teoriji postavlja pitanje da li i neki drugi subjekti osim država i međunarodnih organizacija posjeduju pravni subjektivitet u međunarodnom javnom pravu. Tako da pojedini autori govore o kategoriji tzv. specifičnih subjekata međunarodnog prava. Svaka suverena država je subjekt međunarodnog prava, subjektivitet međunarodnih organizacija proizilazi iz toga što su tvorevine država, a subjektivitet ustanika ovisi od njihovog priznanja od država.

3. Pojam međunarodnopravnog subjektiviteta

Međunarodnopravni subjektivitet česta je tema u radovima teoretičara međunarodnog javnog prava. Pojedini pisci su razvili različite teorije o tome šta se smatra pod međunarodnopravnim subjektima i o tome koja prava proističu iz međunarodnopravnog subjektiviteta. Takođe, pažnju doktrine je zaokupljalo i pitanje utvrđivanja relevantnih kriterija koji mogu ukazati na postojanje međunarodnopravnog subjektiviteta nekog konkretnog subjekta.

Bez obzira na teoretske izazove, pojedini autori su se potrudili da daju definicije pravnog subjektiviteta u međunarodnom pravu. Pod subjektom međunarodnog prava se, kako to navodi Brownlie I., podrazumijevaju oni subjekti kojima običajno pravo priznaje sposobnost da budu titulari prava i obveza i da mogu zahtjevati zaštitu svojih prava odgovarajućim međunarodnopravnim sredstvima. (Brownlie, 2001: 57) Degan Đ., V. smatra da je subjekt međunarodnog prava svatko tko u međunarodnom pravnom poretku ima pravnu i djelatnu sposobnost. Pravna sposobnost se očituje u tome da subjekt toga prava može biti nosiocem prava i obveza, odnosno da je „međunarodna osoba“. Ovaj autor pod djelatnom sposobnošću podrazumijeva sposobnost subjekta međunarodnog prava da samostalno ističe svoje zahtjeve prema drugim subjektima, da ima ugovornu sposobnost, pravnostvarajuću sposobnost i odgovornost za protivpravna djela. (Degan, 2011: 219) Međunarodnopravni subjektivitet predstavlja pravni status po kome je određeni subjekt nosilac prava i obveza koja su u skladu sa međunarodnim pravom. Međunarodnopravni subjektivitet određuje ponašanje koje se zasniva na pravilima međunarodnog prava, te usljed nepoštivanja tih pravila dolazi do međunarodne odgovornosti. (Bederman, 2002: 79–80)

Subjekt međunarodnog prava je titular prava i obveza utvrđenih normama međunarodnog javnog prava. Subjekt međunarodnog prava nalazi se u neposrednoj vezi sa međunarodnopravnim poretkom, te se u tom smislu mora razlikovati od onih subjekata koji su jedino korisnici izvjesnih prava zasnovanih na međunarodnom pravu. Subjekt međunarodnog prava podliježe odgovornosti za kršenje međunarodnopravnih obveza u skladu sa međunarodnim pravom. On posjeduje sposobnost da pokrene međunarodnopravni postupak radi zaštite svojih prava. Takođe subject međunarodnog prava, ima određenu pravnostvarajuću sposobnost što znači da manifestovanjem sopstvene volje stvara norme

međunarodnog prava. Treba naglasiti da totalitet svih elemenata idealnog subjektiviteta u međunarodnom pravu ne moraju posjedovati svi subjekti koji se smatraju subjektima međunarodnog prava. Od država kao primarnih subjekata međunarodnog prava prvenstveno ovisi sama primjena međunarodnog prava, te sama pravila međunarodnog prava stvaraju države i ustanovljavaju njegove kodifikacije. (Šahović, 1958: 2–10)

Subjekt međunarodnog prava je svaka međunarodno priznata država koju odlikuje organiziranost, neovisnost, politički značaj i međunarodni suverenitet. (Bertrand, 1999: 193) Organiziranost se odnosi na državno uređenje, to jeste na sposobnost samostalnog donošenja odluka, koje država kao takva usvaja, poštiva i sprovodi u djelo. Neovisnost se odnosi na njeno neovisno odlučivanje, dok je politički značaj važan u pogledu političkih međunarodnih odnosa. Međunarodni suverenitet kao element međunarodnog subjektiviteta države podrazumijeva, u suštini, da je država o kojoj je riječ međunarodni subjekt, odnosno da ima legitimitet i međunarodno priznanje.

Može se zaključiti da subjekti međunarodnog prava predstavljaju subjekte koji imaju pravnu, djelatnu, procesnu i deliktну sposobnost. Pravna sposobnost se ogleda u uživanju prava i ispunjavanju obveza koja proizilaze iz načela i pravila međunarodnog prava. Djelatna sposobnost podrazumijeva sposobnost stjecanja i raspolagnja pravima i obvezama. Procesna sposobnost jeste sposobnost za pokretanje međunarodnih postupaka radi ostvarivanja prava, dok deliktна sposobnost jeste sposobnost da se odgovara za kršenje međunarodnih obveza.

Subjekti međunarodnog prava mijenjali su se tokom vremena, tako da su se pod njima sve do 19. stoljeća podrazumjevali i vladari i država. Pod utjecajem pozitivizma u 19. stoljeću država se počinje smatrati jedinim subjektom međunarodnog prava, dok su neki smatrali i konfederacije država subjektima na nivou prenesenih nadležnosti na njih. U određenim periodima subjektima međunarodnog prava smatrala su se i područja sa posebnim položajem (Danzig, Saar), te u okviru Lige naroda mandate, a do stjecanja pune neovisnosti (Irak, Palestina, Transjordanija, Sirija i Libanon). Države se sve više integrišu, ali ne može se reći da međunarodna zajednica ima status subjekta međunarodnog prava, jer ne može biti nositelj prava i obveza po međunarodnom pravu, niti može isticati zahtjeve u vlastito ime. Bez obzira na sve integracije u međunarodnoj zajednici ona je i dalje razdijeljena na suverene države. Postoje stalni naponi za stvaranjem novih država jer državnost daje mnoge pogodnosti. Tko u svijetu nije znao za Armeniju, Gruziju, Hrvatsku, Litvu ili Bosnu i Hercegovinu sve do stjecanja neovisnosti, dok je gotovo svatko znao za neke države koje su nastale povijesnom slučajnošću kao što su Luksemburg, Jordan, Afganistan, Singapur, Monako i Lihtenštajn. Međutim, sve države koje u nekomu razdoblju postoje, nositelji su bez iznimke i izravno po međunarodnom pravu odgovarajućih temeljnih prava i dužnosti. (Degan, 2011: 205–209)

U savjetodavnom mišljenju od 11. travnja 1949. godine Međunarodnog suda pravde u slučaju naknade štete za postradale dužnosnike Ujedinjenih naroda u Palestini (tzv. „Reparation case” ili „slučaj Bernadotte“) navodi se da pored država postoje i drugi subjekti međunarodnog prava koji se prema pravima i obvezama mogu razlikovati od država. Pitanje koje se tada postavilo jeste da li prema međunarodnom pravu Ujedinjeni narodi mogu da postave zahtjev za nadoknadu štete kako prema njima tako i prema žrtvama. Međunarodni sud pravde je u svom savjetodavnom mišljenju odredio da su Ujedinjeni narodi subjekt međunarodnog prava različit od države koji ima sposobnost da bude nositelj međunarodnih prava i obveza te sposobnost da ističe međunarodnopravne zahtjeve. Time je priznato da pored

država postoje i drugi subjekti međunarodnog prava, ali da nisu svi subjekti međunarodnog prava jednaki u pogledu pravne sposobnosti, tako da neki imaju punu pravnu sposobnost dok je kod nekih ograničena. Takođe se razlikuju i u pogledu djelatne sposobnosti, tako da neki mogu svojim djelovanjem proizvesti pravne posljedice, drugi ograničeno, a treći nemaju to sposobnost. To je jedno od najpoznatijih savjetodavnih mišljenja Međunarodnog suda pravde koje će uveliko odrediti dalji razvoj međunarodnopravnog subjektiviteta u doktrini međunarodnog prava i pored toga što je bilo ograničeno samo na pravo na postavljanje odštetnog zahtjeva kao jednog od aspekta pravnog subjektiviteta. Tako je od sredine 20. stoljeća započet proces u kojem međunarodne organizacije dobijaju priznanje međunarodnopravnog subjektiviteta. To su na početku samo bile specijalizovane ustanove Ujedinjenih naroda, a kasnije i druge organizacije kojima se priznala objektivna pravna sposobnost. Krug subjekata međunarodnog prava za razliku od toga kako je međunarodnopravna doktrina s početka 20. stoljeća određivala prestaje da bude državocentričan, kada se država smatrala jedinim subjektom međunarodnog prava. Od sredine 20. stoljeća određivanje međunarodnopravnog subjektiviteta više se oslanjalo na postavke opće teorije prava te ga definiralo općim elementima – pravnom sposobnošću (*capacitas iuridica*) kao svojstvom da se bude nositeljem subjektivnih prava i obveza na temelju normi danoga pravnog poretka, pa i djelatnom sposobnošću (*capacitas agendi*) u smislu sposobnosti stvaranja pravnih posljedica neposrednim poduzimanjem vlastitih pravnih radnji neodređenom entitetu čije bi faktično sudjelovanje u međunarodnim odnosima postalo dovoljno intenzivno da bi prije ili poslije dobilo svoje pravno uređenje, a on sam iz njega prava i obveze stječući time i nužni element pravne osobnosti – pravnu sposobnost. Radi lakšeg i bržeg ostvarivanja različitih ljudskih interesa došlo je do intenzivnijeg povezivanja država i tako nastanka međunarodnih organizacija. Međunarodnopravna doktrina 80-tih godina 20. stoljeća priznaje kao subjekte međunarodnih odnosa sudionike pravno uređenih međunarodnih odnosa čije se djelovanje u međunarodnoj zajednici nije više moglo ignorirati. Države od trenutka kada su bile jedini subjekti međunarodnog prava vremenom su bile upućene sve više jedna na drugu te u toj suradnji i na grupu odnosno regiju država što je dovelo do povezivanja regija država u određene međuregionalne organizacije kao nove sudionike u međunarodnoj zajednici. “Koliko god teoretičari međunarodnog prava ekstenzivno shvaćali koncept međunarodnopravnog subjektiviteta, konsenzus u međunarodnopravnoj doktrini u pogledu priznanja toga subjektiviteta u odnosu na nove sudionike međunarodnih odnosa čini se da je daleko teže i sporije ostvariv, čak i onda kada postaje očito da su takvi sudionici na temelju međunarodnopravnih normi već stekli neka subjektivna prava ili obveze, odnosno međunarodnopravnu sposobnost”. (Lapaš, 2016: 413–438)

Sa globalizacijom i razvojem novih tehnologija stvorio se svijet koji mora da funkcioniše zajedno. Nove globalne prijetnje dokazale su da se svijet ne može boriti na drugi način, osim međusobnom suradnjom između država. Međunarodno pravo je u velikoj mjeri pod utjecajem ovog razvoja i pomaka u međunarodnim odnosima, pri čemu države više nisu jedini igrači u međunarodnoj areni, tako da međunarodnopravni subjektivitet pored država posjeduju i međunarodne organizacije i ustanice priznati kao zaraćene strane.

4. Međunarodnopravni subjektivitet i protektorat

Često se postavlja pitanje međunarodnopravnog subjektiviteta protektorata. Izraz protektorat potiče od latinske reči *protegere*, što znači zaštititi. Protektorat predstavlja odnos između dvije države, od kojih se jedna nalazi pod zaštitom, pokroviteljstvom druge države. To je odnos u kome jedna država ovisi od druge države što je obično nametnuto silom, a formalno regulirano međunarodnim ugovorom. Između država postoji neravnotežan odnos u kome jedna država nameće drugoj svoju vlast na bazi veće moći, bilo da je ona vojna, ekonomska ili politička. Takav ugovor sklapa se uglavnom pod prisilom, ali u okolnostima u kojima je nastajao smatrao se pravno valjanim, jer i pored međunarodnog ugovora na nastanak protektorata utjecale su i druge okolnosti kao što je okupacija i slično. U suvremenoj međunarodnoj zajednici prijetnja i upotreba sile su izričito zabranjeni, te na taj način ne bi mogao nastati protektorat. (Degan, 2011: 276–279)

Protektorat kao oblik ovisne države zadržao se i danas, ali u modificiranom obliku. Protektorat je nastao kao sredstvo osvajanja država, tako što su moćne države stavljale na taj način pod svoju vlast slabije države. On je predstavljao i sredstvo za rješavanje spora oko teritorija oko kojih su se sporile države. Takođe on je i način za održavanje posebnih veza između susjednih država od kojih je jedna obično nova država, a druga znatno moćnija i veća država. Tako je 1947. godine u Parizu potpisan mirovni sporazum između Italije i Jugoslavije te je nastala država grad Slobodna teritorija Trsta. Ona je nastala kao posljedica uslijed postojanja spora oko te teritorije između Italije i Jugoslavije, kao i interesa velikih sila za taj grad zbog njegovog strateškog značaja. U pitanju je bio klasični protektorat koji se sastojao iz dva dijela, jedan je bio pod upravom SAD i Velike Britanije odnosno njihovih vojnih snaga, a drugi pod upravom Jugoslavije u kome su bile stacionirane trupe JNA. Zaključenjem Sporazuma o suglasju u Londonu 1954. godine prestala je da postoji Slobodna teritorija Trsta. Ona nikad nije de facto funkcionirala kao neovisna država, mada je de jure ona to bila, te je izdavala svoje poštanske marke, novac i istupala kao samostalna država. San Marino koji predstavlja jednu od najstarijih država, koja je osnovana 301. godine i koji je tada funkcionirao u sastavu Rimskog carstva, danas je u potpunosti ovisan od Italije. San Marino je potpuno okružen Italijom i po površini je jedna od najmanjih država u svijetu, višestruko je povezan sa Italijom, te predstavlja jedan vid protektorata.

Protektorat se uspostavlja međunarodnim ugovorom kojim se utvrđuju prava i obveze države zaštitnice i države pod zaštitom. Ovi međunarodni ugovori se razlikuju od slučaja do slučaja i prilagođavaju se svakoj konkretnoj situaciji. Međunarodni sud pravde u Savjetodavnom mišljenju od 7. veljače 1982. godine istakao je da protektorati i pored svih sličnosti koje imaju individualnog su karaktera koji ovisi od načina nastanka protektorata, stupnja njihovog razvoja i uslova pod kojima protektorat je priznat od trećih država. (Avramov i Kreča, 1996: 139)

Država zaštitnica obično vodi vanjsku politiku i obranu države pod protektoratom. Po pravilu država pod protektoratom zadržava autonomiju na unutarnjem planu, ali međunarodnim ugovorom može se i drugačije regulirati. Po pravilu ima svoju zakonodavnu, izvršnu i sudbenu vlast, ali koje su pod velikim utjecajem države zaštitnice. U praksi država zaštitnica često se bavi i unutarnjim pitanjima, naročito u oblasti zakonodavstva, prilikom

nametanja određenih zakonskih rješenja, a često i u pravosuđu kada se na određene sudske i tužiteljske funkcije postavljaju državljani države zaštitnice. O oblasti vanjskih poslova država pod protektoratom obično ne istupa samostalno, nego njene interese zastupa država zaštitnica. Država zaštitnica dužna je da u slučaju napada treće države na državu pod protektoratom pruži joj vojnu pomoć, dok takva obveza od strane države pod protektoratom ne postoji. Državljanima jedne države automatski nisu i državljani druge države. Međunarodne ugovore koje zaključi država zaštitnica nisu obvezujući za državu pod protektoratom i pored toga što najčešće u međunarodnoj zajednici je zastupana od države koja joj pruža zaštitu.

Država pod protektoratom i pored ograničavanja suverenosti i dalje zadržava svojstvo subjekta međunarodnog prava. Međutim, protektorat je neravnopravan odnos u kome pod opravdanjem zaštite jedne države, ostvaruju se interesi države zaštitnice. Da bi se dao legitimitet tom odnosu, zaključuje se međunarodni ugovor kojim na takav status pristaje država koja stupa pod protektorat. Kako je to odnos koji se ne zasniva na recipročnim pravima i obvezama i zasnovan je na primjeni sile i pravu jačeg i sam međunarodni ugovor nema puni legitimitet. Na ovaj način velikim silama omogućeno je da na formalno legalan način uspostave svoju vlast u manje jakim državama, a sve u pravcu ostvarivanja njihovim interesa, koji su prikriveni navodnom potrebom države pod protektoratom da joj se pruži vid pomoći u najvažnijim državnim pitanjima i pored činjenice da se ograničava njihov suverenitet.

Protektorat se uspostavlja u situacijama kada međunarodna zajednica zauzme takvo mišljenje da određena država bez intervencije druge države neće moći normalno funkcionirati. Međunarodna zajednica smatra da kod države pod protektoratom, zbog različitih okolnosti, koje ovise od situacije u samoj državi, postoji neposobnost da samostalno nastupa u međunarodnoj zajednici i vodi najvažnije državne poslove. Kroz tu formalnu pomoć državi ključno je da se ostvaruju interesi države zaštitnice odnosno određene grupacije u međunarodnoj zajednici. Protektorati su naročito bili rašireni u periodu kolonijalnih osvajanja, a danas su jako rijetka pojava.

Razlike među protektoratima su velike i različiti su osnovi za uspostavljanje svakog pojedinačnog protektorata. Velike razlike postoje i u ovlastima koje druga država ima u odnosu na protektorat. Mogu se razlikovati potpuni i ograničeni protektorati. Država štitičnica u potpunom protektoratu pristaje se sudržavati od svih aktivnosti koje su ugovorom o protektoratu stavljene u ovlasti države zaštitnice, a to su po pravilu međunarodni odnosi, te po pravilu poslove iz te nadležnosti obavlja država zaštitnica. Država štitičnica zadržava pravo poslanstva samo u odnosu na državu zaštitnicu, ali može joj posebnim ovlaštenjem država zaštitnica dozvoliti obavljanje poslova i iz ove oblasti. Kod ograničenog protektorata država štitičnica može nastupati u međunarodnim odnosima te zaključivati međunarodne ugovore, ali je potrebno naknadno odobrenje države zaštitnice.

Postoje i tzv. kvaziprotektorati, kada država zaštitnica na osnovu međunarodnog ugovora obvezuje se u slučaju narušavanja mira unutar zaštićene države ima ovlast da vojno interveniše. Takvi međunarodni ugovori zaključivani su između SAD i nekih srednjoameričkih država početkom 20. stoljeća. Na taj način te su države zbog loše ekonomske i socijalne situacije dolazile u ekonomsku i vojnu ovisnost od strane SAD, koje su koristile takav položaj te utjecale na unutrašnje prilike u tim državama. Kolektivni protektorat postoji kada više država obavlja funkciju države zaštitnice. Tako se Krakov nalazio pod kolektivnim protektoratom Austrije, Pruske i Rusije u periodu od 1815. do 1846. godine.

Republika Andora se i danas nalazi pod zajedničkim protektoratom Francuske i Španije. (Andrassy, 2010: 109–110)

Protekcija predstavlja odnos u kome jača država obvezuje se prema slabijoj državi da će pružiti zaštitu, dok slabija država zadržava vođenje vanjskih poslova. Međutim, protekcija se može smatrati samoj jednom vrstom protektorata imajući u vidu raznovrsnost oblika u kojima se javlja, izuzev ako je nivo ovisnosti slabiji te se takav odnos može smatrati jednom vrstom vojnog saveza. Na osnovu ugovora iz 1939. godine između Njemačke i Slovačke uspostavljena je protekcija, ali je taj odnos predstavljao jednu vrstu protektorata sa jakim ovlastima države zaštitnice prema državi šticienici. Republika San Marino je i danas pod protekcijom Italije na osnovu međunarodnih ugovora iz 1862., 1897., 1939. i 1953. godine.

Postojali i tzv. kolonijalni protektorati koji su nastajali na osnovu ugovora kolonijalnih sila sa lokalnim vladarima u kolonijama. Na taj način kolonijalne sile su na brz način bez upotrebe veće vojne sile stjecale vlast na određenom području. Tunis je na osnovu međunarodnih ugovora iz 1881. i 1883. godine stavljen pod protektorat Francuske. Japan je imao protektorat nad Korejom u periodu od 1905. do 1910. godine kada je izvršio njegovu aneksiju. Butan je na osnovu međunarodnog ugovora 1949. godine pod jednom vrstom protektorata Indije jer je dužan postupati u vanjskoj politici po njenim uputama. Butan je 1971. godine postao članica Ujedinjenih naroda, te neki smatraju da je time prestao da postoji taj protektorat.

Priznanje protektorata potrebno je samo kod potpunih protektorata dok kod ograničenih za to nema potrebe jer položaj države šticienice u odnosu na treće države ostaje isti. Međunarodni ugovor kojim se uspostavlja protektorat djeluje prvenstveno između država potpisnica, a da bi imao dejstvo prema trećim državama one se moraju obvezati o takvom odnosu, priznati ga ili bar da mu ne prigovore. Tek na osnovu izričitog ili prećutnog priznanja država zaštitnica može da zastupa tu punovažno državu šticienicu u međunarodnim odnosima. Ukoliko se protektorat ne uspostavi na ovaj način onda on nema dejstva prema trećim državama, odnosno njihovim odnosima sa zaštićenom državom.

I pored tvrdnji da protektorati danas ne postoje, oni u izmjenjenom obliku i danas se uspostavljaju prilagođeni novim okolnostima u međunarodnoj zajednici. Osnivanjem Ujedinjenih naroda i uspostavljanjem novog sustava odnosa u međunarodnoj zajednici protektorati nisu potpuno nestali, tako je iz različitih razloga pod okriljem Ujedinjenih naroda formiran niz protektorata. Ujedinjeni narodi u cilju održavanja i uspostavljanja mira stavljaju određene teritorije pod jedan oblik međunarodnog nadzora, sve dok se ne riješi spor koji postoji na toj teritoriji. Takvi protektorati nastali akcijama Ujedinjenih naroda u slučajevima Konga, Nove Gvineje, Kambodže, Somalije, Kipra, a postoje mišljenja da su protektorati Bosna i Hercegovina i Kosovo. (Dimitrijević i Račić, 2007: 86) Protektorati su promijenili svoj oblik u suvremenoj međunarodnoj zajednici, tako da u obliku u kome se kao država zaštitnica javlja samo jedna država su veoma rijetki, a češće se kao zaštitnik javlja cjelokupna međunarodna zajednica., odnosno neka međunarodna organizacija. Može se zaključiti da protektorati imaju ograničenu suverenost, ali bez obzira na to smatra se da posjeduju međunarodnopravni subjektivitet. Analizira se i neovisnost država bez koje se ne može govoriti o međunarodnopravnom subjektivitetu.

5. Neovisnost kao stub međunarodnog subjektiveta države i njegov politički značaj

Međunarodnopravni subjektivitet države nije ništa bez neovisnosti države koja se, prije svega, odnosi na njeno samostalno upravljanje svojim unutarnjim i vanjskim poslovima, odnosno da stanovnici te države samostalno upravljaju svojom teritorijom, vrše vlast i ispunjavaju međunarodnopravne obveze. Neovisnost po tom osnovu predstavlja stanje države u kojoj postoji puna samostalnost i suverenitet, na cijeloj teritoriji koju obuhvata. Neovisnost je stanje nacije ili države, u kojoj njezini stanovnici samostalno donose odluke na području svog teritorija. Autonomija je vrsta neovisnosti, koja je odobrena od strane vlasti koja je nadzire i dalje zadržava vrhovni autoritet u tom području. Međunarodno pravo se zasniva na pravilima koje regulišu prije svega odnos država prema državama, a osnovni postulat i polazna osnova je njihova suverenost i međunarodnopravni subjektivitet. Države su suverene i jednake u svojim odnosima i time stvaraju ili dobrovoljno prihvataju obvezujuća pravila, obično u obliku ugovora ili konvencija. Utjecaj određenog subjekta u domenu međunarodnih odnosa ovisi od njegove neovisnosti. Veći stupanj neovisnosti garantuje da se neka međunarodna tvorevina može promatrati kao samostalan akter međunarodnih odnosa, a na međunarodnom planu to znači da u svoje ime i za svoj račun može ulaziti u odnose uređene međunarodnim pravom. Ukoliko je neki subject neovisan u domenu svojih nadležnosti, ovo djelovanje se rukovodi interesima koje isti ima. (Haftel, Thompson, 2006: 254)

Potpisivanjem i ratifikacijom ugovora države dobrovoljno ulaze u legalne, ugovorne odnose sa drugim državama određenim ugovorom. Kapacitet država za ulazak u takve odnose sa drugim državama i stvaranje obvezujućih pravila rezultat je međunarodnopravnog subjektiviteta država, koji je odlika svih neovisnih, suverenih država. Međunarodnopravni subjektivitet podrazumijeva samostalnost i neovisnost prema međunarodnom pravu te na osnovu toga sposobnost da se oblikuju međunarodni odnosi. On podrazumijeva neovisno djelovanje na međunarodnom planu, a ne samo u unutarnjem pravnom poretku.

Treba naglasiti da se neovisnost često povezuje sa revolucijom i nasiljem, a sa tim u vezi i njihova legitimnost kao sredstva za postizanje državne neovisnosti ili suvereniteta. (Bertrand, 1999: 195) Dok neki revolucijom traže, a često i ostvare nacionalnu neovisnost, drugi imaju za cilj samo da preraspodjele moć u državi, sa ili bez elemenata emancipacije, kao što su demokratizacija u okviru države koja kao takva može ostati nepromijenjena. Neovisnost stečena različitim sredstvima, a personificirana u svojstvu suverene države, priznate od strane međunarodne zajednice, predstavlja stub suverenosti i subjektiviteta, iz razloga što ni jedna država ne može biti suverena ako nema svoju unutarnju neovisnost, to jeste ako sama ne odlučuje o svom državnom uređenju, zakonima, ustavu i vanjskoj politici.

Treba napomenuti da se državna autonomija odnosi na vrstu neovisnosti koja je izdata od strane organa koji nadgleda i zadržava konačnu nadležnost na toj teritoriji i takođe je segment državne neovisnosti. Protektorat je degradacija neovisnosti države i tada država ovisi od protektora, to jeste od države, država, savjeta ili institucija koje kontrolišu datu teritoriju. Važan segment koji se odnosi na neovisnost države jeste njeno samoupravljanje. To je pravni koncept koji podrazumijeva upravljanje državom bez vanjske prisile. Taj segment je od presudne važnosti u toku ocjene da li je država u međunarodnopravnom okviru neovisna ili ne.

Politički značaj međunarodnopravnog subjektiviteta se ogleda u uspostavljanju međunarodnih političkih odnosa, kao i postojanju adekvatne vanjske politike države. Međunarodni politički odnosi, odnosno međunarodni život države je sastavni dio života svakog društva. Ciljevi međunarodnih političkih odnosa su očuvanje i jačanje moći države, te međunarodnopravnih odnosa između država, kao i poštivanje pravnih normi i konvencija o kojima su države postigle suglasnost.

Klasični primjer povezivanja država i ograničavanja sopstvenog suvereniteta radi višeg zajedničkog interesa predstavlja Europska unija. Europska unija predstavlja politički sistem u kojem se države povezuju zajedničkim, ali i različitim interesima, te sa jedne strane države zadržavaju svoju neovisnost, a sa druge strane zajedno sa drugim predstavljaju jedno.

Neovisnost je danas promijenila svoje značenje, tako da države stupaju u međunarodne odnose dobrovoljno odričući se dijela svojih nadležnosti i suvereniteta sve u cilju općeg napretka. (Jackson, 2005: 73–77) Treba napomenuti da države u međunarodnoj zajednici često koriste sva raspoloživa sredstva kako bi ostvarila svoje interese. Kao što je u 17. stoljeću britanski diplomata Henry Wotton rekao “pošten čovjek poslat je u inozemstvo da laže u korist države“. (Mearsheimer: 2007: 40) Ekonomska moć je samo jedan od elemenata onoga što čini ukupne međunarodne odnose, a uz nju se po pravilu veže vojna, politička, ideološka moć, a zadnjih decenija i kulturna hegemonija i akulturalizacija. Međunarodna politika i međunarodni politički odnosi se provode kroz djelovanje unutarnjih faktora, od kojih su najvažniji politički sistem, ekonomski potencijali države, komunikacija i kultura, vojna moć, socijalni sistem i supremacija u procesu globalizacije. Takođe bitni elementi koji utiču na ostvarivanje međunarodnih političkih odnosa, kao segmenta međunarodnopravnog legitimiteta države, važnog za njen međunarodni opstanak su i vanjski faktori, od kojih se najčešće navode međunarodna suradnja u različitim oblastima, stanje i potencijal međunarodne ekonomije, sistem relevantnih međunarodnih faktora, vojna moć u kontekstu raspodjele snaga i političke organizacije. (Marković, 2012: 71–72) Svi ovi faktori, čine da međunarodna politika država bude onakva kakvu je prezentuju i sprovode njihovi političari, tj. ovi faktori kreiraju međunarodne političke odnose i svakoj državi daju određen pravni status u svijetu.

6. Zaključna razmatranja

Prema osnovnoj definiciji međunarodno pravo predstavlja skup pravnih pravila koja uređuju odnose između subjekata međunarodnog prava. Ono prvenstveno uređuje odnose između država kao dominantnih subjekata međunarodnog prava, koji imaju vodeću ulogu u međunarodnoj zajednici. Pored država danas međunarodnopravni subjektivitet imaju i međunarodne organizacije, dok subjektima međunarodnog prava ograničenog i privremenog karaktera podrazumijevaju se i ustanici i narodnooslobodilački pokreti.

Država je sačinjena od ljudi, te samo međunarodno pravo se svodi na uređenje odnosa između ljudi. Međutim i čovjek ostvaruje prava i obveze u međunarodnom pravnom poretku, preko države kao izvornog subjekta međunarodnog prava.

Postoje pretpostavke da će međunarodna zajednica u budućnosti predstavljati naddržavu ili federaciju država, međutim današnje međunarodno pravo ne daje osnova za to jer bi i ono izgubilo svoja osnovna obilježja i postalo jedinstveno pravo te nove svjetske zajednice. Država u suvremenoj međunarodnoj zajednici i dalje je vodeći subjekt međunarodnog prava bez obzira na sve pokušaje da joj se umanjí značaj time da je ona prolaznog karaktera, te da glavnu ulogu na međunarodnom planu preuzimaju pojedini nedržavni subjekti, multinacionalne kompanije i međunarodne organizacije.

Države kao subjekti međunarodnog prava izgubile su mnoga svojstva, te im je narušena suverenost, funkcije i ovlasti, ali i pored toga one su primarni akteri međunarodnih odnosa. Danas međunarodne institucije raspolažu pravima da prosuđuju i ograničavaju postupke države na njenoj vlastitoj teritoriji. Međutim i pored toga država i dalje ima velika ovlasti i u doglednoj budućnosti tako će ostati. Ona vodi diplomaciju, zaključuje međunarodne sporazume, nadzire međunarodne organizacije, utiče na međunarodnu ekonomiju itd. Država ima punu slobodu u vanjskoj politici, ali u svom postupanju samo se prilagođava potrebama međunarodne zajednice. Država preuzima određene obveze zaključenjem međunarodnih bilateralnih i multilateralnih ugovora, te radi zaštite sopstvenih interesa i interesa cjelokupne međunarodne zajednice ograničava svoj suverenitet, tako da zaključenjem međunarodnih sporazuma stiče brojna prava, ali mnogobrojne obveze.

Najnoviji tokovi međunarodnih političkih, ekonomskih, kulturnih, socioloških i drugih odnosa današnjice uslovljavaju progresivni razvoj međunarodnog prava, te aktueliziraju državu ako subjekt međunarodnog prava. Obilježje zbilje i suvremene znanosti međunarodnog prava jeste restriktivno tumačenje čvrstog državnog suvereniteta pod naletom međunarodnopravnog poretka i ustupanje originarnih zakonodavnih nadležnosti regulativi međunarodnih unifikovanih dokumenata. Tradicionalni koncept države i njenog suvereniteta, te pravila ne mješanja u unutarnje poslove drugih država sve se više zamjenjuje sa konceptom međuovisnosti država, prenošenjem dijela suvereniteta na međunarodne organizacije, te jačanjem međunarodnog prava uopće. Očuvanje suvereniteta sve je manje usmjereno na čuvanje državnih granica, a sve više na ovladavanje procesima u međunarodnoj zajednici. Suvremene države mogu lakše zadovoljiti interese svoje suvernosti, razvoja, identiteta i sigurnosti kroz vanjsku integraciju i umreženost, odnosno prenos dijela suvernosti, na međunarodne organizacije.

Međunarodna zajednica nikada nije imala veći broj država, a uz to javlja se veliki broj međunarodnih organizacija. Još od perioda ukidanja kolonijalizma nije bilo ovako brzog nastanka većeg broja samostalnih država. Na međunarodnoj sceni javljaju se razne integracije, nevladine organizacije, pokreti koji direktno ili indirektno utiču na vođenje vanjske i unutarnje politike država. Uz sve to veća je nego ikada uloga velikih kompanija od koji ovise mnoge države i koje su poprimile nadnacionalni karakter, uslijed integracija i njihovog ukрупnjavanja. U današnjim okolnostima, država kao subjekt međunarodnog prava stupanjem u vojne i političke saveze, kao i međunarodne organizacije, ograničava svoj suverenitet. S jedne strane ona dobrovoljno pristaje na takve ustupke, a s druge strane ona je primorana uslijed sve veće konkurencije između država u međunarodnoj zajednici i nemogućnosti na unutarnjem planu da odgovori na sve izazove i krize koje se javljaju. Države u međusobnim odnosima određuju svoj identitet i interese. Država da bi funkcionirala mora se priznati od strane drugih država, tako da je međuovisnost država osnova današnje međunarodne

zajednice. Takođe jačanjem uloge međunarodnih organizacija slabi uloga država u međunarodnoj zajednici. Snagu međunarodnim organizacijama daje i njihova brojnost i univerzalnost, te činjenica da su kao i države punopravni subjekti međunarodnog prava.

LITERATURA

- Andrassy, J., Bakotić, B., Seršić, M., Vukas, B. (2010). *Međunarodno pravo* 1. Zagreb: Školska knjiga.
- Andrea, B. *Non State Actors and International Law*, 45–60. Surrey: Ashgate Publishing Limited.
- Avramov, S., Kreča, M. (1996). *Međunarodno javno pravo*. Beograd: Savremena administracija.
- Bederman, J., D. (2002). *The Spirit of International Law*. Athens: The University of Georgia Press.
- Bertrand, B. (1999). *Un monde sans souveraineté*. Paris: Fayard.
- Brölmann, C. (2007). The International Court of Justice and International Organisations. *International Community Law Review*, Vol. 9, No. 2, Amsterdam: Brill Nijhoff.
- Brownlie, I. (2001). *Principles of Public International Law, Fifth edition*. Oxford: Oxford University.
- Cassese, A. (2005). *International Law, Second Edition*. Oxford: Oxford University Press.
- Čukalović, I. (2003). Zaštita ljudskih prava u praksi Međunarodnog suda pravde. *Slobode i prava čoveka i građanina u konceptu novog zakonodavstva Republike Srbije, Knjiga II*, 500–525. Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- Degan, Đ., V. (2011). *Međunarodno pravo*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dimitrijević, V., Stojanović, R. (1996). *Međunarodni odnosi, Četvrto izmenjeno i dopunjeno izdanje*. Beograd: Službeni list SRJ.
- Dimitrijević, V., Račić, O. (2007). *Osnovi međunarodnog javnog prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
- Haftel, Z., Y., Thompson, A. (2006). The Independence of International Organizations. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 50, No. 2. Thousand Oaks, Sage Publications.
- Harris, P. (2007). *An Introduction to Law, Seventh Edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jackson, R. (2005). *Classical and Modern Thought on International Relations*. New York: Palgrave Macmillan.
- Klabbers, J. (2009). *Recognition: Subjects Doctrine and the Emergence of Non-State Actors*.
- Lapaš, D. (2016). Međuregionalne organizacije – suvremeni sudionici međunarodnopravnih odnosa ili novi subjekti međunarodnog prava: ima li razlike ?. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, Vol. 53, No. 2. Split: Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu.
- Marković, A., D. (2012). *Međunarodni odnosi*. Beograd: Sindigunum.
- Portmann, R. (2010). *Legal Personality in International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Revel, C. (2006). *La gouvernance mondiale a commencé*. Paris: Ellipses.
- Stiglic, E., Dž. (2002). *Protivrečnosti globalizacije*. Beograd: SBM.
- Šahović, M. (1958). *Opšta pitanja kodifikacije međunarodnog prava*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Tiunov, I., O. (2010). The International Legal Personality of States: Problems and Solutions. Fleur J., *International Legal Personality*, 310–330, Surrey: Ashgate Publishing Limited.
- Todorović, D. (2006). Terorizam i ideologija. Bejatović, S. *Pravni sistem Srbije i standardi Evropske unije i Saveta Evrope, Knjiga I*, 160–180. Kragujevac: Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.

Željko Petrović, M.Sc.

INTERNATIONAL LEGAL SUBJECTIVITY

Summary

This paper addresses current issues of international legal subjectivity. An analysis of theories and contemporary understandings of international law subjectivity is made. Today, it is increasingly difficult to determine whether a particular entity has an international legal personality. States are still the most important subjects of international law, but they are not the only ones, and those states themselves are performing in an international community that has changed a great deal. There is a growing number of international organizations as subjects of international law that have an increasing role in the international community. The paper deals specifically with the status of protectorates and their international legal subjectivity, especially since some countries such as Bosnia and Herzegovina are often claimed to be protectorates of the international community. The independence of states is also analyzed as a basis for the international legal subjectivity of states.

IZVORI POSLOVNOG PRAVA

SAŽETAK: U ovom radu vršena je analiza osnovnih izvora poslovnog prava. Prvo su navedeni izvori prava koji mogu imati različite načine nastajanja i različito poreklo, te vrste izvora prava. Nadalje, obrađeni su zakon i podzakonski propisi, poslovni (trgovački) običaji i opšti uslovi poslovanja. Na kraju, detaljnije su analizirani izvori međunarodnog poslovnog prava.

KLJUČNE RIJEČI: poslovno pravo, zakon, podzakonski akti, običaji (uzanse), uslovi poslovanja.

1. Uvod

Izvor prava (*source of law*) u formalnom smislu (formalni izvor prava) opšti je pravni akt (*general legal act*) koji sadrži opšte pravne norme koje se odnose na sve pojedinačne slučajeve koji pripadaju određenoj vrsti pravnog odnosa (npr. obligacioni odnos u prodaji robe). Svaki takav pojedinačni slučaj uređuje se, odnosno rešava pojedinačnim pravnim aktom (npr. ugovorom o prodaji robe, sudskom presudom i dr.). Pojedinačni pravni akt stvara pojedinačnu pravnu normu važeću za dati slučaj. Pri tom se ta pojedinačna pravna norma stvara primenom odgovarajuće opštepravne norme sadržane u merodavnom opštepravnom aktu (npr. zakonu). Takav put i način stvaranja pojedinačne pravne norme liči i podseća na izviranje, pa se otuda javio i izraz „izvor prava“¹ za označavanje opštih pravnih akata kao osnove za donošenje pojedinačnih pravnih akata. U tom smislu, može se reći, na primer, da jedan ugovor o prodaji robe kao pojedinačni pravni akt „izvire“ iz odgovarajućeg zakona koji uređuje odnose u prometu robe ili iz nekog drugog opštepravnog akta koji uređuje te odnose.

2. Izvori prava

Izvori prava mogu imati različite načine nastajanja i različito poreklo.

Po načinu nastajanja, razlikuju se heteronomni i autonomni izvori prava. Heteronomni su oni izvori prava čiji su stvaraoci, odnosno donosioci jedni subjekti, a čije se norme primenjuju na druge subjekte (npr. neki zakon iz oblasti privrednog poslovanja koji donosi država, a primenjuje se na subjekte privrednog poslovanja). Autonomni izvori prava su oni koje stvaraju sami subjekti na koje se ovi izvori prava i primenjuju (npr. kolektivni ugovor o radu koji zaključuju predstavnici poslodavaca i predstavnici zaposlenih, a koji se primenjuje na njih kao

¹ U opštoj teoriji prava razlikuju se izvori prava u materijalnom smislu (materijalni izvori prava) i izvori prava u formalnom smislu (formalni izvori prava).

subjekte radnog odnosa).

Prema svom poreklu, izvori prava se dele na domaće (nacionalne) i međunarodne (intemacionalne). Domaći izvori prava (*domestic sources*) su oni koji nastaju u okviru domaćeg pravnog poretka (npr. zakon). Međunarodni izvori prava (*international sources*) nastaju međunarodnim pravnim putem između dveju ili više zainteresovanih država neposredno ili u okviru međunarodnih privrednih organizacija (npr. međunarodne konvencije u oblasti trgovine) i čine deo međunarodnog pravnog poretka.²

2.1. Vrste izvora poslovnog prava

Postoji više izvora poslovnog prava. To su različiti opšti pravni akti i drugi akti koji sadrže opšte pravne norme, kao i pravna pravila kojima se uređuje privredno-pravno poslovanje, a koje priznaje pravni poredak i čiju primenu, u krajnjoj liniji, obezbeđuje država.

Podela izvora poslovnog prava na pojedine vrste uslovljena je načinom nastajanja, prirodom i poreklom ovih izvora. Naime, iako sva ta akta čine izvore poslovnog prava, između njih postoje određene razlike. Ono što je zajedničko svim izvorima poslovnog prava jeste to da oni sadrže opšte pravne norme, ili predstavljaju opšta pravna pravila važeća za sve odgovarajuće pojedinačne slučajeve koji nastaju u privrednopravnom poslovanju. Ono, pak, što međusobno razlikuje pojedine izvore poslovnog prava to su njihove posebnosti koje predstavljaju osnove za grupisanje izvora poslovnog prava u pojedine vrste.

Prema načinu svog nastajanja, izvori poslovnog prava u jugoslovenskom pravu, dele se na državne propisne i autonomne izvore. Posebnu vrstu izvora poslovnog prava, po svom poreklu, čine izvori međunarodnog poslovnog prava.

Pod državnim propisima, kao izvorima poslovnog prava, podrazumevaju se propisi koje donose državni organi, a kojima se uređuje privredno poslovanje i međusobni odnosi subjekta tog poslovanja. To su: zakon i podzakonski propisi. U autonomne izvore poslovnog prava spadaju: poslovni (trgovački) običaji i opšti uslovi poslovanja.

3. Zakoni i podzakonski propisi

Zakon i podzakonski propisi su heteronomni izvori poslovnog prava kojim država putem svojih organa pravno uređuje privrednopravno poslovanje, odnosno pojedine oblasti ovog poslovanja.

Zakon – Zakon (*act*) je opšti pravni akt koji donosi zakonodavni organ države po propisanom postupku. Zajedno sa Ustavom (*constitution*), zakon spada u izvore prava najviše pravne snage od svih propisanih izvora prava. Zakon mora biti saglasan Ustavu, odnosno u zakonskom uređenju određenih društvenih odnosa mora biti poštovano načelo ustavnosti (*constitutionality*). U državi federativnog uređenja, kao izvori prava, javljaju se zakoni federacije i zakoni federalnih jedinica. Zakon federalne jedinice mora biti saglasan Zakonu federacije.

² Navedeno učenje o izvorima prava uopšte važi i za izvore poslovnog prava.

Zakon kao izvor prava može se javiti i u vidu akta celovitog zakonskog uređenja određene pravne oblasti (na primer, celoviti zakon o privrednom, odnosno trgovačkom poslovanju). Takav celoviti zakon naziva se zakonik ili kodeks (*code*), a stvaranje takvog zakona u oblasti koja je do tada bila uređena sa više pravnih propisa ili putem pravnih običaja, naziva se kodifikacija (*codification*). Zakonik se razlikuje od zakona po obimu svog predmeta, ali kao izvor prava deluje na isti način kao i svaki drugi zakon.

Kao izvori poslovnog prava deluju dve vrste zakona, zakoni koji neposredno uređuju pojedine oblasti privrednog poslovanja i zakoni koji se posredno primenjuju na pojedina pitanja iz oblasti tog poslovanja.

U prvu grupu zakona spadaju zakonski propisi o preduzećima i obligacionim odnosima, nastali u privrednom poslovanju i dr.

Sa stanovišta svoje primene, na odnose u privrednom poslovanju, norme sadržane u zakonu kao izvoru poslovnog prava, mogu biti imperativne (prinudne) i dispozitivne. Imperativne zakonske norme su one koje čine subjekti privrednog poslovanja o trgovini, o spoljnotrgovinskom poslovanju, o bankama i drugim finansijskim organizacijama, o osiguranju, o hartijama od vrednosti, o industrijskoj svojini, o nelojalnoj konkurenciji, o stečaju i dr. U drugu grupu zakona koji se posredno odnose i na privrednopravno poslovanje spadaju, na primer, zakonski propisi o sudskim postupcima (u pogledu rešavanja sporova iz privrednopravnih odnosa), krivičnopravni zakonski propisi (u pogledu rešavanja sporova iz privrednopravnih odnosa), krivičnopravni zakonski propisi (u pogledu – krivičnih dela koja mogu) koji se moraju bezuslovno poštovati, bez mogućnosti da te norme menjaju svojom voljom. Imperativnim zakonskim normama u oblasti poslovnog prava štite se osnovi društvenog i ekonomskog uređenja zemlje. Dispozitivne zakonske norme su one koje ovlašćuju subjekte privrednog poslovanja, da svoje odnose poredе svojim pravilima, odnosno da sami stvaraju norme po kojima će se ostvarivati njihov određeni privrednopravni odnos i da time otklone primenu takve dispozitivne zakonske norme na svoj odnos. Naravno, subjekti privrednopravnog poslovanja mogu se i saglasiti da se na njihov odnos primeni dispozitivna zakonska norma time što neće stvarati sopstvene norme za dati odnos.

Dispozitivne zakonske norme karakteristične su u oblasti privrednog poslovanja, što znači da se kao izvori poslovnog prava pretežno javljaju dispozitivni zakoni. Ovo je zbog toga što u privrednopravnom poslovanju vlada načelo autonomije volje stranaka, naravno u okvirima utvrđenog javnog poretka.

Podzakonski propisi su opšti pravni akti niži od zakona koje donose nadležni organi države – izvršni organi i organi uprave. Podzakonski propisi se donose kao: uredba, pravilnik, odluka, naredba, rešenje i uputstvo. Podzakonski propis se donosi na osnovu ovlašćenja utvrđenog zakonom, ali se i jednim podzakonskim propisom može dati ovlašćenje za donošenje drugog podzakonskog akta, ali nižeg ranga (npr. uredbom koju donosi vlada može se ovlastiti određeni ministar da donese podzakonski akt kojim se obezbeđuje sprovođenje te uredbe). Odnos podzakonskog propisa i zakona određen je načelom zakonitosti (*legality*), što znači da podzakonski akt mora biti saglasan zakonu na temelju kojeg je donet. Istovremeno, podzakonski akt deli pravnu sudbinu zakona na osnovu kojeg je donet, tako da prestankom zakona koji je bio osnov donošenja određenog podzakonskog akta, prestaje da važi i taj podzakonski akt.

Kao izvori poslovnog prava, podzakonski akti nemaju naročiti značaj. Bitna pitanja

privrednopravnog poslovanja uređuju se, kad je reč o državnim propisima, zakonima, a podzakonskim aktima uređuju se samo pojedina manje važna pitanja koja su od značaja za privrednopravno poslovanje (npr. Propisi o obrascima za upis preduzeća u sudski registar i sl.).

4. Poslovni (trgovački) običaji

Poslovni ili trgovački običaji su osobeni izvori autonomnog poslovnog prava – prava koje subjekti privrednog poslovanja stvaraju nezavisno od zakonodavca. Kao izvori poslovnog prava, poslovni običaji se javljaju u užem i širem smislu. U poslovne običaje u širem smislu mogu se svrstati: sami poslovni običaji (trgovački običaji u užem smislu), uzanse i trgovački termini.

Svi poslovni običaji u širem smislu (običaji, uzanse i trgovački termini) imaju izvesne zajedničke oblike. Prvo, to su običaji koji su nastali u praksi privrednog poslovanja, koji su u širokoj primeni i koji su, kao takvi, prihvaćeni od strane subjekata privrednog poslovanja. Drugo, to su poslovni običaji koji deluju kao važeća pravna pravila čija se primena može obezbediti prinudnim pravnim putem, ako subjekti određenog privrednopravnog posla nisu izričito isključili njihovu primenu.

Pod poslovnim ili trgovačkim običajima u užem smislu (*trade usages*) podrazumeva se opšteprihvaćena trgovačka praksa razvijena u tolikoj meri da se osnovno očekuje da je subjekti privrednog poslovanja imaju u vidu i da će postupati u skladu s tom praksom. Ovakvo poimanje poslovnih običaja prihvaćeno je u teoriji trgovačkog prava. Da bi određeni poslovni običaj delovao kao izvor prava ovaj ne sme biti protivan javnom poretku, odnosno prinudnim propisima ni pravilima morala. Drugim rečima, traži se da poslovni običaj bude razuman, izvestan i notoran.

Između pojedinih poslovnih običaja postoje razlike koje se odnose na prostorno delovanje ovih običaja i na njihov predmet, odnosno materiju.

Prema svom prostornom delovanju, poslovni običaji se dele na: a) opšte poslovne običaje koji važe na celoj teritoriji određene zemlje; b) lokalne poslovne običaje koji važe samo u određenom mestu ili na nekoj užoj teritoriji.

Prema materiji koju uređuju, poslovni običaji se dele na: a) opšte poslovne običaje koji važe za celokupno privredno poslovanje; b) posebne poslovne običaje koji važe za određenu privrednu granu, odnosno struku.

U slučaju sukoba opšteg i lokalnog, odnosno posebnog poslovnog običaja, prednost ima lokalni, odnosno posebni poslovni običaj.

Uzanse (*usage*) su kodifikovani poslovni (trgovački) običaji koje je skupilo i sistematizovalo za to ovlašćeno telo – privredna komora, berza ili drugo profesionalno privredno telo. Budući da sadržinu uzansi kao akta kodifikacije čine poslovni (trgovački) običaji, to i uzanse predstavljaju poslovna pravila koja su nastala i prihvaćena u trgovačkoj praksi, s tim da su sad ti poslovni običaji zvanično utvrđeni od strane nadležnog tela i kao takvi objavljeni.

Prema svom predmetu, uzanse mogu biti opšte i posebne. Opšte uzanse sadrže poslovne običaje koji važe za privredno poslovanje uopšte, dok se posebne uzanse odnose na privredno poslovanje u pojedinim privrednim granama ili na trgovinu određenom vrstom robe (npr.

posebne uzanse za trgovinu žitarica, posebne uzanse o građenju, posebne uzanse u ugostiteljstvu, lučke uzanse i dr.).

Na obligacione odnose u privrednopravnom poslovanju primenjuju se uzanse, ako su učesnici u tom odnosu ugovorili njihovu primenu, ili ako iz okolnosti slučaja proizilazi da su hteli njihovu primenu. Međutim, učesnici u privrednopravnom poslu ne mogu ugovarati primenu uzansi koje su suprotne imperativnom zakonskom propisu, odnosno prinudnim normama zakona. S druge strane, primena dispozitivnih normi zakona na određeni privrednopravni posao može biti otklonjena ugovaranjem primene određenih uzansi, što je i smisao autonomnog uređivanja odnosa u privrednom poslovanju.

Trgovački termini (*trade terms, commercial terms*) su skraćeni izrazi nastali i prihvaćeni u trgovačkoj praksi za sažeto označavanje pojedinih elemenata u ugovoru privrednog poslovanja. Zbog toga što su prihvaćeni kao uobičajeni, trgovački termini spadaju u poslovne (trgovačke) običaje u širem smislu reči. Pošto svaki trgovački termin podrazumeva i određena prava i obaveze ugovornih strana u datom privrednopravnom poslu, ovi termini i deluju kao izvori poslovnog prava. Kao takvi, trgovački termini su najčešće u upotrebi u ugovorima o prometu robe i usluga, pretežno u ugovoru o prodaji robe.

Trgovačke termine sistematizuje nadležno privredno telo (privredna komora, berza i dr.) i utvrđuje njihovo značenje, odnosno smisao. Svaki takav trgovački termin ima ono značenje koje su utvrdili njegovi tvorci. Trgovački termin upotrebljen u određenom privrednopravnom poslu (ugovoru) ima za ugovorne strane takvo unapred utvrđeno značenje.

Ugovorne strane mogu upotrebljenom trgovačkom terminu dati i drukčije značenje, u kojem se slučaju upotrebljeni trgovački termin interpretira po volji ugovornih strana, a ne prema značenju koje su mu dali njegovi tvorci. Ali, ako ugovorne strane ne odrede značenje upotrebljenom trgovačkom terminu, onda ovaj znači ono što su hteli njegovi tvorci.

Najpoznatiji trgovački termini su tzv. transportne klauzule kojima se skraćeno označavaju određena prava i obaveze ugovornih strana u ugovoru o prodaji robe, a tiču se, naročito mesta, vremena i načina isporuke robe, troškova transporta i osiguranja robe, prelaska rizika za propast robe sa prodavca na kupca i dr. Značenje transportnih klauzula utvrđeno je unapred od strane tvoraca ovih trgovačkih termina. Radi se o pravilima za tumačenje transportnih klauzula. Ova pravila, kao uzanse, primenjuju se, ako su se ugovorne strane na njih izričito pozvale, ili ako se prema okolnostima slučaja, smatra da su htele njihovu primenu.

Pored transportnih klauzula, u trgovačke termine spadaju i pojedini drugi skraćeni izrazi koji su uobičajeni u trgovačkoj praksi i čije je značenje unapred utvrđeno. Reč je o uobičajenim skraćenim izrazima kojima ugovorne strane označavaju pojedine elemente međusobnog ugovornog odnosa (*code pate*).

5. Opšti uslovi poslovanja

Opšti uslovi poslovanja su unapred utvrđena opšta pravna pravila o pravima i obavezama ugovornih strana u pojedinim ugovorima privrednog poslovanja. Ta pravila utvrđuju ili jedna od ugovornih strana (obično ona masovno nudi zaključenje određene vrste ugovora – na primer, ugovore o osiguranju), ili opšte uslove poslovanja utvrđuje neko privredno telo (npr. privredna komora, privredno udruženje i dr.).

Pravila utvrđena opštim uslovima poslovanja su opšte prirode, što znači da se ona primenjuju na svaki pojedinačni ugovorni odnos, odnosno na svaki pojedinačni ugovor koji pripada vrsti privrednog posla na koju se ti opšti uslovi poslovanja odnose. Tako utvrđeni opšti uslovi poslovanja primenjuju se na pojedinačni ugovorni odnos, ako su se ugovorne strane saglasile sa njihovom primenom (ugovorna primena opštih uslova poslovanja).

Opšti uslovi poslovanja pripadaju tzv. formularnom ugovornom privrednom (trgovačkom) pravu, koje zajedno sa običajnim ugovornim pravom, sačinjava autonomno ugovorno privredno pravo. Formularno ugovorno privredno pravo čine: a) opšti uslovi poslovanja u užem smislu; b) adhezioni ugovori; v) tipski ugovori.

Opšti uslovi poslovanja u užem smislu – Pod opštim uslovima poslovanja podrazumevaju se opšta pravna pravila o pravima i obavezama ugovornih strana u određenoj vrsti ugovora privrednog poslovanja koja su unapred utvrđena u vidu posebnog akta donosioca ovih pravila (npr. odluka o opštim uslovima isporuke električne energije). Na pojedinačni ugovorni odnos, opšti uslovi poslovanja u užem smislu primeniće se ako su se ugovorne strane u samom ugovoru saglasile sa njihovom primenom i na njih se pozvale. Pod tim uslovom pravila, sadržana u opštim uslovima poslovanja, smatraće se sastavnim delom konkretnog ugovora, iako nisu navedena u samom ugovoru.

Adhezioni ugovor (ugovor po pristanku, ugovor po pristupu) jeste formularni ugovor čiju je sadržinu ponudilac ugovaranja unapred samostalno utvrdio i takav ugovor nudi na zaključenje uz prihvatanje svih ponuđenih uslova, ne pristajući ni na kakvu njihovu promenu. Ponudilac, ako želi da zaključi takav ugovor, mora da ga prihvati u celosti, takav kakav je ponuđen (*take it or live*). Iako su ugovorne strane kod adhezionog ugovora, kao uostalom i kod ugovora uopšte, pravno ravnopravne, očigledno je da ovi ugovori izražavaju ekonomsku nadmoćnost jedne ugovorne strane – one koja nudi zaključenje takvog ugovora.

Tipski ugovor je formularni ugovor čiju je sadržinu unapred utvrdio ponudilac ugovaranja i koji se nudi na zaključenje pod tako tipiziranim uslovima. U tom pogledu, tipski ugovor je istovetan sa adhezionim ugovorom, ali se od ovog razlikuje po tome što ponudilac tipskog ugovora dozvoljava izvesno odstupanje od ponuđenih uslova ugovora. Dakle, kod tipskog ugovora postoji spremnost ponudioca da sa ponuđenim pregovara o pojedinim uslovima tog ugovora.

6. Izvori međunarodnog poslovnog prava

Međunarodno poslovno pravo, u normativnom smislu, čini skup pravnih pravila kojima se uređuju poslovni, odnosno trgovački odnosi privatnopravne prirode između subjekata različitih zemalja. Predmet međunarodnog poslovnog prava je, dakle, međunarodno privredno (trgovačko) poslovanje (međunarodna prodaja robe, međunarodni transfer tehnologije, međunarodne investicije i dr.).

S obzirom na to da međunarodno privredno poslovanje sadrži i element inostranosti u vidu subjekata tog poslovanja iz različitih zemalja, to i pravna pravila kojima se uređuju odnosi u tom poslovanju potiču iz posebnih izvora. To su izvori međunarodnog poslovnog prava. Oni se ne razlikuju od izvora domaćeg (nacionalnog) poslovnog prava po obliku, odnosno vrsti

pojedinih izvora. Međutim, izvori međunarodnog poslovnog prava razlikuju se od izvora domaćeg poslovnog prava po svom poreklu (međunarodni nastanak tih izvora) i po domenu svoje primene (međunarodno privredno, odnosno trgovačko poslovanje).

U posebne izvore međunarodnog poslovnog prava spadaju: a) međunarodno trgovačko zakonodavstvo; b) međunarodni trgovački običaji.

Međunarodno trgovačko zakonodavstvo samo uslovno nosi naziv „zakonodavstvo“. Naime, u međunarodnom pravu akt koji nosi naziv „zakon“ ne znači, i ne deluje kao zakon donet u okviru domaćeg (nacionalnog) prava, jer nacionalne zakone suvereno donosi zakonodavni organ svake države, a takav zakonodavni organ ne postoji na međunarodnom planu. Otuda su akti međunarodnog trgovačkog zakonodavstva bez obzira na svoj naziv, akti saglasnosti volja pojedinih država da te akte prihvate i primenjuju. Drugim rečima, akti međunarodnog trgovačkog zakonodavstva su po svojoj pravnoj prirodi međunarodni ugovori, i kao takvi izvori međunarodnog poslovnog prava.

Međunarodno trgovačko zakonodavstvo čine dve vrste akata: a) međunarodne konvencije – višestruki (multilateralni) međunarodni ugovori o pojedinim pitanjima međunarodnog trgovačkog poslovanja (npr. Bečka konvencija o međunarodnoj prodaji robe – *Vienna Convention of Sale of Goods*), b) model – zakoni kojima se uniformišu pojedine oblasti međunarodnog trgovačkog poslovanja (npr. jednobrazni zakon o međunarodnoj kupoprodaji, jednobrazni zakon o zaključenju ugovora o međunarodnoj kupoprodaji, jednobrazni zakon o arbitraži, jednobrazni menični zakon i dr.).

U međunarodne trgovačke običaje spadaju svi, već izloženi, oblici poslovnih položaja uopšte (poslovni običaji u užem smislu, uzanse, trgovački termini, opšti uslovi poslovanja). Ali, iako isti po svom obliku, međunarodni trgovački običaji se razlikuju od domaćih poslovnih običaja po svojoj sadržini i po izvoru nastajanja. U tom smislu, međunarodni poslovni običaji su oni trgovački običaji koji su se, kao razumni, ustalili u praksi međunarodnog trgovačkog poslovanja, i kao takvi su poznati učesnicima tog poslovanja.

7. Hijerarhija izvora poslovnog prava

Izvori poslovnog prava imaju različitu pravnu snagu (*legal force*). Odnos pravnih snaga pojedinih izvora poslovnog prava izražava se u njihovoj hijerarhiji (*hierarchy*). Iz toga sledi i odgovarajući redosled primene (*aplication*) pojedinih izvora poslovnog prava na dati privrednopravni posao, odnosno trgovački ugovor.

U pravnom poretku (*legal order*) zakon, saglasan Ustavu, opšti je pravni akt najviše pravne snage. To, u načelu, određuje i mesto zakona u hijerarhiji izvora poslovnog prava, ali samo kad su u pitanju prinudne (imperativne) norme zakona. Na međusobni odnos i redosled primene ostalih izvora poslovnog prava utiču dva načela. Prema načelu autonomije volje ugovornih strana prednost u primeni imaju akti koji neposredno ili posredno izražavaju tu volju. Drugo načelo je načelo posebnosti uslova privrednopravnog poslovanja koje upućuje na prvenstvenu primenu izvora poslovnog prava posebne prirode u odnosu prema izvorima opšte prirode (prednost posebnog nad opštim).

Saglasno izloženom, redosled primene pravnih pravila na određeni privrednopravni posao, odnosno trgovački ugovor, je sledeći:

- ugovor, pod uslovom da je saglasan prinudnim zakonskim propisima i da nije protivan moralu;
- opšti uslovi poslovanja;
- posebne uzanse;
- posebni trgovački običaji;
- opšte uzanse;
- opšti trgovački običaji;
- dispozitivni posebni zakonski propisi;
- dispozitivne norme opšteg zakonskog propisa o obligacionim odnosima.

8. Zaključna razmatranja

Jedan od najfleksibilnijih izvora prava jesu poslovni izvori prava i to još od najranijih vremena kada nije postojalo pisano pravo. Rimski učitelji su svojim učenicima izmišljali različite slučajeve i polemicali sa njima da bi došli do nekih novih pravila koja nisu bila navedena u Justinijanovoj kodifikaciji. Razvojem trampe preko robno-novčanih odnosa do danas, prošao je dug period, a samim tim morali su biti zadovoljeni uslovi u kojima se ostvaruje neko poslovno pravo da bi obe strane bile zadovoljne i da bi se pravni posao ostvario.

Danas postoji niz izvora prava koji se primenjuju u poslovnom pravu i koji omogućavaju da stranke ugovornice što bolje ostvare svoje poslovne zamisli. Sa tendencijom stvaranja zajedničkog evropskog tržišta, stvoreni su uslovi da se kroz niz akata, povelja, dokumenata, deklaracija, sporazuma, ugovora, što bolje reguliše poslovno pravo, a samim tim i njegovi izvori koji imaju za osnov da pruže sigurno i bezbedno ostvarenje pravnog posla. Mnogim učesnicima u ovim poslovima dato je na raspolaganje da primenjuju, uz imperativne pravne norme, i dispozitivne pravne norme u kojima se prepušta volji učesnika poslovnog odnosa da ga urede na onaj način na koji oni žele, a da ne bude u suprotnosti sa pozitivnim pravom. Sve ovo je dovelo do velikog razvoja poslovnog prava u svim oblastima i stvaranja jednog sigurnog poslovnog tržišta u koje žele da pristupe sve zemlje Evrope i koje se trude da ispune sve uslove za ulazak u EU da bi mogle učestvovati u tom uspešnom funkcionisanju zajedničkog tržišta, koje brani interese zajednica članica i predstavlja ih na međunarodnoj sceni.

Opšti pravni akti, odnosno u njima sadržane opšte pravne norme, kao izvori prava uopšte, pa i poslovnog prava, imaju izuzetan značaj. Svojim unapred utvrđenim pravnim pravilima, opšti pravni akti, odnosno izvori poslovnog prava, obezbeđuju u oblasti privrednog poslovanja pravnu sigurnost (*legal security*) subjekta tog poslovanja i njihovu pravnu jednakost (*legal equality*).

LITERATURA

- Lukić, R., Košutić, B. (2009). *Uvod u pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Javno preduzeće „Službeni glasnik“.
- Marković, R. (2010). *Ustavno pravo*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Javno preduzeće „Službeni glasnik“
- Zakonom o visokom obrazovanju.
- Zakon o državnoj upravi.
- Zakon o Vladi.

Duško Travar, M.Sc.
Dejan Đorđević, M.Sc.

SOURCES OF BUSINESS LAW

Summary

This paper analyzes the basic sources of business law. First, sources of law that may have different origins and different origins, and types of sources of law are listed. Furthermore, the law and by-laws, business (commercial) customs and general business conditions are discussed. Finally, the sources of international business law are analyzed in more detail.

Key words: business law, law, by-laws, customs (conditions), business conditions.

MODELI RASPODJELE PUTOVANJA U SISTEMIMA JGP-A

SAŽETAK: Savremene metode planiranja saobraćaja u gradovima neraskidivo su, od samog nastanka, povezane sa primjenom računarske tehnologije. Bez upotrebe računara ne bi bilo moguće obraditi i analizirati ogromnu količinu podataka koji se prikupljaju za potrebe saobraćajnih istraživanja. Takođe, razvoj i primjena različitih modela i simulacionih procesa u analizi i prognozi saobraćaja može se na zadovoljavajući način obaviti jedino upotrebom računara. Brži i moćniji računari dostupni svima i jednostavnije programiranje, pospješili su razvoj različitih pristupa istim problemima koji su kao rezultat dali veliki broj alternativnih modela i postupaka koji se mogu koristiti u različitim fazama planiranja saobraćaja. Poseban značaj primjena savremene računarske tehnologije ima u oblasti razvoja i primjene modela putovanja na mreži linija javnog gradskog prevoza – JGP-a.

Modeli raspodjele putovanja na mreže JGP-a, kako sa teoretskog tako i sa praktičnog stanovišta, iz više razloga predstavljaju jednu od najsloženijih formi saobraćajnih modela i kao takvi predstavljaju noviju oblast u planiranju saobraćaja. Osnovni problem kod razvoja i primjene ovih modela predstavlja adekvatna baza podataka vezanih za prostornu i vidovnu raspodjelu putovanja, kao i izbor mjerodavnog – vršnog opterećenja na osnovu kojeg se dimenzionišu prevoznici kapaciteti u sistemu JGP-a. Uobičajeni postupak za prikupljanja ovih podataka sprovodi se putem obimnih anketa koje iziskuju značajna finansijska sredstva i složenu organizaciju.

KLJUČNE RIJEČI: planiranje, simulacioni proces, model, mreže, kapacitet, vršno opterećenje.

1. Uvod

Kada su u pitanju obilježja putnika može se reći da izbor vida prevoza uglavnom (ako ne i isključivo) zavisi od dohotka, jer domaćinstva sa većim dohotkom imaju i viši stepen motorizacije (više automobila na raspolaganju) i viši stepen korišćenja automobila. U današnjim uslovima, mogućnost slobodnog izbora prevoznog sredstva nemaju sve strukture stanovništva, jer pojam slobodnog izbora podrazumeva postojanje više mogućnosti da se jedno putovanje obavi određenim pravcem u željeno vrijeme. Slobodan izbor odgovarajućeg vida prevoza podrazumeva najčešće posedovanje sopstvenog vozila, izvesno poznavanje sistema saobraćajnica, postojanje parkirališta u blizini polazišta i odredišta prevozne potrebe i postojanje sistema javnog prevoza na relativno bliskom rastojanju od polazišta i odredišta putovanja, poznavanje mreže linija javnog prevoza, reda vožnje, sistema naplate prevoza i pouzdanosti intervala nailaska vozila. Ovde može biti i više podistema javnog prevoza ili više linija svakog od njih, što povećava mogućnost izbora.

Da li će korisnik realizovati svoju prevoznu potrebu određenim sistemom zavisi od sledećih faktora: informisanosti, pristupačnosti, ušteda u vremenu, udobnosti i pogodnosti, individualnih sklonosti i društvenog prestiža, troškova, bezbednosti.

Korisnici prevoza ocenjuju da većoj uštedi u vremenu doprinosi kratak interval između vozila i brzina prevoza u najopštijem smislu, naročito dostupnost sredstava putničkog prevoza. Motiv za što kraćim vremenom, najizraženiji je kod onih koji svakodnevno putuju

od zone stanovanja do zone rada. Zahtjevi korisnika prevoza kad je u pitanju ušteda u vremenu, koju treba da ostvari odgovarajući vid prevoza, odnose se na ukupno skraćanje putovanja, koje se može podeliti na:

- skraćanje rastojanja koje korisnik prevoza prepešači do stanice, odnosno parkirališta;
- skraćanje vremena čekanja na stanici;
- skraćanje vremena potrebnog za prevoz;
- skraćanje vremena presjedanja i
- skraćanje vremena na kraju putovanja, računajući do cilja.

Udobnost i pogodnost prevoza značajni su faktori koji utiču na opredeljenje korisnika pri izboru načina prenošenja. Udobnost kao potreba i zahtjev korisnika prevoza može se sagledati sa psihološkog i fiziološkog aspekta, pa će opredeljenje za određeni vid prevoza zavisiti od toga kako je rešeno pitanje provetranosti, toplotna izolacija i grejanje vozila kao i pitanje ukrcavanja i iskrcavanja putnika, koji je stepen čistoće, potresa, buke i mogućnosti psihičkog stresa u vozilu, kolika je širina sedišta, da li postoji odgovarajući prostor za noge putnika koji sede, u kojoj meri je sedište prilagođeno telesnim karakteristikama putnika, kakva je dostupnost prevoznih sredstava, može li se smestiti ručni prtljag i dr. Štaviše, korisnici prevoza pridaju znatnu važnost i nekim faktorima iz domena organizacije prevoza: presjedanja iz vozila u vozilo, redovnost i tačnosti prevoza, način informisanja, naplate i kontrole karata i sl.

Za savremenog čoveka u velikoj meri karakteristično je nastojanje da „iskoči iz koloseka“ prosečnog, uobičajenog i svakodnevnog. Čovek se danas trudi da okolinu uveri u svoju individualnost onim što poseduje i čime se profesionalno bavi. Putnički automobil u vlasništvu i korišćenje ovog vida prevoza, još uvek su simbol društvenog prestiža i pokazatelj materijalnog položaja i važnosti pojedinca, pruža osećaj nezavisnosti u vremenu i prostoru, a kod pojedinca zadovoljava iskonsku želju da se upravlja sistemom koji se pokorava komandama, čime se stiče osećaj moći. Prednosti individualnog prevoza onako kako ih vide korisnici moraju se imati u vidu pri proceni važnosti i utvrđivanju redosleda pojedinih faktora koji utiču na izbor prevoznog sredstva. Što se tiče sredstava javnog masovnog prevoza, neke operativno-tehničke prednosti mogu formirati sklonosti korisnika prema pojedinim vidovima ovog prevoza.

Šinski prevoz po pravilu omogućuje udobnije putovanje od autobusnog koji koristi saobraćajnice sa ostalim saobraćajem. Prevoz je naročito udoban na linijama metroa i lakih šinskih sistema čije se trase ne ukrštaju u nivou. U gusto naseljenim područjima, komercijalna brzina šinskog sistema veća je od brzine kojom se kreću putnička vozila. Korisnici prevoza bolje se snalaze na zgusnutoj mreži metro linija nego na razgranatoj mreži autobuskih i tramvajskih linija. Štaviše, sistem informisanja putnika može se pojednostaviti i učiniti razumljivijim na linijama metroa i lakih šinskih sistema. Čak i putnici koji ne koriste redovno ove linije, mogu se brzo i sa lakoćom upoznati sa mrežom linija, prevoznom uslugom i tarifnom strukturom, čime se ispunjava uslov informisanosti korisnika.

Prednosti autobusnog prevoza ogledaju se u tome što ovaj vid prevoza, zbog veće gustine i elastičnosti linija, omogućuje pristup i manjim stambenim i radnim zonama. Prava autobuske linije može se lako izmeniti i na taj način izbeći zastoje nastali u saobraćaju. U vozilu je, najzad vozač kome se putnici mogu obratiti za potrebnu informaciju.

Sa stanovišta korisnika, prevozna alternativa za isključivo korišćenje putničkog automobila kao vida prevoza je tzv. „Park and Ride“ sistem, kombinovano korišćenje automobila i metroa ili lakog šinskog sistema, naročito u slučajevima kada je putovanje prema centru ili gusto naseljenom gradskom području neophodno obaviti u vršnom satu. Tada se sopstvenim vozilom (umesto peške) dođe do najpogodnije stanice masovnog prevoza i tu izvrši presjedanje.

Novi vidovi javnog masovnog prevoza („kabinska železnica“), mogu se po ostvarenoj brzini, udobnosti putovanja i sistemu za obaveštavanje putnika meriti sa učinkom metroa ili lakog šinskog sistema. Automatizacijom sistema javnog prevoza postižu se kratki intervali između vozila čak i vanvršnih perioda tako da se prevoz može koristiti stalnim ritmom u toku čitavog dana. Ovi sistemi imaju znatno manji kapacitet i teško se mogu formirati složene mreže linija tako da nisu ozbiljni konkurenti postojećim klasičnim sistemima.

Kodiranje mreže JGP-a mnogo je složenije nego što je to slučaj kod uličnih i putnih mreža. Opterećenje mreže najčešće se izražava u broju putnika / sat, a za kapacitet dionice se uzima kapacitet podsistema JGP-a na toj dionici. Najvažniji elemenat prilikom raspodjele putovanja (opterećivanje) je utvrđivanje impedanse (otpora) svake moguće putanje između para zona (izvora i cilja) pomoću mnogobrojnih pokazatelja. Generalno pravilo je da od ukupnih transportnih zahtjeva, manji otpor putanje omogućava privlačenje većeg broja putovanja na sebe. Za razliku od putovanja putničkim automobilom, kod putovanja JGP-a postoji još jedan pokazatelj koji komplikuje izračunavanje otpora, a to je mogućnost presjedanja kako sa linije na liniju, tako i sa transportnog podsistema na transportni podsistem. Zbog velikog broja pokazatelja koji utiču na odabir putanje, oni se dele na pet kategorija: vremenski pokazatelji, dužinski pokazatelji, pokazatelji učestanosti, pokazatelji troškova, izvedeni pokazatelji.

2. Vremenski pokazatelji

U nastavku će se definisati svi vremenski pokazatelji čije su jedinice mere izražene u minutama (Tabela 1).

Tabela br.1: Vremenski pokazatelji [min]

Oznaka	Pokazatelj	Opis
AT	Vrijeme pristupa	Vrijeme pešačenja od izvorne adrese do početnog stajališta
ET	Vrijeme izlaza	Vrijeme pešačenja od krajnjeg stajališta do ciljne adrese
OWT	Vrijeme čekanja	Vrijeme čekanja na polaznom stajalištu
TWT	Vrijeme presjedanja	Vrijeme čekanja na presjedačkom
	Vrijeme vožnje u vozilu	Vrijeme vožnje u vozilima JGP uključujući tu i vrijeme zadržavanja vozila na stajalištima
TS	Vrijeme vožnje u podsistemu	Vrijeme vožnje u vozilima JGP-a u zavisnosti od transportnog podsistema(npr.: autobusima)
WT	Vrijeme pešačenja na presjedanju	Vrijeme pešačenja u slučaju presjedanja
JT	Vrijeme putovanja	Ukupno vrijeme putovanja od izvorne do ciljne adrese
RT	Vrijeme vožnje	Ukupno vrijeme putovanja od početnog do krajnjeg stajališta
PJT	Doživljeno vrijeme putovanja	Doživljeno ukupno vrijeme putovanja od izvorne do ciljne adrese

Pri tome, važe sljedeći obrasci:

$$JT = AT + OWT + IVT + TWT + WT + ET$$

$$RT = IVT + TWT + WT$$

$$PJT = f(AT, ET, OWT, TWT, RT, WT)$$

3. Dužinski pokazatelji

U nastavku će se definisati svi dužinski pokazatelji čije su jedinice mere izražene u metrima (Tabela 2).

Tabela br. 2: Dužinski pokazatelji [m]

Oznaka	Pokazatelj	Opis
AD	Dužina pristupa	Dužina pešačenja od izvorne adrese do početnog stajališta
ED	Dužina izlaza	Dužina pešačenja od krajnjeg stajališta do ciljne adrese
IVD	Dužina vožnje u vozilima	Dužina vožnje u vozilima
DS	Dužina vožnje u podsistemu	Dužina vožnje u vozilima JGP-a u zavisnosti od transportnog podsistema(npr.: autobusima)
WD	Dužina pešačenja na presjedanju	Vrijeme pešačenja u slučaju presjedanja
JD	Dužina putovanja	Ukupna dužina putovanja od izvorne stanice do ciljne adrese
RD	Dužina vožnje	Ukupna dužina putovanja od početnog do krajnjeg stajališta
DD	Direktna dužina	Direktno rastojanje između izvorne i ciljne adrese

Pri tome, važe sledeći obrasci:

$$JD = AD + IVD + WD + ED$$

$$RD = IVD + WD$$

4. Pokazatelj učestanosti

U nastavku će se definisati svi pokazatelji učestanosti (Tabela 3).

Tabela br. 3: Pokazatelji učestanosti

Oznaka	Pokazatelj	Opis
NT	Broj presjedanja	Broj presjedanja
SF	Broj mogućih putovanja	Broj mogućih putovanja između dvije zone (broj polazaka/vremenski interval)

5. Pokazatelj troškova

U nastavku će se definisati svi pokazatelji troškova koji se izražavaju u novčanim jedinicama (Tabela 4).

Tabela br.4: Pokazatelji troškovi [novčana jedinica]

Oznaka	Pokazatelj	Opis
FA	Cena putovanja	Cena jednog putovanja od izvorne do ciljne zone

6. Izvedeni pokazatelji

U nastavku će se definisati izvedeni pokazatelji koji se dobijaju kao rezultat kombinacije svih prethodno navedenih pokazatelja (Tabela 5).

Tabela br. 5: Izvedeni pokazatelji

Oznaka	Pokazatelj	Opis
IMP	Funkcija otpora	Otpor putanje
JV	Brzina putovanja	Brzina putovanja između izvorne i ciljne zone
DV	Direktna brzina	Brzina putovanja u slučaju kretanja i direktnim rastojanjem
PS	Procenat vožnje po transportnom podsystemu	Procenat korišćenja pojedinog transportnog podsystema u zavisnosti od rastojanja koje se sa njim prelazi prilikom putovanja

Na osnovu svega rečenog, može se zaključiti da se modeli raspodjele putovanja na mrežama JGP-a koriste da bi se dobili sledeći podaci:

- podaci o broju putnika: broj putnika na liniji, broj putnika na dionici, broj putnika koji ulaze u vozila JGP-a, broj presjedanja ili broj putnika na stajalištu itd.;
- podaci o sistemu JGP-a: ukupno vrijeme putovanja na sistemu, ukupan broj presjedanja, ukupan transportni rad i ukupno transportno vrijeme na sistemu, itd.;
- podaci o redu vožnje: podaci o polascima i dolascima svakog individualnog putovanja na sistemu, itd.

7. Metod zasnovan na principima transportnog sistema

Metod zasnovan na principima transportnog sistema (*transport system-based procedure*) koristi princip „sve ili ništa“ prilagođen javnom prevozu putnika na taj način što putnici biraju najbržu putanju bez uzimanja u obzir reda vožnje i trase linija. U obzir se uzima samo vrsta transportnog sistema na nekoj dionici, jer on direktno utiče na brzinu putovanja. Rezultat omogućava uvid u strukturu prevoznih zahtjeva, što je idealno za planerske svrhe („idealna mreža linija“). Ovom metodu kao ulazni podaci nisu potrebni redovi vožnje ili mreža linija, što znači da osnovna mreža može sadržati samo: sve puteve i železničke pruge u mreži ili samo one dionice koje opslužuju linije javnog prevoza.

Zbog toga što se individualne linije ne uzimaju u obzir na mestima presjedanja nije potrebno definisati presjedačko vrijeme na stajalištima na kojima se presjeda, ali je moguće uključiti vrijeme presjedanja između različitih transportnih sistema (npr. između autobusa i voza). Naravno, ovaj metod ima najviše smisla u slučaju ako u sistemu JGP-a postoje različiti transportni sistemi.

7.1. Opis procedure

Traženje putanje sa najmanjim otporom za svaki izvor–cilj, par se sastoji u izračunavanju otpora putanje, koji se sastoji iz: vremena putovanja na dionici, presjedačkom vremenu za svaki transportni sistem, presjedačkom vremenu na specifičnim čvorovima.

Na dionicama preko kojih ide više transportnih sistema sa različitim vremenima putovanja, uzima se u obzir najkraće vrijeme putovanja. Ukupni prevozni zahtjevi između para izvorno ciljne zone, sabiraju se samo na jednu putanju koja ima najmanji otpor.

8. Metod zasnovan na principima linija JGP-a

Metod zasnovan na principima linija JGP-a (line-based procedure) idealan je za gradske mreže sa kratkim intervalima na linijama, gde koordinacija između polazaka u redu vožnje i nije toliko bitna. On omogućava dobijanje podatka o vremenima čekanja putnika prilikom presjedanja na presjedačkim stajalištima u zavisnosti od intervala na liniji na koju se presjeda. Njegova najveća prednost je što omogućava kratko računarsko vrijeme čak i za velike mreže. Ovaj metod sastoji se iz tri koraka: traženja putanja, izbora putanja, raspodjele na putanje.

8.1. Traženje putanja

Ovim korakom traže se sve moguće putanje između dvije saobraćajne zone, pri čemu one ne predstavljaju putanju već samo rutu, zato što ovaj korak ne uzima u obzir red vožnje.

$$IMP = IVT + TWT \times Fac1 + NT \times Fac2$$

gdje su:

IMP – Otpor putanje,

IVT – Vrijeme vožnje u vozilima JGP uključujući i vrijeme zadržavanja vozila na stajalištima,

TWT – Vrijeme čekanja na presjedačkom stajalištu (50 % od prosečnog intervala na liniji na koju se presjeda),

NT – Broj presjedanja,

Fac1, Fac2 – Podešavajući faktori.

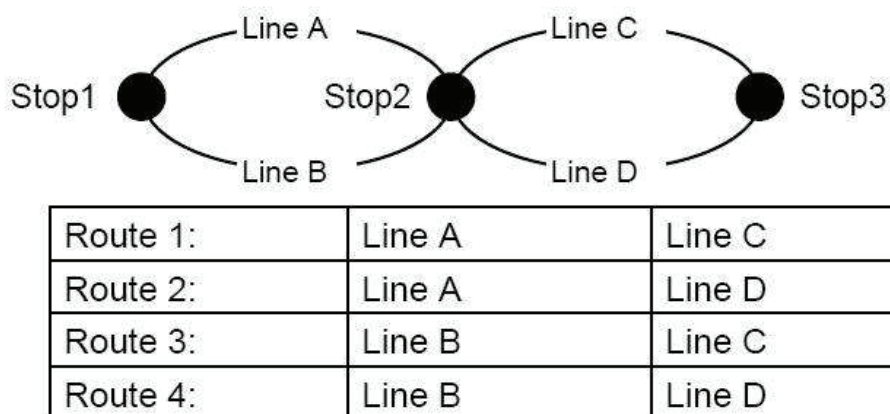
Za različite podešavajuće faktore Fac1 i Fac2 mogu se izračunavati i različite putanje.

Svaka putanja između dvije saobraćajne zone može da sadrži „n“ potputanja. Svaka potputanja se opisuje kao dio putanje pri čemu je to dio koji se odnosi na pješčenje ili na dio koji ne zahtjeva presjedanje. Prva i poslednja potputanja uvek su konektori (Tabela 6).

Tabela br. 6: Primjer mogućih potputanja

Podputanja	Izvorni čvor	Ciljni čvor	Linija
1	Zona „I“	Polazno stajalište	Konektor
2	Polazno stajalište	Presjedačko stajalište	Linija A
...	Presjedačko stajalište	Presjedačko stajalište	Linija B
n-1	Presjedačko stajalište	Završno stajalište	Linija C
n	Završno stajalište	Zona „J“	Konektor

Da bi se uzele u obzir i druge linije, kao npr. paralelne linije, procedura traženja putanja ispituje za svaku dionicu da li ima neka druga alternativna linija koja opslužuje tu dionicu bez presjedanja. Za svaku takvu nađenu alternativnu liniju, procedura generiše novu potputanja. Tako npr. novo kreirana putanja može imati ista presjedačka stajališta kao i stara, pri čemu se može odvijati drugim linijama (Slika 1). Sve ovako generisane putanje u proceduri traženja putanja uzimaju se u obzir u sledećem koraku izbora putanja.

Slika br. 1. Kombinacija mogućih potputanja između Stajališta 1 i Stajališta 2

8.2. Izbor putanje

Ovim korakom međusobno se upoređuju sve putanje koje su generisane u prvom koraku, pri čemu se brišu sve one koje imaju ekstremno neatraktivne putanje. Tako će na primjer putanja biti obrisana ako je:

- otpor putanje otpora putanje najkraće putanje x faktor + konstanta, ili
 - broj presjedanja na putanji minimalnog broja presjedanja + konstanta.
- Otpor putanje računa se pomoću parametara opisanih u sledećem koraku.

8.3. Raspodjela na putanje

Ovim korakom, uz pomoć funkcije otpora, porede se izabrane putanje iz prethodnog koraka i njima se pridodaju putovanja iz izvorno ciljne (IC) matrice. Izračunavanje otpora prilikom izbora putanje:

$$\text{IMP} = \text{PJT} \times \text{Fac1} + \text{FA} \times \text{Fac2}$$

gde su:

IMP – Otpor putanje,

PJT – Doživljeno ukupno vrijeme putovanja od izvorne do ciljne adrese,

FA – Cena jednog putovanja od izvorne do ciljne zone,

Fac1, Fac2 – Podešavajući faktori.

Ovdje treba dodati da srednje vrijeme čekanja na polaznom stajalištu i srednje vrijeme čekanja prilikom presjedanja putnika, zavise od intervala slijeđenja na liniji JGP-a (mHead) na koju putnici ulaze na polaznom stajalištu i stajalištu na kojem presjedaju:

1. srednje vrijeme čekanja na polaznom stajalištu = $A \times (\text{mHead})^E$,
2. srednje vrijeme čekanja na presjedačkom stajalištu = $A \times (\text{mHead})^E$
 - Sa $A=0,5$ i $E=1$, vrijeme čekanja će biti aproksimirano sa polovinom intervala slijeđenja,
 - Sa $A=1,5$ i $E=0,5$ dobija se funkcija kvadratnog korena koja bolje aproksimira vrijeme čekanja na polaznom stajalištu u slučaju kada su dugački intervali slijeđenja između vozila i kada putnici bolje poznaju red vožnje. Za vrijeme čekanja na presjedačkom stajalištu ove vrijednosti bolje aproksimiraju situaciju kada postoji koordinacija između redova vožnje za linije koje imaju dugačke intervale slijeđenja.

Raspodjela prevoznih zahtjeva na različite putanje zavisi od otpora samih putanja i računa se uz pomoć jednog od modela raspodjele putovanja. Pri tome, parametar opisuje osjetljivost putnika prema povećanju otpora na putanji na taj način što velika vrijednost ovog faktora znači da će se putanja sa malim otporom mnogo više koristiti nego ona sa velikim.

8.3. Metod zasnovan na principima reda vožnje

Metod zasnovan na principima reda vožnje (*timetable-based procedure*) idealan je za prigradske i železničke mreže, jer u obzir uzima egzaktne redove vožnji, gde su intervali između polazaka veliki i gdje je koordinacija između polazaka vrlo važna. Postoji tri tipa ove metode i to: Princip reda vožnje 1; Princip reda vožnje 2; Princip reda vožnje 3.

Prve dvije zasnovane su na istom algoritmu traženja konekcije između linija, ali sa različitim pristupom distribucije prevoznih zahtjeva za vrijeme presjedanja. Treća ima potpuno drugačiji pristup koji omogućava veliki broj alternativa. Mana ovog modela je što zahtjeva mnogo više računarskog vremena u odnosu na metod zasnovan na principima linija JGP-a, a i unos podataka je mnogo zahtjevniji, jer se prilikom unosa zahtjeva precizno vrijeme svakog polaska i dolaska na mreži. Međutim, sa druge strane, kao izlaz dobijaju se vrlo precizni rezultati svakog parametra.

8.4. Princip reda vožnje 1

Kod ove procedure metod pronalaženja najbolje putanje zasnovan je naročito na vremenima polaska i vremenima dolaska. Za različita vremena polaska, mogu se izračunati i različite najbolje konekcije između dvije saobraćajne zone, koje mogu biti različite u zavisnosti od linija JGP-a ili / i različitih presjedačkih stajališta, koje se mogu koristiti. U nekim slučajevima moguće je ostvariti nekoliko različitih konekcija u toku analiziranog perioda koje se međusobno upoređuju uz pomoć funkcije otpora koja raste pri svakom presjedanju kroz faktor presjedanja. Nizak faktor presjedanja favorizuje konekcije sa što kraćim vremenom putovanja, dok visok faktor presjedanja daje prednost konekcijama sa malim brojem presjedanja. Ova procedura podrazumeva da putnici nisu baš upoznati sa redom vožnje i da do svog polaznog stajališta manje više dolaze slučajno. Pošto putnik dođe do polaznog stajališta, on koristi prvu konekciju koja mu je u ponudi ne uzimajući u obzir ni jednu drugu iako bi ona druga možda bila i brža.

Traženje konekcija počinje od traženja svih mogućih vremena polazaka za putovanje od izvorne saobraćajne zone „i“. Vrijeme polaska zavisi od vremena polaska vozila JGP-a na linijama koje opslužuju stajalište, a koje je povezano preko konektora sa saobraćajnom zonom „i“. Za svako vrijeme polaska postupak traženja konekcija traži „najbolje“ putanje iz saobraćajne zone „i“ ka saobraćajnoj zoni „j“. Ovaj postupak pronalazi putanje sa najmanjim otporom kao „najbolje“ putanje. Otpor putanje meri se u minutama na sledeći način:

$$IMP = JT + NT \times Fac$$

gdje su:

IMP – Otpor putanje,

JT – Ukupno vrijeme putovanja od izvorne do ciljane adrese,

NT – Broj presjedanja,

Fac – Podešavajući faktor (faktor presjedanja).

Putanja sa najmanjim otporom reprezentuje konekciju zato što su poznati podaci o tačnom vremenu polaska i dolaska na polazno stajalište, kao i podaci o presjedačkim i krajnjem stajalištu. Ova procedura izračunava i upoređuje sve konekcije po redosledu kako bi se identifikovale i obrisale one koje su manje atraktivne. Samo povoljne konekcije izdvajaju se i koriste u sledećem koraku, a one nepovoljne se izbacuju prema sljedećim pravilima:

- ako je : $JT > \min JT \times Fac + C$ ili
- ako je : $NT > \min Nt + C$

Faktori (Fac) i konstante (C) određuju se od strane korisnika.

Svaka tekuća konekcija puni se putnicima koji dolaze na stajalište između vremena polaska prethodne konekcije i tekuće konekcije. Broj putnika i njihovo vrijeme dolaska na polazno stajalište dati su u matrici prevoznih zahtjeva i vremenskoj distribuciji putnika.

8.5. Princip reda vožnje 2

Kod ove procedure sve je isto kao kod procedure „Princip reda vožnje1“, osim što ova procedura podrazumeva da putnici imaju znanje o redu vožnje. Putnici sami biraju konekciju kojom će putovati, a izbor se zasniva na osnovu pokazatelja za svaku konekciju koji zavise

prvenstveno od vremena polaska. Tako npr. sporija konekcija će verovatno biti atraktivnija za studente koji moraju biti na nastavi u 8:00 (npr. polazak je u 7:00, a dolazak u 7:45, što znači da konekcija traje 45 min), u odnosu na bržu konekciju koja traje 30 minuta, ali je polazak u 8:00, a dolazak u 8:30. Ovo utiče na to da je način traženja i izbora konekcije identičan kao kod procedure „Princip reda vožnje1“, a razlika se jedino ogleda u načinu raspodjele prevoznih zahtjeva na konekcije.

8.6. Princip reda vožnje 3

Ovaj metod zasniva se na tzv. Branch&Bound algoritmu. On pretpostavlja da putnici posjeduju red vožnje i da ulaze u sistem JGP-a uzimajući u obzir samo polaske linija na polaznom stajalištu. Za svako izvorno ciljno putovanje ne traži se samo najbolja konekcija već se traži nekoliko mogućih konekcija. Pri tome, izračunava se otpor svake konekcije pomoću kojeg se pravi njihov međusobni raspored. Izračunavanje otpora prilikom traženja svake konekcije vrši se na sljedeći način:

$$\text{IMP} = \text{JT} \times \text{Fac1} + \text{NT} \times \text{Fac2} \times \text{TSysIMP} \times \text{Fac3}$$

gde su:

IMP – Otpor konekcije,

JT – Ukupno vrijeme putovanja od izvorne do ciljne adrese,

NT – Broj presjedanja,

TSysIMP – Otpor transportnog sistema (npr.: tarifa, komfor),

Fac1, Fac2, Fac3 – Podešavajući faktori.

Pri tome, nova nađena konekcija će biti obrisana u sljedećim slučajevima:

ako je: $\text{IMP} > \text{minIMP} \times \text{Fac} + \text{C}$, ili

ako je: $\text{JT} > \text{minJT} \times \text{Fac} + \text{C}$, ili

ako je $\text{NT} > \text{minNT} + \text{C}$

Ova pravila omogućavaju da se određene konekcije eliminišu i za vrijeme trajanja samog procesa traženja konekcija. Takođe, moguće je specificirati gornji limit za broj presjedanja u jednoj konekciji.

9. Zaključna razmatranja

U ovom radu došlo se do nekoliko zaključaka koji se odnose na modele putovanja javnim gradskim prevozom, a pre svega na modele raspodjele putovanja na mrežama JGP-a koji se koriste da bi se dobili sledeći podaci, a to su:

- Podaci o broju putnika: broj putnika na liniji, broj putnika na dionici, broj putnika koji ulaze u vozila JGP-a, broj presjedanja ili broj putnika na stajalištu itd.
- Podaci o sistemu JGP-a: ukupno vreme putovanja na sistemu, ukupan broj presjedanja, ukupan transportni rad i ukupno transportno vreme na sistemu, itd.
- Podaci o redu vožnje: podaci o polascima i dolascima svakog individualnog putovanja na sistemu, itd.

Pri tome, detaljnije su razmatrani modeli koji su prvenstveno namenjeni opterećivanju mreža JGP-a i to: Metod zasnovan na principima transportnog sistema, Metod zasnovan na principima linija JGP-a i Metod zasnovan na principima reda vožnje.

Model raspodjele putovanja u javnom prevozu koji je zasnovan na principu linija JGP-a, ima sljedeće karakteristike:

- Model uzima u obzir nekoliko putanja sa malim otporom gde se vreme čekanja na stajalištu prilikom presjedanja sa linije na liniju grubo izračunava preko prosečnog intervala polazaka na linijama.
- Koordinacija polazaka u redu vožnje ne uzima se u obzir.
- Broj presjedanja, vreme putovanja i vreme vožnje mogu se izračunati sa velikom tačnošću, ako sve linije imaju mali interval polazaka.
- Za većinu mreža javnog gradskog prevoza, potrebno računarsko vreme za ovu metodu mnogo je kraće od vremena potrebnog za metode zasnovane na principima reda vožnje. Ovo je naročito izraženo za mreže koje imaju konstantne intervale između polazaka na linijama. U mrežama koje imaju puno linija sa po jednim polaskom, vreme uštede je malo.
- Uzimajući u obzir da se prosečno vreme čekanja na polaznom stajalištu i prosečno vreme čekanja prilikom presjedanja izračunavaju preko prosečnog intervala polazaka na linijama, procedura omogućava dobijanje prosečnih rezultata samo u slučaju da je red vožnje takav da na linijama nema jednog polaska već da ih ima više, a još bolje sa fiksnim intervalima.
- Zbog toga što ova metoda ne uzima u obzir koordinaciju između polazaka po redu vožnje, ova metoda je dobra za javni prevoz u gradskim sredinama gde najčešće egzistira intervalski red vožnje. Iz istog razloga dobra je i za upoređivanje dva scenarija: prvog koji reprezentuje postojeće stanje sa redom vožnji koji je ovog trenutka u upotrebi i koji je poznat, sa drugim scenarijom, gde red vožnje još uvek nije poznat.
- Ova metoda nije pogodna za prigradske sredine i za prevoze koji se odvijaju na velikim daljinama, jer se oni obično odvijaju sa dugačkim intervalima gde su bitna uklapanja između polazaka.

Model raspodjele putovanja u javnom prevozu koji je zasnovan na Principu reda vožnje 3, ima sljedeće karakteristike:

- Model izračunava sve moguće konekcije u izabranom vremenskom periodu.
- Traženje konekcija uslovljeno je vrijednostima otpora konekcije,
- Vreme čekanja prilikom presjedanja, kao i koordinacija između polazaka u redu vožnje, uzima se u obzir.
- Svi parametri mogu se izračunati i u toku samog postupka traženja konekcija.
- Moguće je istovremeno tražiti konekciju sa najkraćim vremenom putovanja ili konekciju sa najmanjim brojem presjedanja.
- Prikazani model raspodjele putovanja realistično dočarava ponašanje putnika u JGP-u zato što putnici obično imaju neke informacije o redu vožnje i tada donose odluku o tome koju će konekciju izabrati.

- Ova procedura pogodna je kada se želi analizirati neki vremenski period (ceo dan ili nekoliko sati).

Model raspodjele putovanja u javnom prevozu koji je zasnovan na Principu reda vožnje 2, ima sljedeće karakteristike:

- Model izračunava „najbolje“ konekcije za sva moguća vremena polazaka u izabranom vremenskom periodu.
- Vreme čekanja prilikom presjedanja, kao i koordinacija između polazaka u redu vožnje, uzima se u obzir.
- Svi parametri mogu se izračunati u izabranom vremenskom periodu.
- Nije moguće istovremeno izračunati konekciju sa najkraćim vremenom putovanja i konekciju sa najmanjim brojem presjedanja.
- Prikazani model raspodjele putovanja realističnije dočarava ponašanje putnika u JGP-u u odnosu na model raspodjele putovanja zasnovanog na Principu reda vožnje 1. Obično putnici imaju neke informacije o redu vožnje pre polaska i tada donose odluku o tome koju će konekciju izabrati od ponuđenih. Kod modela raspodjele putovanja zasnovanog na Principu reda vožnje 1, putnici dolaze na stajalište slučajno i nemaju nikakvu predstavu o redu vožnje.

LITERATURA

- Banković, R. (1982). *Javni gradski putnički prevoz*. Beograd: Nučna knjiga.
- Banković, R. (1984). *Planiranje gradskog javnog putničkog prevoza*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Bogdanović, R. (2002). *Ka održivom gradu*. Beograd: Saobraćajni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Jovanović, N. (1990). *Planiranje saobraćaja*. Beograd: Saobraćajni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- „OPIUM“ – Operational Project for Integrated Urban Management. Project funded by the European Commission under the Transport RTD Programme of the 4TH Framework Programme.
- Opsenica, M. (2010). *Saobraćajni sistemi*. Niš: VŠSS.
- Overgaard, R. (1971). *Planiranje saobraćaja u gradovima* (prevod).
- Vračarević, R., Basarić, V. (2012) *Vidovna raspodjela putovanja: formalizacija ili strategija?*. Sombor: TES.
- Vračarević, R. (2012). *Osnove planiranja saobraćaja – skripta*. Novi Sad: FTN.
- Internet [www.people.hofstra.edu]

Željko Petrić
Šejla Hasanović

Summary

Modern methods of urban traffic planning have been inextricably linked to the application of computer technology since its inception. Without the use of computers, it would not be possible to process and analyze the vast amount of data collected for traffic research purposes. Also, the development and application of various models and simulation processes in traffic analysis and forecasting can only be satisfactorily accomplished through the use of computers. Faster, more powerful computers accessible to everyone and simpler programming have accelerated the development of different approaches to the same problems that have resulted in a large number of alternative models and procedures that can be used at different stages of traffic planning. The application of modern computer technology is of particular importance in the field of development and application of travel models on the network of public urban transport lines – UGP.

Models of distribution of journeys to UGP networks, both from a theoretical and practical point of view, represent for many reasons one of the most complex forms of traffic models and as such represent a newer area in traffic planning. The main problem in the development and implementation of these models is an adequate database related to the spatial and visual distribution of travel, as well as the selection of the relevant – peak load on the basis of which the transport capacities in the PPP system are dimensioned. The usual process for collecting this data is through extensive surveys that require significant funding and complex organization.

Key words: planning, simulation process, model, networks, capacity, peak load.

ISTRAŽIVANJE UPOTREBE SIGURNOSNOG POJASA NA PODRUČJU OPŠTINE TESLIĆ

SAŽETAK: U današnje vrijeme sve veći broj ljudi se odlučuje da bude aktivan učesnik u saobraćaju, odnosno da upravlja motornim vozilom. To više nije luksuz, ni privilegija povlašćenih, to postaje svakodnevna potreba i sastavni dio života.

Čovjek je najznačajniji, ali i najsloženiji činilac bezbjednosti saobraćaja. Istraživanja su dokazala da bezbjedno funkcionisanje saobraćaja velikim dijelom zavisi od ljudskog faktora, unutrašnjih izvora ponašanja i individualne reakcije na situacije sa kojima se vozač susreće na putu.

Korišćenje sigurnosnog pojasa na prednjim sedištima, smanjuje rizik od smrtnog stradanja za 40–50 %, dok za putnike na zadnjem sedištu taj procenat iznosi između 25–75 %.

U radu je prikazano istraživanje upotrebe sigurnosnog pojasa na području opštine Teslić.

KLJUČNE RIJEČI: saobraćajne nezgode, bezbjednost saobraćaja, sigurnosni pojas.

1. Uvod

Današnji razvoj civilizacije iskazao je veliku potrebu za razvojem saobraćaja, a posebno drumskog saobraćaja, koji kao ni jedan drugi vid saobraćaja, ne omogućava prevoz od „vrata do vrata“. To je jedan od razloga zašto se, u današnje vreme, smatra da je drumski saobraćaj jedan od osnovnih elemenata na kojima počiva svako savremeno društvo.

Novija istraživanja potvrdila su mnogobrojne i značajne faktore bezbjednosti saobraćaja. Većina faktora saobraćajnih nezgoda potiču od čovjeka, njegovih osobina kao regulatora ponašanja. Ta činjenica obavezuje da se čovjeku, najbitnijem učesniku u saobraćaju, najviše posveti adekvatna pažnja. Osnovna pretpostavka je da se učesnici u saobraćaju, posebno kandidati – vozači, nauče i osposobe za kvalitetno i bezbjedno učešće u saobraćaju, viši nivo znanja, veština, navika, i saobraćajne kulture.

Nova kultura u prevenciji saobraćajnih nezgoda na putevima inspirisana je obimom, prirodom i štetnim domašajima ovih pojava i postavlja nove zahtjeve kako u pogledu subjekata koji ovaj mehanizam treba da sačuvaju, tako i u pogledu sadržaja mjera društvene intervencije koju preduzimaju. Veliki značaj u ovom mehanizmu imaju auto-moto društva.

Sigurnosni pojasevi jedan su od elemenata zaštite vozača i putnika u motornim vozilima, namijenjeni zaštititi osoba prilikom sudara i iznenadnog zaustavljanja vozila. Korišćenje ugrađenih sigurnosnih pojaseva zakonska je obaveza svih vozača, putnika na prednjem i putnika na zadnjim sjedištima motornih vozila.

2. Upotreba sigurnosnog pojasa na području opštine Teslić

AMS RS i AMD u toku 2020. godine učestvovala su zajedno sa Ministarstvom saobraćaja i veza Republike Srpske, Ministarstvom unutrašnjih poslova Republike Srpske i Agencijom za bezbjednost saobraćaja Republike Srpske, u provođenju preventivne kampanje pod nazivom „Niti 1 nevezan pojas!“.

AMS RS i AMD vrše mjerenje upotrebe sigurnosnog pojasa kod korisnika vozila na osnovu međunarodne stručne metodologije. Na osnovu te metodologije mjerenja se vrše na lokacijama puteva u naselju i van naselja.

Cilj provođenja ove kampanje jeste povećanje upotrebe sigurnosnih pojaseva kod korisnika vozila. U određenom vremenskom periodu sprovedena je preventivna aktivnost, te je u tom periodu AMD „Teslić“ izvršilo postavljanje plakata i podjelu letaka u opštini Teslić. U okviru navedene kampanje AMS RS i AMD vršiče istraživanje upotrebe sigurnosnih pojaseva kod korisnika vozila i njihovih stavova o upotrebi sigurnosnog pojasa. Istraživanje se treba provesti na tačno zadatim lokacijama i u vremenskim intervalima u toku dana. Auto moto društva u toku brojanja treba da evidentiraju upotrebu / neupotrebu sigurnosnog pojasa kod vozača, suvozača (odrasli i djeca) i putnike na zadnjim sjedištima (odrasle i djecu) u putničkim automobilima.

Takođe u sklopu navedene kampanje AMD „Teslić“ izvršilo je i anketiranje vozača o upotrebi / neupotrebi sigurnosnog pojasa za vrijeme vožnje.

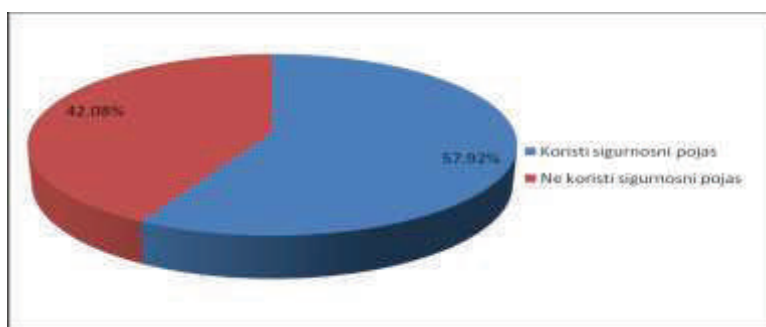
Istraživanje je sprovedeno 2020. godine. Zbog novonastale situacije u vezi sa COVIDOM, istraživanje je rađeno 1x (jedan puta) u toku godine. U prethodnim godinama, istraživanje je rađeno 2x (dva puta) u toku godine, prije i posle kampanje.

U sljedećoj tabeli (Tabela 1) dati su rezultati istraživanja upotrebe sigurnosnog pojasa kod vozača.

Tabela 1. Rezultati istraživanja upotrebe sigurnosnog pojasa kod vozača

	Broj	Procenat
Muških vozača:	600	81,2 %
Ženskih vozača:	139	18,8 %
Vezanih muških vozača:	319	53,2 %
Vezanih ženskih vozača:	109	78,4 %
Nevezanih muških vozača:	281	46,8 %
Nevezanih ženskih vozača:	30	21,6 %

Na sljedećoj slici (Slika 1) dijagramski je prikazana struktura upotrebe sigurnosnog pojasa kod vozača.

Slika 1. Struktura upotrebe sigurnosnog pojasa kod vozača

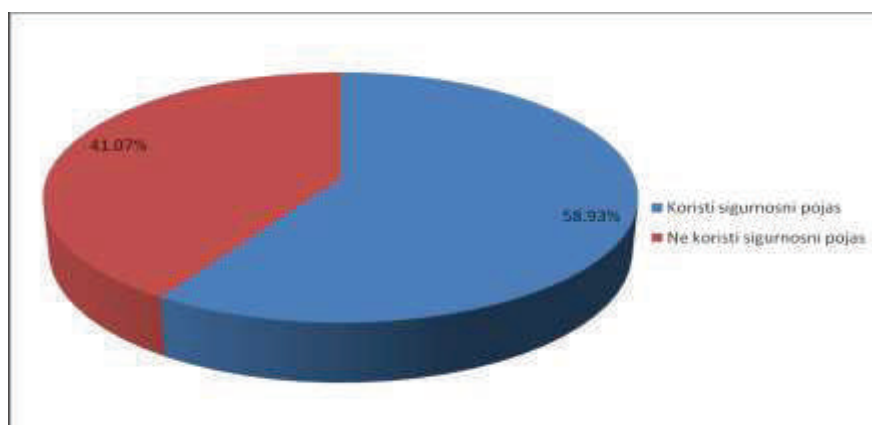
U istraživanju je učestvovalo 739 vozača (600 muških i 139 ženskih vozača). Prema rezultatima istraživanja, iz prethodne tabele, vidljivo je da 46,8 % muških vozača ne koristi sigurnosni pojas, dok je kod ženske populacije taj procenat skoro dvostruko manji i iznosi 21,6 %. U ukupnom uzorku vozača obuhvaćenim istraživanjem, od 739 vozača, njih 311 ili 42,08 % ne koristi sigurnosni pojas.

U sljedećoj tabeli (Tabela 2) dati su rezultati istraživanja upotrebe sigurnosnog pojasa kod suvozača.

Tabela 2. Rezultati istraživanja upotrebe sigurnosnog pojasa kod suvozača

Muških suvozača	97
Ženskih suvozača	124
Djece suvozača	3
Vezanih muških suvozača	44
Vezanih ženskih suvozača	86
Vezanih dječijih suvozača	2
Nevezanih muških suvozača	53
Nevezanih ženskih suvozača	38
Nevezanih dječijih suvozača	1

U istraživanju su učestvovala 224 suvozača (muški, ženski i djeca). Nevezanih suvozača bilo je 92 ili 41,07 %. Na sljedećoj slici (Slika 2) dijagramski je prikazana struktura upotrebe sigurnosnog pojasa kod suvozača.

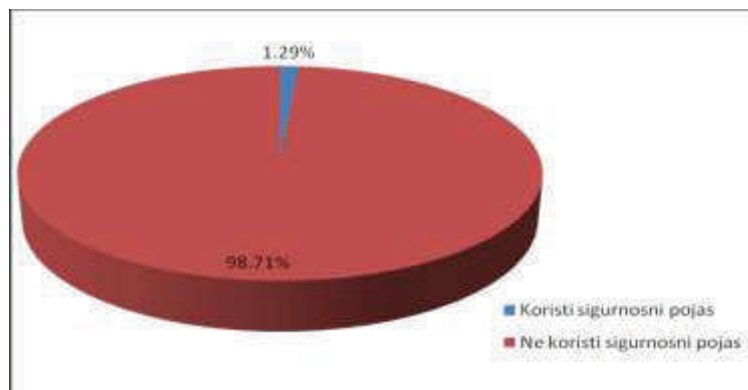
Slika 2. Struktura upotrebe sigurnosnog pojasa kod suvozača

U sljedećoj tabeli (Tabela 3) dati su rezultati istraživanja upotrebe sigurnosnog pojasa kod putnika na zadnjim sjedištima.

Tabela 3. Rezultati istraživanja upotrebe sigurnosnog pojasa kod putnika na zadnjim sjedištima

Muških putnika na zadnjem sjedištu	21
Ženskih putnika na zadnjem sjedištu	34
Dječijih putnika na zadnjem sjedištu	23
Vezanih muških putnika na zadnjem sjedištu	0
Vezanih ženskih putnika na zadnjem sjedištu	0
Vezanih dječijih putnika na zadnjem sjedištu	1
Nevezanih muških putnika na zadnjem sjedištu	21
Nevezanih ženskih putnika na zadnjem sjedištu	34
Nevezanih dječijih putnika na zadnjem sjedištu	22

U istraživanju su učestvovala 78 putnika na zadnjim sjedištima (muški, ženski i djeca). Nevezanih putnika na zadnjim sjedištima bilo je 77 ili 98,71 %. Na sljedećoj slici (Slika 3) dijagramski je prikazana struktura upotrebe sigurnosnog pojasa kod putnika na zadnjem sjedištu.

Slika 3. Struktura upotrebe sigurnosnog pojasa kod putnika na zadnjim sjedištima

3. Zaključna razmatranja

Saobraćajne „nezgode“ nisu „nesreće“, tj. stradanje u saobraćaju nije slučajno, već je rezultat sistemskih grešaka i nerada. Trend porasta broja poginulih i povređenih u saobraćaju može se promjeniti dobro organizovanim radom i sprovođenjem dobro osmišljenih i koordiniranih mjera. U starosnoj grupi od 5 do 44 godine, povrede u saobraćaju predstavljaju jedan od tri vodeća uzroka smrti. Ukoliko ne budu preduzete neke efikasnije mere, posljedice saobraćajnih nezgoda će postati peti vodeći uzrok smrti u svijetu i rezultiraće brojem od oko 2.400.000 smrtnih slučajeva godišnje.

Pojas je konstruisan tako da prelazi preko najčvršćih delova tela – ramena i karličnog pojasa. Poznato je da se prilikom sudara opterećenje vozača i putnika povećava i do 20 puta. Na taj način putnik sa zadnjeg sedišta može da povredi vozača ili suvozača na prednjem

sjedištu, nezavisno od toga da li oni koriste pojas ili ne. Zato je važno da pojas koriste svi putnici u vozilu.

Korišćenje sigurnosnog pojasa na prednjim sjedištima, smanjuje rizik od smrtnog stradanja za 40–50 %, dok za putnike na zadnjem sjedištu taj procenat iznosi između 25–75%.

Za potrebe ovog rada izvršeno je istraživanje korišćenja sigurnosnih pojaseva u naseljenom mjestu. U istraživanju je učestvovalo 739 vozača (600 muških i 139 ženskih vozača). Prema rezultatima istraživanja, vidljivo je da 46,8 % muških vozača ne koristi sigurnosni pojas, dok je kod ženske populacije taj procenat skoro dvostruko manji i iznosi 21,6 %. U ukupnom uzorku vozača obuhvaćenim istraživanjem, od 739 vozača, njih 311 ili 42,08 % ne koristi sigurnosni.

LITERATURA

- Dragač, R. (2012). *Metodika izvođenja teorijske obuke upravljanja automobilom*. Beograd.
- Lipovac, K., Milojević, B., Tešić, M. (2018). *Priručnik za jačanje kapaciteta jedinica lokalne samouprave iz oblasti bezbjednosti saobraćaja*.
- Cerovac, V. (2001). *Tehnika i sugrnost prometa*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet prometnih znanosti.
- Zakon o osnovima bezbjednosti saobraćaja na putevima Bosne i Hercegovine, *Službeni glasnik Republike Srpske*, br. 96/2006, 04. 10. 2006.

Gordana Aleksić, M.Sc.
Mladen Klječanin, M.Sc.

SURVEY FOR THE USE OF SEAT BELTS IN THE MUNICIPALITY OF TESLIĆ

Summary

Nowadays, an increasing number of people decide to be an active participant in traffic, ie to drive a motor vehicle. It is no longer a luxury, nor a privilege of the privileged, it becomes an everyday need and an integral part of life.

Man is the most important, but also the most complex factor in traffic safety. Research has proven that the safe functioning of traffic largely depends on the human factor, internal sources of behavior and individual reaction to situations that the driver encounters on the road.

Using a seat belt in the front seats reduces the risk of death by 40–50 %, while for rear seat passengers this percentage is between 25–75 %.

The paper presents a research on the use of seat belts in the Municipality of Teslić.

Key words: traffic accidents, traffic safety, seat belt.

Mr Mevludin Omerčić, dipl. inž. saob.

Saobraćajna i elektro škola, Doboj, BiH

Gordana Blagojević, dipl. inž. saob.

Saobraćajna i elektro škola, Doboj, BiH

UDC: 04(343.6)(656.1)

Stručni članak

UTICAJ LJUDSKOG FAKTORA NA STANJE BEZBIJEDNOG ODVIJANJA SAOBRAĆAJA

SAŽETAK: Saobraćajne nezgode se dešavaju svakodnevno. Veliki je broj faktora koji utiču na bezbjednost saobraćaja i dovode do nastanka saobraćajne nezgode i svih ostalih negativnih posljedica koje proističu iz saobraćajnih nezgoda. Čovjek je najznačajniji faktor koji utiče na bezbjednost saobraćaja. Čovjek je direktan učesnik u saobraćaju, što kao pješak i biciklista gde je najugroženiji ili kao vozači vozila, odnosno kao putnici tih vozila. Jedan od najznačajnijih faktora koji trenutno utiču na psihofizičku sposobnost vozača jeste alkohol. Konzumiranjem raznih alkoholnih pića čovjek u svoj organizam unosi alkohol probavnim taktom. Kao i većina drugih narkotika alkohol dovodi do uzbuđenja, a zatim i do paralize nervnog sistema. Ovo ima kao posledicu smanjenje pažnje, jer je alkoholisan vozač opasan i nesposoban za normalno učešće u saobraćaju. Droga predstavlja opasnost koja vrebava po vozače, pa je zato korišćenje, odnosno uživanje droge zabranjeno. Pod dejstvom droge vozači se osjećaju zadovoljno, euforični su, veseli, ne mare za teškoće, agresivno se ponašaju, a dolazi i do halucinacije i gubljenja kontrole u ponašanju.

KLJUČNE RIJEČI: bezbjednost saobraćaja, prekoračenje brzine, upotreba alkohola i narkotika.

1. Uvod

Automobilska industrija je sigurno jedna od glavnih pokretačkih snaga svjetske ekonomije i vrlo često zbog globalizacije u autoindustriji ostali bezbjednosni elementi saobraćaja bivaju zapostavljeni. Većina istraživača saglasna je da se kod automobila moraju uskladiti tehnički zahtjevi na bazi svjetskih standarda, i to razvijanjem tehničkih normativa koji će doprinijeti većoj bezbjednosti vozila, učesnika u saobraćaju, i smanjiti broj saobraćajnih nezgoda.

Postavlja se pitanje zašto čovjek pravi toliko grešaka u vožnji. U toku vožnje, čovjek mora da se osloni na tri nepostojane mentalne funkcije: percepciju, pažnju i pamćenje. U toku vožnje vozači dobijaju pravu "oluju" informacija. Najveći dio njih predstavljaju vizuelni inputi: sam put, druga vozila, pješaci, saobraćajni znakovi, pejzaž i sl. Štaviše, vozač može da procesuirati i informacije iz drugih izvora, kao što je auditivni input (slušanje radija, razgovor mobilnim telefonom, razgovor sa putnikom u vozilu) ili interni input (prisjećanje željenog pravca kretanja ili planiranje događaja koji nisu u vezi sa vožnjom).

Saobraćajne nezgode se dešavaju svakodnevno. Veliki je broj faktora koji utiču na bezbjednost saobraćaja i dovode do nastanka saobraćajne nezgode i svih ostalih negativnih posljedica koje proističu iz saobraćajnih nezgoda.

Bezbjednost drumskog saobraćaja je novi ozbiljan problem na globalnom nivou. Povrede u saobraćaju su jedan od tri vodeća uzroka smrti u starosnom dobu od pete do četrdeset četvrte godine. Ukoliko u skorijoj budućnosti ne budu preduzete neke efektivnije mjere, saobraćajne nezgode će postati peti vodeći uzrok smrti u svijetu i imaće za posledicu procenjenih 2,4 miliona smrtnih slučajeva u jednoj godini.

2. Uticaj nedozvoljene brzine na bezbjednost saobraćaja

Čovjek u ulozi vozača opaža složenu stvarnost u saobraćajnim okolnostima koje uslovljavaju najviše nivoe svih psihofizičkih i emocionalnih angažovanja. Upravljanje vozilom u uslovima intezivnog saobraćaja u kojem dominira brzina i snaga vozila naročito uslovljava snažno emocionalno doživljavanje i reagovanje koje ima povratne refleksije (uticaj) na efikasnost reagovanja, na sopstvenu bezbjednost u vožnji i bezbjednost drugih učesnika u saobraćaju.

Dugoročna promjena stava vozača prema prekoračenju brzine zavisi od ocjene rizika vozača da će prekršaj prekoračenja brzine biti snimljen. Za značajno povećanje rizika od kažnjavanja je neophodno i veće ulaganje u resurse nadzora. Javnost podržava primjenu kontrole koja se odnosi na predupređivanje prekoračenja brzine, posebno u naseljenim oblastima i u zoni škola i mjestima gdje se nalaze djeca. Efikasnost kontrole snimanjem i sankcionisanjem prekršaja prekoračenja brzine daje najbolje rezultate ako:

- vozači vjeruju da se ona sprovodi;
- podrazumijeva izricanje adekvatnih sankcija;
- se primjenjuje generalno, a ne samo u određenim periodima i na određenim lokacijama
- ako vozači ne mogu da znaju kada se kontrola sprovodi, a kada ne.

Kada je riječ o posljednjem navedenom uslovu, potrebno je uravnotežiti kampanju podizanja nivoa svijesti o prinudi sa omogućavanjem vozačima da precizno predvide mjesto i vreme sprovođenja kontrole. Javno se oglašava sprovođenje kontrole na određenim putevima, tokom određenih dana, preko sredstava mas-medija, bez objavljivanja tačnih mjesta na kojima će se nalaziti službenici policije. Na taj način će se vozači koji prate sredstva mas-medija uzdržavati od pravljenja prekršaja, ali će se isti efekat primijeniti i na ostale učesnika u saobraćaju. Vremena i lokacije vršenja kontrole bi trebalo da u dovoljnoj mjeri variraju, kako vozači ne bi smatrali da mogu da izbjegnu otkrivanje. Povećan publicitet kampanja kontrole dovodi i do povećanja podrške javnosti, čime se vozačima uliva osjećaj fer odnosa. Objašnjavanje razloga za sprovođenje kontrole na određenim lokacijama (npr. veliki broj nezgoda, ili žalbi građana), takođe dovodi do porasta podrške. Kontrolu bi trebalo sprovesti na problematičnim, kao i na nasumično izabranim lokacijama, kako bi se maksimizirao efekat odvratanja. Nepokretna, označena policijska vozila su efikasnija od označenih policijskih vozila u pokretu, kada je riječ o smanjenju brzine.

Kontrola od strane policije je previše skupa da bi se sprovodila bez prestanka, a brzo gubi na efikasnosti ako nije ubjedljiva vozačima. Intenzivna kontrola poštovanja ograničene brzine daje dobre efekte. Kad ona izvrši pozitivan uticaj na smanjenje prekoračenja brzine, pravi se manji broj prekršaja pa se tad policija može premještati na druge lokacije. Kad se policija premjesti na druge lokacije i kad to otkriju vozači, tad se situacija vrlo brzo vraća na prvobitnu. Znatno veći efekat u prinudi postiže se postavljanjem kutija sa kamerama kojima se stalno vrši snimanje (bilježenje) prekršaja (Slika 1). Informaciju o tome da li je uvijek i kad je u kutiji instalirana kamera vozači ne smiju da znaju da bi zastrašivanje njenim postojanjem imalo veći efekat. Na ovaj način sa manjim brojem kamera pokriva se veći broj mjesta na kojima se vrši nadzor u poštovanju ograničenja brzine.

Slika 1. Mjerenje brzine stacionarnim radarom i ručnim laserskim radarom

2.1. Hapšenje najtežih prestupnika

Kao jedan od metoda za promjenu stava javnosti prema prekoračenju brzine, u nekim zemljama, u okviru najnovijeg regulisanja saobraćaja, uvedeno je lišenje slobode najtežih prestupnika u saobraćaju (lica koja se kreću mnogo većom brzinom od dozvoljene), umjesto pukog novčanog kažnjavanja. Cilj je bio da se prenese jaka poruka na sve učesnike u saobraćaju da vožnja nedozvoljenom brzinom predstavlja opasan prekršaj, a ne bezopasnu tehničku grešku.

U zakonima o osnovama bezbjednosti saobraćaja BiH, Srbije i drugih država iz okruženja, najteži saobraćajni prekršaji kažnjavaju se i kaznom zatvora. Za napred navedene prekršaje ZoOBS-a na putevima Srbije predviđena je kazna zatvora od najmanje 15 dana i dodjela 14 kaznenih poena, a ako se prekršajem izazove saobraćajna nezgoda izriče se kazna zatvora od najmanje 45 dana i dodjeljuje 16 kaznenih poena. Ovakvo oštro sankcionisanje prekršaja koji se čine prekoračenjem dozvoljene brzine ukazuje se na opasnost i posledice koje mogu da proisteknu iz takvog nepropisnog ponašanja.

OPIS PREKRŠAJA	Iznosi kazni u BiH (u KM)
Upravljanje vozilom za koje vozač ne posjeduje vozačku dozvolu	nevezivanje pojasa 30
Vožnja sa više od 2 promila alkohola u krvi (potpuna alkoholisanost)	prolazak na crveno 100
Upravljanje vozilom za vrijeme isključenja iz saobraćaja	preticanje preko pune linije 40 - 100
Vožnja za vrijeme zabrane upravljanja vozilom	vožnja bez upaljenih svetala 30
Prekoračenje brzine u naselju za više od 70 km/h	korišćenje mobilnog telefona 40
Prekoračenje brzine van naselja za više od 80 km/h	prekoračenje brzine u naseljenom mestu
Prekoračenje brzine van naselja za više od 70 km/h gradskim autobusom ili autobusom sa mjestima za stajanje	do 30 km/h 30 - 50
Prekoračenje brzine van naselja za više od 70 km/h autobusom sa priključnim vozilom za prevoz lica	preko 30 km/h 100
Prekoračenje brzine za više od 50 km/h u zoni usporenog saobraćaja	prekoračenje brzine van naseljenog mesta
Prekoračenje brzine za više od 60 km/h u Zoni 30 i Zoni škole	do 50 km/h 30 - 50
	preko 50 km/h 100
	1 evro = 1,95 KM; 1KM = 45 dinara

Slika 2. Vrste prekršaja u BiH

3. Uticaj korišćenja alkohola na bezbjednost saobraćaja

Trezan vozač vidi saobraćajni znak na 140 metara udaljenosti, dok alkoholisan na svega 118 metara. Zbog usporenosti refleksa i produženja psihičke sekunde, zaustavni put vozila kojim upravlja pripit vozač je znatno duži, a nesreće su zato češće.

Vozači dobro znaju da ne smeju voziti u pijanom i pripitom stanju, no manje su svesni da ni suvozač ne sme biti pijan. I za njega vredi dopuštena granica od 0,5 promila. Ako je osoba pijanija od toga, treba da se vozi na zadnjem sedištu. U suprotnom, prilikom rutinske kontrole saobraćaja vozač će morati da plati kaznu.

Vozači, motociklisti, biciklisti i svi drugi učesnici u saobraćaju moraju znati da se popijeni alkohol iz organizma sporo izlučuje. Potrebno je 6–12 h, a ponekad kod jačeg pijanstva i puna 24 časa, da bi alkohol potpuno nestao iz organizma. Obilno pijenje u kasnim večernjim časovima predstavlja veliku opasnost, jer i posle višečasovnog spavanja u krvi može zaostati nedozvoljena koncentracija alkohola. Mnogi vozači zbog toga nisu bili sposobni za bezbednu vožnju, pa im je vozačka dozvola i oduzimana.

U mamurluku posle pijenja svaki učesnik u saobraćaju oseća glavobolju, otežano zapaža i usporeno reaguje. Zato mamurni vozači često izazivaju udes.

Sva alkoholna pića su štetna i ugrožavaju bezbednost saobraćaja. Pogrešno je mišljenje da pivo nije škodljivo. Pivo pored koncentracije alkohola od 6% ima i blag uspavljajući efekat. Zato se ni pivo ni ostala alkoholna pića pre i za vreme vožnje ne bi smeli konzumirati. Voćni sokovi najbolje mogu osvežiti vozača, stimulisati nervni sistem i ojačati otpornost njegovog organizma.

Alkohol je otrov mozga i celokupnog nervnog sistema. Mali mozak je posebno izložen štetnom dejstvu alkohola, pa su ravnoteža i skladnost pokreta kod alkoholisanih osoba poremećeni. Motociklisti i biciklisti u pijanom stanju osetljivi su na poremećaj ravnoteže, koji neminovno dovodi do krivudave vožnje i najčešće završava padom.

4. Uticaj korišćenja opojnih droga na bezbijednost saobraćaja

Vožnja pod uticajem narkotika predstavljala je ogroman problem za sigurnost saobraćaja, ali policija nije imala mogućnost dokumentovati takve slučajeve zbog nepostojanja opreme za testiranje narkotika. Utvrđivanje činjenice da li se vozač koji upravlja određenim motornim vozilom nalazi pod dejstvom opojnih droga, provjera, potvrđivanje date sumnje provodi se uz pomoć testera koje nadležna ministarstva unutrašnjih poslova u FBiH posjeduju od oktobra mjeseca 2010. godine. Jedna od mjera prevencije korištenja narkotika u saobraćaju jeste i učestala policijska kontrola na cestama. Kontrola kao preventivno sredstvo ima za cilj da ponašanje učesnika u saobraćaju zadrži u određenim normativno dozvoljenim okvirima. Puteve je potrebno „prekriti“ patrolama posebno u zonama i u vremenskim periodima visokog rizika kako bi preduzele sve što je sa aspekta saobraćaja potrebno, a to je ne samo otkrivanje saobraćajnih delikata već i stvaranje povoljnih uslova za njihovo sprječavanje. Policijski službenici ne samo kroz mjere kontrole i nadzora, već i kroz sankcionisanje potencijalno opasnih učesnika u saobraćaju utiču preventivno na sigurnost saobraćaja na putevima. „Po svojoj prirodi pozornička i patrolna djelatnost ima preventivno-represivni karakter i spada u najmasovnije, a može se slobodno reći i najvažnije djelatnosti koje vrše organi unutrašnjih poslova, odnosno policija.“ Prisustvo ovakvog vida policijske aktivnosti može izazvati kod prestupnika nesigurnost ili kolebanje da izvrši krivično djelo. Međutim, može i izazvati samo nesigurnost i kolebanje da izvrši krivično djelo na području gdje se nalazi patrola, stoga je potrebno postaviti što više policijskih patrola kako bi sva

područja bila obuhvaćena ovakvim aktivnostima, kao i mijenjati raspored raspoređivanja patrolne djelatnosti u odnosu na vrijeme, mjesto i učestalost sprovođenja kontrole.

Slika 3. Uređaj za kontrolu opojnih droga u saobraćaju

5. Zaključna razmatranja

Problem bezbjednosti saobraćaja na globalnom nivou je jedan od vodećih problema, sa kojim se susreću sve zemlje svijeta, počev od razvijenih, pa sve do nerazvijenih zemalja. Ključ uspjeha u svakoj oblasti, pa i u unapređenju bezbjednosti saobraćaja, ogleda se prvenstveno u uspješnom i preciznom definisanju postojećeg stanja, čime se stvara mogućnost za dostizanje postavljenih ciljeva.

Razvoj metoda analize saobraćajnih nezgoda na postojećoj mreži putnih pravaca svakako zauzima važnu ulogu u savremenom sistemu upravljanja bezbjednošću saobraćaja. Takođe, treba imati na umu da eksperti za bezbjednost saobraćaja permanentno donose odluke od kojih zavisi bezbjednost cjelokupne populacije koja učestvuje u saobraćaju.

Osobine vozača utiču na njegove postupke u rješavanju saobraćajnih situacija, pa se zato smatraju presudnim faktorom u bezbjednosti saobraćaja. Vozač tokom vožnje svojim čulima prima informacije koje se dešavaju na putu i zatim usklađuje svoje kretanje sa saobraćajnom signalizacijom i saobraćajnim propisima. Ljudski faktor u najvećem obimu doprinosi nastanku saobraćajnih nezgoda. Edukacijama i promjenom svijesti učesnika u saobraćaju uveliko bi se doprinjelo poboljšanju bezbjednosti saobraćaja.

U zavisnosti od različitih saobraćajnih situacija vozači se i drugačije ponašaju. Faktori koji prave razlike u ponašanju su individualne sposobnosti, karakterne osobine čoveka, njegovo zdravstveno stanje, starost, volja, moral, emocije, znanje, veštine, temperament, stepen obrazovanja.

Za razliku od alkohola, koji predstavlja dobro poznati faktor rizika u bezbednosti saobraćaja, vožnja pod dejstvom psihoaktivnih supstanci može se svrstati u jedan od nedovoljno poznatih, zanemarenih i potcenjenih problema u Bosni i Hercegovini.

LITERATURA

- Inić, M. (1997). *Bezbednost drumskog saobraćaja*. Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka, Univerzitet u Novom Sadu.
- Jovanov, G. (2011). *Bezbednost saobraćaja*. Beograd: Policijska akademija.
- Lipovac, K. (2008). *Bezbednost saobraćaja*. Beograd: Službeni list SRJ.
- Shope, J. i dr. (2001). *Predznaci kod adolescenata koji ukazuju na visoko rizično ponašanje kod mlađih i odraslih: korišćenje supstanci i roditeljski uticaji*, AAP, No 5.
- Vasiljević, J. (2009). *Vozači visokog rizika – doprinos istraživanju uzroka povećanog rizika kod ovih vozača*, (doktorska disertacija). Novi Sad: Fakultet tehničkih nauka.

Mevludin Omerčić, M.Sc.
Gordana Blagojević

**THE INFLUENCE OF THE HUMAN FACTOR
ON THE STATE OF SAFE TRAFFIC**

Summary

Traffic accidents happen on a daily basis. There are a number of factors that affect traffic safety and lead to a traffic accident and all other negative consequences arising from a traffic accident. Man is the most significant factor affecting traffic safety. Man is a direct participant in traffic, both as a pedestrian and a cyclist where he is most at risk, or as drivers of vehicles, or as passengers of those vehicles. One of the most important factors currently affecting the psychophysical ability of the driver is alcohol. By consuming various alcoholic beverages, a person enters alcohol into his or her body by digestive measures. Like most other narcotics, alcohol causes arousal and then paralysis of the nervous system. This has the effect of reducing attention, as the intoxicated driver is dangerous and incapable of normal traffic. Drugs are a danger to drivers and therefore the use or use of drugs is prohibited. Under the influence of drugs, drivers feel satisfied, they are euphoric, cheerful, do not care about difficulties, behave aggressively, and there are hallucinations and loss of control in behavior.

Key words: traffic safety, speeding, alcohol and narcotics use.

NEADEKVATNA PERCEPCIJA POJMA AUTONOMIJA VISOKOŠKOLSKIH USTANOVA SA PODRUČJA TUZLANSKOG KANTONA OD STRANE ČLANOVA AKADEMSKE ZAJEDNICE

SAŽETAK: Autonomija visokoškolskih ustanova kao princip visokog obrazovanja u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine propisana je Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, odnosno propisima entiteta i propisima Kantona unutar entiteta Federacija Bosne i Hercegovine.

Zakonom o visokom obrazovanju u Tuzlanskom kantonu u najvećoj mjeri preuzeo je rješenja Okvirnog zakona kada su u pitanju odredbe vezano za autonomiju visokoškolskih ustanova.

Princip autonomije visokoškolskih ustanova na području Tuzlanskog kantona definisan je na način kako bi se omogućilo nesmetano funkcionisanje visokog obrazovanja na području Tuzlanskog kantona.

Međutim, iako je princip autonomije visokoškolskih ustanova na području Tuzlanskog kantona u najvećoj mjeri usklađen sa odredbama Okvirnog zakona, u implementaciji visokog obrazovanja od strane članova akademske zajednice postoji pogrešna percepcija, odnosno pogrešno poimanje principa autonomije visokoškolskih ustanova, što može dovesti do posljedica u padu kvaliteta visokog obrazovanja na području Tuzlanskog kantona.

KLJUČNE RIJEČI: autonomija visokoškolskih ustanova, akademska zajednica, visokoškolske ustanove.

1. Uvod

U razvijenim zemljama suvremenog svijeta sistem visokog obrazovanja i naučnoistraživačka djelatnost predstavljaju snažnu pokretačku snagu za razvoj društva, intelektualnu bazu od posebne važnosti za države i unutardržavne društvene promjene. U kontekstu Bosne i Hercegovine, uloga i mjesto visokog obrazovanja još uvijek nije jasno definirana. Ustavne nadležnosti u području visokog obrazovanja koncentrirane su na kantonalnom nivou na području Federacije BiH, entitetskom nivou na području Republike Srpske, te nivou Brčko distrikta BiH (Hebib, 2017: 3–4).

Visoko obrazovanje kao dio obrazovnog sistema u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: BiH) propisano je Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini¹, kao i zakonima Kantona.²

Nadležnost BiH ogleda se u provođenju Okvirnog zakona o visokom obrazovanju i poslovima koordinacije u domenu razvoja visokog obrazovanja. Jedan od preduvjeta za jasnije definiranje i pozicioniranje visokog obrazovanja jesu promjene u okviru normativnog sistema, a sve s ciljem ostvarivanja strateških ciljeva u oblasti visokog obrazovanja izraženih u Deklaraciji evropskih ministara visokog obrazovanja iz Bolonje (1999)³.

¹ *Službeni glasnik BiH*, broj: 59/07 i 59/09).

² U Tuzlanskom kantonu oblast visokog obrazovanja uređena je Zakonom o visokom obrazovanju.

³ Bolonjska deklaracija – Evropsko područje visokoškolskog obrazovanja – Zajednička deklaracija evropskih ministara obrazovanja okupljenih u Bolonji 19. juna / lipnja 1999. godine. Evropski proces, zahvaljujući

Nadležnosti u oblasti visokog obrazovanja, sa ustavnopravnog stanovišta, mogu se podvesti pod pojam zajedničke, odnosno paralelne nadležnosti Bosne i Hercegovine s jedne, te kantona u Federaciji BiH, Republike Srpske i Brčko distrikta, s druge. Paralelna nadležnost (države i federalnih jedinica), sa teorijskog stanovišta, znači da država regulira određenu oblast na općenit, načelan, okviran i principijelan način, dok se federalnim jedinicama prepušta da tu istu oblast reguliraju preciznije, ali obavezno u skladu sa državnim zakonom. U ovom kontekstu treba se razumjeti i zakonodavstvo u oblasti (visokog) obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Takav stav jasno je izrazio i Ustavni sud Bosne i Hercegovine, navodeći da se okvirnim zakonom (o osnovnom i srednjem obrazovanju) postavljaju opća načela i ciljevi u oblasti obrazovanja, kojih se moraju pridržavati entitetska/kantonalna zakonodavstva.

Pitanje podjela nadležnosti u oblasti obrazovanja između Federacije BiH i njenih kantona našlo se i pred Ustavnim sudom Federacije BiH, koji je trebao da rješava zahtjev za preispitivanje ustanovnosti čl. 15. i 16. Zakona o federalnim ministarstvima. Ustavni sud je utvrdio da sporne odredbe nisu u skladu sa Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine. U obrazloženju presude Ustavni sud je zaključio da Ustavom Federacije BiH nije propisano da obrazovanje spada u nadležnost federalne vlasti ili zajedničke nadležnosti Federacije i kantona, niti da su kantoni dio svoje nadležnosti prenijeli na federalnu vlast. U tom smislu zaključeno je da je utvrđivanje obrazovne politike, uključujući donošenje propisa o obrazovanju i osiguranje obrazovanja u nadležnosti kantona. Dakle, ustavne nadležnosti u oblasti visokog obrazovanja koncentrirane su na nivou kantononalnih vlasti u Federaciji Bosne i Hercegovine, entitetskom nivou vlasti u Republici Srpskoj, te nivou Brčko distrikta BiH. Nadležnosti državnih institucija ograničene su na poslove koordinacije. Osim što je neposredno odgovorno za provođenje Okvirnog zakona o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini, Ministarstvo civilnih poslova BiH, u saradnji sa nadležnim ministarstvima, obavlja koordinacijske aktivnosti u domenu razvoja visokog obrazovanja. Ono djeluje u pravcu promoviranja: razvoja nastavnog i istraživačkog rada, mobilnosti studentata i akademskog osoblja, povezivanja visokoškolskih ustanova na nacionalnom i međunarodnom planu, te jačanja veza između visokog obrazovanja i industrije, privrede i društva općenito.

Pored koordinacijske funkcije Ministarstva civilnih poslova BiH, Okvirnim zakonom su osnovane i dvije posebne državne institucije: Centar za informiranje i priznavanje dokumenata (CIP) i Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta (Agencija). Obje ustanove predstavljaju samostalne upravne organizacije, sa statusom državnih institucija, finansiranih iz budžeta institucija BiH. Rukovodiocice (direktore i zamjenike) ovih tijela imenuje Vijeće ministara, dok organe upravljanja, odnosno članove upravnih odbora imenuje Parlamentarna skupština BiH, uz obavezno poštivanje ravnomjerne zastupljenosti konstitutivnih naroda.

U svojim aktivnostima CIP ostvaruje saradnju s relevantnim domaćim institucijama: Ministarstvom civilnih poslova BiH, Ministarstvom prosvjete i kulture Republike Srpske, Federalnim ministarstvom obrazovanja i nauke, kantonalnim ministarstvima obrazovanja, Odjelom za obrazovanje Vlade Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, Agencijom za razvoj visokog obrazovanja i osiguranja kvaliteta, Komisijom za informiranje i priznavanje

izvanrednim postignućima posljednjih nekoliko godina, postaje sve više konkretna i relevantna realnost za Uniju i njene građane... Više vidjeti na zvaničnoj web stranici Svjetskog univerzitetskog servisa – SUS BiH (<http://www.sus.ba>) na adresi: <http://www.sus.ba/bologna/dokumenti.html>

Republike Srpske, kao i visokoškolskim institucijama u Bosni i Hercegovini. Nadležnosti CIP-a definirane su taksativno u članu 45. Okvirnog zakona i obuhvataju različite poslove informativnog, koordinacijskog i savjetodavnog karaktera, koje su vezane za informiranje i priznavanje u oblasti visokog obrazovanja prema Lisabonskoj konvenciji (Konvencija o priznavanju diploma u visokom obrazovanju). Neke od važnijih kompetencija CIP su: pružanje informacije visokoškolskim ustanovama u Bosni i Hercegovini o stranim visokoškolskim ustanovama i programima radi priznavanja stepena i diploma za dalje školovanje u BiH, davanje preporuka ministarstvu Republike Srpske, kantonalnim ministarstvima i Brčko distriktu BiH o priznavanju diploma stečenih van Bosne i Hercegovine s ciljem zaposlenja, nastavka obrazovanja i ostvarivanja drugih prava koja proističu iz stečene kvalifikacije i tako dalje. CIP je nadležan za: informiranje i priznavanje u oblasti visokog obrazovanja; koordiniranje i međunarodnu razmjenu akademskog osoblja, studenata i programa u oblasti visokog obrazovanja; predstavljanje Bosne i Hercegovine. Nadležnosti Agencije također su definirane u Okvirnom zakonu (čl. 48. i 49.). U suštini se nadležnosti Agencije protežu na utvrđivanje kriterija, davanje preporuka, savjeta i informacija, te izdavanje općih normativa vezanih za akreditaciju visokoškolskih ustanova i minimalnih standarda u oblasti visokog obrazovanja. Među važnije kompetencije Agencije spadaju i one vezane za postupak akreditacije visokoškolskih ustanova i studijskih programa, koje Agencije obavlja uz koordinaciju i saradnju sa nadležnim obrazovnim vlastima i visokoškolskim ustanovama. Agencija također vodi i jedinstveni državni registar akreditiranih visokoškolskih ustanova u Bosni i Hercegovini. Pored CIP-a i Agencije, Okvirni zakon priznaje i Rektorskoj konferenciji BiH određenu savjetodavnu ulogu (zastupanje zajedničkih interesa univerziteta u BiH i saradnja sa institucijama) u pitanjima visokog obrazovanja na državnom nivou (Bečić, 2017: 17).

Ovaj rad predstavlja analizu određenih pitanja poimanja autonomije od strane članova akademske zajednice u sistemu visokog obrazovanja na području Tuzlanskog kantona (u nastavku: TK).

Dakle, u BiH djelatnost visokog obrazovanja, koja je od posebnog društvenog interesa, normativno je decentralizirana.

BiH kao tranzicijska zemlja priključila se Bolonjskom procesu 2003. godine, kada je na ministarskoj konferenciji u Berlinu i službeno potpisala Bolonjsku deklaraciju. Potpisivanjem Bolonjske deklaracije, BiH je prihvatila evropske strateške ciljeve u oblasti visokog obrazovanja izražene u Deklaraciji, kao i kasniji razvoj ovog koncepta kako je i navedeno u Okvirnom zakonu.⁴

Bolonjskom deklaracijom Evropa se opredijelila za stvaranje jedinstvenog prostora visokog obrazovanja do 2010. godine, kao odgovor na sveopći proces globalizacije i tehnološkog razvoja, u kojem će biti omogućena akademska i studentska mobilnost, kao i prepoznavanje diploma. Bolonjska deklaracija ističe da posebnu pažnju treba posvetiti povećanju međunarodne konkurentnosti evropskog sistema visokog obrazovanja, koja u skladu s izvanrednom kulturnom i naučnom tradicijom u Evropi, treba postati privlačna širom svijeta.

⁴ Član 2. Okvirnog zakona.

2. Pojam i značaj autonomije visokoškolske ustanove

Pojam autonomije visokoškolske ustanove je veoma star.⁵ Postoji nekoliko vrsta autonomije .

Lisabonska deklaracija iz 2007. godine razlikuje sljedeće vrste autonomije: akademska (nastavni planovi i program i naučnoistraživački rad), finansijska autonomija (podrazumijeva da su univerziteti slobodni da operacionaliziraju dodijeljeni novac na način i za potrebe koje oni odrede), organizaciona autonomija (struktura univerziteta) i kadrovska autonomija (zapošljavanje, plate i napredovanja). U nekim državama ova autonomija je ustavom proklamovana vrijednost.⁶

Autonomija univerziteta još je jedan ključni elemenat Bolonjskog procesa i na prvi pogled djeluje da se više bavi time kako da se javne vlasti ne miješaju u stvari koje su van njihove nadležnosti, nego kako da se mešaju (Magna Charta Observatory, 2002). Ovo je tačno u određenom smislu, ali autonomija univerziteta je bitan dio visokoškolskog okvira i može da postoji samo ako javne vlasti uspostave uslove za autonomiju unutar pravnog i praktičnog okvira za visoko obrazovanje, odnosno ako javne vlasti ne samo usvoje zakone koji garantuju autonomiju, već i obezbijede da se ti zakoni sprovode. Isto važi i za upravljanje visokoškolskim ustanovama – za ravnotežu u pitanjima demokratske participacije, akademske kompetencije i interesa aktera – koja mora da se sprovede na institucionalnom nivou, a koja ne može da postoji bez odgovarajućeg okvira koji je, s druge strane, odgovornost javnih vlasti (Bergan, 2005: 17).

2.1.1. Autonomija visokoškolske ustanove u kontekstu Okvirnog zakona o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini

Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: Okvirni zakon) usvojen je 2007 godine. U izradi Okvirnog zakona, pored domaćih stručnjaka, učestvovali su i evropski stručnjaci, što samom zakonu daje dimenziju „evropskog zakona“. Nedovoljno upućeni poznavaoци materije visokog obrazovanja iz akademske zajednice, vrlo često kritikuju rješenja propisana Okvirnim zakonom, pozivajući se na navodnu neusklađenost Zakona sa praksom i rješenjima evropskih zakona. Osim toga, zbog složenog uređenja BiH, akademska zajednica kao i političko rukovodstvo u entitetima BiH⁷, ističe kako Okvirni zakon nije u potpunosti obavezan za normiranje zakona entiteta, odnosno zakona kantona.⁸

⁵ „Autonomija univerziteta je institut star koliko i sam univerzitet i ona u svakom odgovarajućem vremenu ima svoje značenje i smisao“. (Filipović, 2005: 50).

⁶ Konvenciju o priznavanju kvalifikacija visokoškolskog obrazovanja u evropskoj regiji izradili su Vijeće Evrope i UNESCO, a usvojili predstavnici država na sastanku u Lisabonu od 8. do 11. aprila 1997. godine. Ovu konvenciju Vijeće Evrope i UNESCO-a koja se obično navodi kao Lisabonska konvencija – poslije toga ratificirala je većina evropskih zemalja. Puni tekst i spisak potpisa i ratifikacija koji se stalno ažurira može se naći na <http://conventions.coe.int>; tražiti ETS 165.

⁷ Ovdje se prevashodno misli na entitet Republika Srpska.

⁸ U entitetu Federacija BiH ima 10 kantona.

Okvirni zakon kada govori o autonomiji visokoškolski ustanova govori o institucionalnoj autonomiji i pravnom subjektivitetu visokoškolske ustanove.⁹

Zakonom je dakle propisano da licencirana javna visokoškolska ustanova (univerzitet ili visoka škola) ima puno pravo i ovlaštenje da raspolaže i upravlja zemljištem i zgradama koje su u njenom vlasništvu, da prima i upravlja sredstvima iz bilo kojeg zakonitog izvora koje stekne visokoškolska ustanova, da određuje i ubire školarinu i druge naknade od studenata, da zapošljava osoblje (akademsko i neakdemsko), kao i da sklapa ugovore za robe i usluge koje visokoškolske ustanove nabavljaju radi obavljanja svoje djelatnosti. Osim toga, visokoškolske ustanove imaju pravo i na osnivanje komercijalnih preduzeća za obrazovne i istraživačke svrhe, zatim da sklapa sporazume o akademskim ili nekim drugim pitanjima sa drugim visokoškolskim institucijama u BiH kao i u inostranstvu, te da sklapa ugovore sa privrednim subjektima o projektima iz oblasti javno-privatnog partnerstva. Pored navedenih prava, Zakonom je propisano da visokoškolska ustanova ima i druga ovlaštenja potrebna za efikasno obavljanje svih njenih funkcija. Dakle, zakonodavac se imajući u vidu ulogu i značaj visokoškolskih ustanova u društvenom životu, nije opredijelio za taksativno propisivanje svih njihovih ovlaštenja, nego je ostalo kao mogućnost za neka druga ovlaštenja potrebna za efikasno obavljanje njenih funkcija.

Kod realizacije nastavnog i naučnoistraživačkog rada Okvirni zakon je jasan i decidan, te navodi da visokoškolske ustanove uživaju slobodu u tome, i to u okviru svoji dozvola za rad – licenci, bez mogućnosti miješanja javne vlasti.¹⁰ Dakle, ovjde se zakonodavac jasno odredio i normirao zabranu miješanja organa javne vlasti u realizaciju nastavnog i naučnoistraživačkog rada visokoškolskih ustanova, međutim, u praksi je to drugačije.

Što se tiče organizacione autonomije visokoškolskih ustanova, Okvirni zakon je propisao da te ustanove, shodno odredbama ovog Zakona, imaju pravo da izaberu svoja tijela (upravna i rukovodna), te da im odrede mandate, da svoju strukturu i aktivnosti uredi vlastitim pravilima u skladu sa odredbama Okvirnog zakona, kao i sa drugim važećim zakonskim rješenjima, te sa rješenjima predviđenih i njihovim statutima. Osim toga, Zakonom je propisano i pravo visokoškolske ustanove, a što se može tretirati kao „akademska autonomija“, da bira nastavno i nenastavno osoblje koje je potrebno, da prima studente na studije kao i da određuje metode za izvođenje nastave i provjere znanja studenata, da za potrebe nastave samostalno razvija i primjenjuje nastavne planove i programe kao i istraživačke projekte, te da, u skladu sa raspoloživim finansijskim sredstvima, izaberu predmete koje će predavati. Kada su u pitanju profesori, „akademska autonomija“ može se posmatrati kroz to da visokoškolske ustanove, odnosno njeni organi dodjeljuju zvanja profesorima i drugom osoblju koja su im neophodna za rad na visokoškolskim ustanovama. I na kraju, visokoškolske ustanove određuju i službeni jezik, odnosno jezike i to jedan ili više jezika konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine.¹¹

Prava i slobode, koje su naprijed navedene, odnosne se na visokoškolske ustanove, ali Okvirni zakon je uredio i pitanje akademskih sloboda članova akademske zajednice. Naime, Okvirni zakon je propisao obavezu svakoj visokoškolskoj ustanovi da u svoj statut ili document, koji je ekvivalent statute, unese odredbu kojom će akademsko osoblje uživati

⁹ Član 19. Okvirnog zakona.

¹⁰ Član 21. Okvirnog zakona.

¹¹ Član 22. Okvirnog zakona.

slobodu, u okviru zakona, da ispituje i testira stečeno znanje kao i da nudi nove ideje i mišljenja koja mogu biti kontraverzna ili nepopularna, s tim da se time ne izlaže opasnosti od gubitka zaposlenja ili bilo koje druge privilegije koju eventualno u visokoškolskoj ustanovi uživa. Okvirni zakon je propisao i pravo na slobodu govora za akademsko osoblje u kome je naveo da se isto pravo ne može ničim ograničiti izuzev zakona.¹²

Iz svega navedenog, proizilazi da je akademska sloboda vezana za visokoškolske ustanove i tamo je i smještena. Ono što je sigurno je to da je Okvirni zakon postavio određene mehanizme za zaštitu sloboda članova akademske zajednice koja se ne može i ne smije ograničavati nekim drugim zakonom, statutom ili kojim drugim općim ili pojedinačnim aktom visokoškolske ustanove.

Pored prava na slobodu govora, Okvirnim zakonom propisano je da članovi osoblja visokoškolskih ustanova (akademsko i nekademsko osoblje) imaju slobodu vezano za mogućnost sindikalnog organizovanja, okupljanja i djelovanja u skladu sa zakonom kao i zabrana diskriminacije osoblja po bilo kojoj osnovi kao što su: spol, rasa, seksualna orijentacija, bračni status, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno, etničko ili socijalno porijeklo, povezanost s nekom nacionalnom zajednicom, imovina, rođenje ili bilo koji drugi status.¹³

I na kraju, Okvirni zakon uređuje i pravo akademskog osoblja da objavljuje rezultate svog istraživačkog rada, uz obavezu poštivanja pravila visokoškolske ustanove u pogledu korištenja prava na intelektualnu imovinu kao i na poštovanje prava trećih osoba.¹⁴

2.2. Autonomija visokoškolske ustanove u kontekstu Zakona o visokom obrazovanju u Tuzlanskom kantonu

U Tuzlanskom kantonu (u daljem tekstu: TK) oblast visokog obrazovanja uređena je Zakonom o visokom obrazovanju (u daljem tekstu: Zakon).¹⁵

Sadašnje zakonsko uređenje pojma autonomije visokoškolskih ustanova na području TK-a, u najvećoj mjeri je usklađeno sa odredbama Okvirnog zakona. Međutim, pogrešna percepcija pojma autonomije visokoškolskih ustanova od strane članova akademske zajednice može da utiče na kvalitet rada i sam rad na visokoškolskim ustanovama.

Pitanja autonomije, akademskih sloboda i jezika, obrađeno kroz Okvirni zakon, normirano je članovima 7, 8 i 10 Zakona.¹⁶

¹² Član 24. Okvirnog zakona.

¹³ Član 25. Okvirnog zakona.

¹⁴ Član 26. Okvirnog zakona.

¹⁵ Zakon o visokom obrazovanju (*Službene novine Tuzlanskog kantona*, broj: 07/16, 10/16, 05/17 i 15/17).

¹⁶ Član 7: Akademске slobode jesu: a) sloboda visokoškolskih ustanova u nastavnom i naučnoistraživačkom radu i umjetničkom stvaralaštvu u okviru svojih licenci, bez miješanja organa javne vlasti, uključujući slobodu objavljivanja i javnog predstavljanja naučnih rezultata i umjetničkih dostignuća; b) sloboda međusobne saradnje i udruživanja, u skladu sa važećim propisima. Akademska sloboda na visokoškolskoj ustanovi je sloboda svakog nastavnika, saradnika i studenta da obavlja svoju akademsku aktivnost u skladu sa ustavom i zakonom.

Član 8: Visokoškolske ustanove imaju pravo u skladu sa ovim i drugim zakonom: a) izabrati svoje upravne i rukovodne organe i odrediti im mandat; b) urediti svoju unutrašnju organizaciju vlastitim pravilima u skladu sa ovim i drugim zakonima i drugim propisima; c) izabrati nastavno i drugo osoblje; d) odlučiti o kriterijima

Ono što se javlja kao ključno pitanje u cjelokupnoj reformi visokog obrazovanja i o čemu se vodi računa prilikom donošenja Zakona, jest očuvanje akademske autonomije.¹⁷

Zakonodavac u TK, kada su u pitanju gore navedene oblasti, u cjelosti je preuzeo odredbe Okvirnog zakona, tako da je dakle to zakonsko rješenje identično zakonskom rješenju Okvirnog zakona.

Dakle, normiranjem samog pojma autonomije visokoškolske ustanove Zakonom u TK, kao i aktima visokoškolskih ustanova, nije se odstupilo od zakonskih rješenja predviđenih Okvirnim zakonom.

Međutim, poimanje a i samo tumačenje odredbi vezano za autonomiju visokoškolskih ustanova, dosta je subjektivno i pristrasno od strane pojedinih članova akademske zajednice tako da odredbe koje su identične u Okvirnom zakonu i zakonu TK različito se interpretiraju u konkretnim okolnostima. Takvo poimanje autonomije proizvodi negativne posljedice na kvalitet rada na visokoškolskim ustanovama.

3. Uloga i značaj akademske zajednice u sistemu visokog obrazovanja

Akademska zajednica ima najznačajniju ulogu u sistemu visokog obrazovanja. Kvalitetna i respektabilna akademska zajednica nije samo bitna za razvoj visokog obrazovanja, nego i za sve društvene tokove koji se odvijaju na području Kantona. Kvalitetnim provođenjem visokog obrazovanja na području Kantona stvara se garant za kreiranje i razvoj novih znanja.

Samo respektabilna akademska zajednica može i mora ponuditi rješenja na izazove koji su se pojavili u društvu uopće, a samim time i u oblasti visokog obrazovanja.

Međutim, dobar dio akademske zajednice iz određenih razloga se povukao i ne učestvuje u davanju doprinosa za kreiranje boljeg društvenog ambijenta u TK-a.

Povlačenje članova akademske zajednice iz društvenih tokova nije jedini problem kada je u pitanju akademska zajednica. Ono što može biti opasnije za visoko obrazovanje jeste činjenica da pojedini članovi akademske zajednice i kada učestvuju u kreiranju normativnog okvira za visoko obrazovanje, selektivno pristupaju predlaganju rješenja

za upis i prijem studenata kao i odrediti nastavne metode i provjere znanja studenata; e) samostalno razvijati i primjenjivati nastavne planove i nastavne programe i naučnoistraživačke projekte; f) u skladu sa raspoloživim sredstvima i standardima izabrati predmete koji će se predavati; g) na univerzitetima dodjeljivati naučnonastavna i saradnička zvanja; h) samostalno urediti rad visokoškolske ustanove; i) zapošljavati osoblje uz prethodnu saglasnost Vlade Kantona najavnoj visokoškolskoj ustanovi; j) odlučivati o prihvatanju projekata i međunarodnoj saradnji. Akademska autonomija i akademske slobode uključuju i odgovornost akademske zajednice prema društvenoj zajednici u kojoj djeluje.

Član 10: Nastava na visokoškolskoj ustanovi izvodi se na jezicima koji su u službenoj upotrebi u Bosni i Hercegovini. Visokoškolska ustanova može organizovati i izvoditi studije, odnosno pojedine dijelove studija, kao i izradu i odbranu diplomskog i magistarskog rada, te doktorske disertacije na stranom jeziku, u skladu sa statutom.

¹⁷ Autonomija univerziteta podrazumjeva autonomiju uređenja unutrašnje organizacije; pravo na donošenje statuta i drugih općih akata u skladu sa zakonom; odlučivanje o studijskim programima i programima cjeloživotnog obrazovanja; finansijsku autonomiju; pravo na odlučivanje o prihvatanju projekata i međunarodnoj saradnji. V. *ibid*, član 4. Okvirnog zakona i član 4. Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju Republike Hrvatske, NNRH 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14 i 60/15.

određenog problema iz oblasti visokog obrazovanja („intenzivno se zalažu za poboljšanje nekih rješenja u kojima imaju ličnih ili nekih drugih interesa“¹⁸).

Pored intenzivnijeg angažmana u kreiranju zakonskih rješenja za oblast visokog obrazovanja, akademska zajednica na području TK-a, morala bi i trebala da predloži promjene samog koncepta visokog obrazovanja i njegova prilagođavanja potrebama tržišta rada. Naime, sadašnji koncept visokog obrazovanja u dobroj mjeri nije prilagođen potrebama tržišta rada (npr: neophodno je inoviranje postojećih studijskih programa, prilagođavanje akademske zajednice novim naučnim dostignućima i unošenje novih saznanja u nastavni proces i sl.).

4. Zaključna razmatranja

Kao i što je bio cilj ovog rada, nakon kratke obrade poimanja autonomije od strane članova akademske zajednice u sistemu visokog obrazovanja na području Tuzlanskog kantona, nameće se niz zaključaka koji bi mogli dati odgovor na niz problema koju su u radu identificirani.

Nesporno je da je pitanje autonomije visokoškolskih ustanova identično riješeno kako na nivou BiH, tako tako i na novou TK-a. Naime, iz izloženog jasno proizilazi da je zakonodavac u TK-a, u najvećoj mjeri preuzeo rješenja iz Okvirnog zakona.

Međutim, iz rada isto tako proizilazi da akademska zajednica, odnosno pojedini njeni članovi pokušavaju da interpretiraju pojam autonomije visokoškolskih ustanova onako kako smatraju da to i treba, neovisno kako je to i stvarno propisano važećim Zakonima.

Stoga, akademska zajednica ukoliko želi da unapredi stanje u društvu, a time i stanje u visokom obrazovanju, trebalo bi intenzivnije da se uključi, između ostalog, u stvaranje zakonodavnog okvira, kojim bi se generalno popravilo stanje u oblasti visokog obrazovanja.

LITERATURA

- Bečić, M. (2017). Analiza sistema visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini. Fondacija Centar za javno pravo, *Sveske za javno pravo*, broj. 29.
- Bergan, S. (2005). *Visoko obrazovanje kao "javno dobro i javna odgovornost": šta to znači? Javna odgovornost za visoko obrazovanje i istraživački rad*. Council of Europe Publishing.
- Filipović, M. (2005). *Ideja Univerziteta i moderni univerzitet u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo.
- Hebib, M. (2017). Izazovi i perspective reforme visokog obrazovanja u Kantonu Sarajevo. Fondacija Centar za javno pravo. *Sveske za javno pravo*.
- Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini (*Službeni glasnik BiH*, broj: 59/07 i 59/09).
- Zakon o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju Republike Hrvatske, NNRH 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14 i 60/15.
- Zakon o visokom obrazovanju (*Službene novine Tuzlanskog kantona*, broj: 07/16, 10/16, 05/17 i 15/17).
- <http://www.sus.ba/bologna/dokumenti.html>
- http://www.oic.lv/occe/occe_disk/Recogniton/exp_text/Lisb_art.doc

¹⁸ Donošenje Izmjene i dopune Zakona o visokom obrazovanju (*Službene novine Tuzlanskog kantona*, broj: 5/17).

Edis Nisic, MA

Majlis, Islamic Community Review article
in Živinice, BiH

**INADEQUATE PERCEPTION OF THE CONCEPT OF AUTONOMY OF HIGHER EDUCATION
INSTITUTIONS FROM THE TERRITORY OF TUZLA CANTON
BY MEMBERS OF THE ACADEMIC COMMUNITY**

SUMMARY: Autonomy of higher education institutions as a principle of higher education in the legislation of Bosnia and Herzegovina is prescribed by the Framework Law on Higher Education in Bosnia and Herzegovina, ie entity regulations and regulations of the Canton within the entities of the Federation of Bosnia and Herzegovina. The Law on Higher Education in Tuzla Canton has largely taken over the provisions of the Framework Law when it comes to provisions related to the autonomy of higher education institutions. The principle of autonomy of higher education institutions in the area of Tuzla Canton is defined in a way that would enable the smooth functioning of higher education in the area of Tuzla Canton. However, although the principle of autonomy of higher education institutions in Tuzla Canton is largely in line with the provisions of the Framework Law, in the implementation of higher education by members of the academic community there is a misperception, ie misunderstanding of the principle of autonomy of higher education institutions. higher education in the Tuzla Canton.

KEY WORDS: autonomy of higher education institutions, academic community, higher education institutions.

UPUTSTVO ZA SARADNIKE

Časopis *NIR* izlazi dva puta godišnje i objavljuje izvorne radove iz svih oblasti istraživanja prirodnih, društvenih i humanističkih nauka. Radovi koji su već objavljeni ili ponuđeni za objavljivanje u nekoj drugoj publikaciji ne mogu biti prihvaćeni, kao ni oni koji ne zadovoljavaju naučne kriterijume Uredništva.

U časopisu *NIR* publikuju se radovi obima do jednog autorskog tabaka (autorski tabak ima 30.000 znakova, uključujući i razmak između znaka, sažetak, rezime i literaturu). Izuzetno od ovoga može se odstupiti u dogovoru sa Uredništvom.

Časopis *NIR* sadrži rubrike: *Istraživanja, Studije i članci*.

Svi tekstovi treba da budu kucani fontom Times New Roman, veličina slova 12, prored 1,5.

Tekstovi pisani na bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku, ekavskim ili ijekavskim narečjem, treba da budu pisani ćirilicom/latinicom. Strana imena autora koja se spominju u tekstu treba da budu transkribovana i ispisana ćirilicom/latinicom, a prilikom prvog pomena, treba da budu napisana u zagradi originalnim jezikom i pismom. Prezimena autora u zagradama, prilikom harvardskog načina navođenja, takođe treba da budu napisana na jeziku i pismu na kojima je izvornik. Pojedine reči i izrazi mogu biti, iz naučno-stručnih potreba, pisani na originalnom jeziku i pismu. Svi citati na bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku treba da budu pisani ćirilicom/latinicom.

Rukopis ponuđen za štampu treba da ima sledeće elemente: ime i prezime autora, naslov rada, sažetak, ključne reči, tekst rada, rezime na engleskom jeziku (uključujući i naslov rada) i naučni aparat (redosledom kojim su ovde navedeni).

Zaglavljje:

1. Titula autora, ime i prezime autora, ustanova u kojoj je autor zaposlen i kontakt (e-adresa), na početku rada u levom bloku (font 10); i za autora i za koautore navode se svi podaci.

2. Naslov rada – piše se na sredini, velikim slovima (font 12) i boldom. Podnaslovi se pišu na sredini, malim slovima i boldom i numerišu se arapskim brojevima. Ukoliko u podnaslovu ima više celina, one se takođe označavaju arapskim brojevima (npr. 1.1., 1.1.1., itd.).

Sažetak (način pisanja: SAŽETAK:) (font 10) bi trebalo da sadrži precizno određene spoznajne i interpretativne ciljeve rada, sažeto definisane postupke i metode i rezultate rada. Sažetak ne treba da bude duži od 900 znakova s razmacima (100 do 250 reči) i ne bi trebalo da premaši 10% dužine teksta rada. Ne treba citirati literaturu u sažetku.

Posle sažetka slede ključne reči (način pisanja: KLJUČNE REČI:) (font 10). U ključnim rečima, kojih ne bi trebalo da bude više od deset, treba ukazati na glavne probleme istraživanja.

Izvori se citiraju ili navode u tekstu, u okruglim zagradama, na sledeći način: prezime autora knjige ili rada i godina izdanja – npr. (Radovanović, 1986); ako se želi uputiti na određenu stranicu – npr. (Radovanović, 1986: 58); ako ima više autora sa istim prezimenom – (Ivić, P. 1998: 89) (Ivić, M. 1970: 45); ako autor ima više radova iz iste godine – npr. (Bugarski, 1996a) (Bugarski, 1996b).

Izvori se mogu citirati i na sledeći način: u [3] se koristi...

U fusnotama (font 10) daju se samo komentari autora.

Korisne informacije

Skraćenice i akronimi

Definišite skraćenice i akronime kada ih koristite prvi put u tekstu, pa i u slučaju kada su već definisane u sažetku. Opšte poznate skraćenice ne moraju se definisati. Nemojte koristiti skraćenice u naslovima ili poglavljljima, osim ako je neizbežno.

Jedinice

1. Koristite međunarodni sistem jedinica (SI) ili CGS sistem. (SI sistem ima prednost.) Izuzetak su jedinice koje se koriste u komercijalnim nazivima kao na primer „3.5-inch disketna jedinica“.

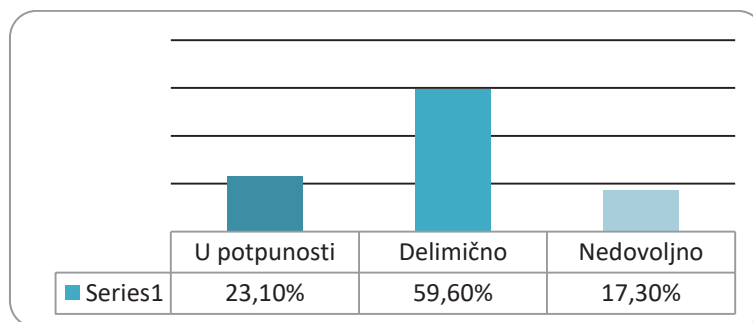
2. Izbegavajte mešanje jedinica SI i CGS sistema, to obično unosi pometnju zato što jednačine nisu usklađene u dimenzijama. Ukoliko morate upotrebiti jedinice različitih sistema, posebno istaknite jedinicu za svaki izraz u jednačini.

3. Nemojte mešati pune nazive i skraćenice jedinica: koristite „Wb/m²” ili „webera po kvadratnom metru“. U tekstu koristite pune nazive jedinica: „... nekoliko henrija“, a ne „... nekoliko H“.

4. Koristite nulu ispred decimalnog zareza: „0,25”, a ne „,25”. Koristite „cm³”, ne „cc”.

Slike i tabele

Naziv i broj slike ili grafikona centrirati u redu ispod slike (ikona „Naziv Slike“).

Slika 1. Naziv grafikona

Naziv i numeraciju tabela pisati u redu iznad tabele, od početka reda, kao što je prikazano u ovom uputstvu.

Tabela 1. Naziv tabele

Pogon	Proizvodnja po pogonima (kom)
I	20 000
II	15 000
III	24 000

Pri označavanju koordinata na slici koristite reči, a ne simbole ili skraćenice. U označavanju koordinata jedinice stavite u zagrade, ali nemojte ih označiti samo sa jedinicama. Npr. pišite „magnetizacija (A/m)“ ili „magnetizacija {A[m(1)]}“, a ne samo „A/m“. Ne označavajte koordinate s odnosom oznaka i jedinica. Npr. pišite „temperatura (K)“, a ne „temperatura/K“.

Predlažemo da za umetanje slika koristite tekstualni okvir (engl. text box), jer je u Microsoft Word dokumentu ova metoda puno stabilnija od direktnog umetanja slika.

Jednačine numerišite redom; brojeve jednačina pišite u zagradama poravnajte desno, kao (1) koristeći desni tabulator. Za formatiranje reda sa jednačinom koristiti ikonu „Jednačine“.

Ukoliko nakon otkucane jednačine na tastaturi pritisnete tipku „Tab“, a zatim ukucate redni broj jednačine, isti će automatski biti poravnan uz desnu ivicu.

Kako bi u tekstu Vaše jednačine bile kompaktnije, za deljenje možete upotrebiti kosu crtu

(/), a za eksponencijalnu funkciju oznaku exp() sa odgovarajućim eksponentom u zagradi. Simbole za jednačine i varijable pišite kosim slovima, osim grčkih slova. Za oznaku minus koristite dugačku crticu, a ne kraći znak rastavljanja slogova. Ako su deo rečenice, iza jednačine stavite zarez ili tačku.

Jednačine pisati u jednoj koloni, sa numeracijom uz desnu ivicu, kao:

$$z^5 - 1 = (z - 1)(z - \omega_1)(z - \omega_2)(z - \omega_3)(z - \omega_4) \quad (1)$$

Zaključak

Budite kratki i navedite najvažniji zaključak Vašeg rada. U zaključku nemojte koristiti ni formule ni slike.

Literatura

Navesti samo naslove koji su direktno vezani za problematiku rada.

Literatura (bibliografija, izvori) (način pisanja: LITERATURA) (font 10) navodi se po azbučnom/abecednom redu, ako su izvori citirani prema harvardskom načinu navođenja. Tada se literatura navodi bez numeracije.

Ako je u radu zastupljen način citiranja izvora u uglastim zagradama, npr. [3], onda je numeracija u spisku literature obavezna. Literatura se navodi po redosledu citiranja/ azbučnom/ abecednom redu.

Za formatiranje spiska literature na kraju rada, koristiti ikonu „Literatura“, koja automatski vrši numeraciju.

Reference. Imena stranih autora navode se u originalu ili u bosanskoj/hrvatskoj/srpskoj transkripciji, fonetskim pisanjem prezimena, a zatim se u zagradi navodi izvorno, uz godinu publikovanja rada, npr: Dimanš (Dimanche, 1990). Odluka o korišćenju originala ili transkripcije prepušta se autorima, ali izbor mora biti dosledan u celom članku. Ukoliko su dva autora rada, oba se navode u tekstu. Ukoliko rad ima od 3 do 5 autora, u prvom navodu se pominju imena svih, a u kasnijim navodima prezime prvog autora i skraćenica „et al.“. Ukoliko rad ima šest ili više autora, navodi se samo ime prvog i skraćenica „et al.“. U spisku literature navode se samo reference na koje se autor pozvao u radu, abecednim redom po prezimenima autora.

Bibliografska jedinica knjige treba da sadrži prezime i inicijale autora, godinu izdanja, naslov knjige (*kurzivom*), mesto izdanja i izdavača, npr:
Pantić, D. (1990). *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.

Poglavlje u knjizi navodi se na sledeći način:

Day, R. L. (1988). Measuring preferences. U R. Ferber (Ed.) *Handbook of marketing research* (pp. 112 - 189). New York: McGraw-Hill. (Napomena: naslovi stranih publikacija treba da budu data u „sentence case“-u, sa početnim velikim slovom i ostalim malim. Ukoliko rad ima podnaslov, on se od naslova odvaja sa dve tačke, i počinje velikim slovom.)

Članak u časopisu treba da sadrži prezime i inicijale autora, godinu izdanja u zagradi, naslov članka, puno ime časopisa (*kurzivom*), volumen (*kurzivom*) i stranice, npr: Dweck, C. S. & John, A. T. (1986). Motivational processes affecting learning. *American Psychologist*, 41, 1040-1048. (Napomena: nazivi članaka pišu se u rečeničnom formatu, u kom je samo prvo početno slovo veliko. Nazivi časopisa na engleskom jeziku pišu se tako da početna slova svih reči, izuzev veznika, budu velika.)

Kada je reč o web dokumentu, navodi se ime autora, godina, naziv dokumenta (*kurzivom*), datum kada je sajt posećen, i Internet adresa sajta, npr.: Degelman, D. (2000). *APA Style Essentials*. Retrieved May 18, 2000 from: <http://www.vanguard.edu/psychology/apa.pdf>

Ako se jedan autor navodi više puta, navodi se po redosledu (godini) publikovanja reference, odnosno (ako ima koautore) po prezimenu prvog koautora. Ukoliko se navodi više radova istog autora u jednoj godini, godine treba da budu označene slovima a, b, v/a, b, c, polazeći od najskorije npr. (1995a), (1995b). Navođenje nepublikovanih radova (npr. rezimea sa naučnog skupa, manuskripta i sl.) nije poželjno. Ukoliko je takvo navođenje baš neophodno, treba navesti što potpunije podatke. Npr:

Mitrović, D. (2004). *Upitnička provera psihoanalitičkog konstrukta Elektro kompleksa putem poliemocionalnog načina odgovaranja*. Nepublikovana doktorska disertacija. Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Prilog. U prilogu treba dati samo one opise materijala koji bi bili korisni čitaocima za razumevanje, evaluiranje ili ponavljanje istraživanja.

Fusnote i skraćenice. Fusnote treba izbegavati. Skraćenice takođe treba izbegavati, osim izrazito uobičajenih. Skraćenice koje su navedene u tabelama i slikama treba da budu objašnjene. Objašnjenja (legenda) se daju ispod tabele ili slike.

Radove treba dostaviti Uredništvu (iubd.nir@gmail.com), u elektronskoj formi. Uredništvo zadržava pravo da prilagođava rad opštim pravilima uređivanja časopisa *NIR* i standardima bosanskog, hrvatskog, srpskog jezika.

Svi radovi u časopisu *NIR* podležu recenziranju stručnjaka iz nadležne oblasti.

Svi rukopisi prispeli na vreme koji se uklapaju u predviđen obim i pripremljeni su u skladu s *Uputstvom*, biće štampani u časopisu *NIR*.

Uredništvo časopisa *NIR*

NIR

Časopis za nauku-istraživanje-razvoj
godina IX, broj 17
Brčko, juni, 2020.

Glavni i odgovorni urednik:
Prof. dr Velimir Sotirović

Urednik:
Prof. dr Branislav Egić

Redakcija:

Prof. dr Zoran Lovreković (Srbija), Prof. dr Aleksa Macanović (BiH), Prof. dr Branislav Egić (Srbija), Prof. dr Giacomo Borruso (Italija), Prof. dr Radmilo Todosijević (Srbija), Prof. dr Bećir Kalač (Crna Gora), Doc. dr Marinko Kresoja (Srbija), Doc. dr Tamara Grujić (Srbija), Prof. dr Marko Vasiljević (BiH), Doc. dr Siniša Bilić (BiH), Prof. dr Šaban Nurić (BiH).

Izdavač

Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH
M. Malića i I. Džindića bb, Brčko
internacionalni.univerzitet@gmail.com
www.iu-bd.org

Za izdavača

Prof. dr Velimir Sotirović, rektor

Prevod

Mr Kristina Varcaković

Lektura i korektura

Doc. dr Tamara Grujić

Prelom teksta

Almir Selimović

Korice i ilustracija na naslovnoj strani

Mila Melanek

Štampa

Printas d.o.o. Srebrenik

Tiraž

80 primeraka

Časopis *NIR* izlazi dva puta godišnje

Recenzenti:

Prof. dr Velimir Sotirović, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Prof. dr Radenko Krulj, Filozofski fakultet, Kosovska Mitrovica

Prof. dr Dragan Škobalj, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Prof. dr Zvonko Sajfert, Tehnički fakultet „Mihajlo Pupin“ Zrenjanin, Univerzitet u Novom Sadu

Prof. dr Dušan Jarić, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad, Univerzitet u Novom Sadu

Doc. dr Branko Blagojević, Vode Republike Srpske, Banja Luka, Republika Srpska

Prof. dr Miloš Marković, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Prof. dr Marinko Kresoja, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Doc. dr Siniša Bilić, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Prof. dr Šaban Nurić, Internacionalni univerzitet, Brčko distrikt BiH

Uredništvo časopisa *NIR* ne zastupa stavove autora čije tekstove objavljuje.
Sva autorska prava zadržana. Zabranjeno je svako neovlašćeno umnožavanje, fotokopiranje ili reprodukcija dijelova teksta.

CIP - Katalogizacija u publikaciji

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine,
Sarajevo

001

NIR: časopis za nauku, istraživanje, razvoj / glavni i odgovorni urednik Velimir
Sotirović. - God. I, br. 1 (juni 2012)-. - Brčko :
Internacionalni univerzitet, 2012-. - 19 cm

Dva puta godišnje
ISSN 2233-1603

COBISS.BH-ID 19756294